ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Nermin BAHŞİ

TARIMDA KAMU YATIRIMLARININ TARIMSAL BÜYÜME ÜZERİNE ETKİLERİ

TARIM EKONOMİSİ ANABİLİM DALI

ADANA, 2005

ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TARIMDA KAMU YATIRIMLARININ TARIMSAL BÜYÜME ÜZERİNE ETKİLERİ

Nermin BAHŞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARIM EKONOMİSİ ANABİLİM DALI

Bu tez …./…./2005 Tarihinde Aşağıdaki Jüri Üyeleri Tarafından Oybirliği/Oyçokluğu İle Kabul Edilmiştir.

İmza:…….	İmza: ……..	İmza: …….
Doç.Dr. Haydar ŞENGÜL	Doç.Dr. M. Necat ÖREN	Yrd.Doç.Dr. Fuat BUDAK
DANIŞMAN	ÜYE	ÜYE

Bu tez Enstitümüz Tarım Ekonomisi Anabilim Dalında hazırlanmıştır.
Kod No:

Prof. Dr. Aziz ERTUNÇ
Enstitü Müdürü

Bu çalışma Ç.Ü. Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından desteklenmiştir.
Proje No: ZF2004YL50

 Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

ÖZ
YÜKSEK LİSANS TEZİ

TARIMDA KAMU YATIRIMLARININ TARIMSAL BÜYÜME ÜZERİNE ETKİLERİ

Nermin BAHŞİ

ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TARIM EKONOMİSİ ANABİLİM DALI

Danışman : Doç.Dr. Haydar ŞENGÜL
Yıl: 2005, Sayfa: 129
Jüri : Doç.Dr. Haydar ŞENGÜL
Doç.Dr. M.Necat ÖREN
Yrd.Doç.Dr. Fuat BUDAK

Bu çalışmada 1963-2004 döneminde 1980 yılı sabit fiyatlarıyla toplam, kamu ve özel sektör sabit sermaye yatırımları (SSY) ile tarımsal büyüme arasındaki ilişkiler incelenmiştir.

İncelenen dönemde tarımsal yatırımlar reel olarak ortalama %2,1'lik yıllık bir büyüme gerçekleştirmiştir. Tarıma yapılan toplam yatırımlar, tarımsal gayri safi hasılanın % 7.3'ü kadardır. Bu oran yetersiz olarak kabul edilebilir.

Tarımsal reel gayri safi hasıla ve reel tarımsal yatırımlar arasında korelasyon katsayısı 0,833, reel tarımsal kamu yatırımları arasında ise 0,729'dur. Katsayılar 0,01 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Tarımsal GSH'nın toplam reel tarımsal yatırımlar esnekliği kısa dönem için 0,19, uzun dönem için 0,49 olarak hesaplanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sabit Sermaye Yatırımları, Tarımsal Yatırımlar, Yatırım-Büyüme İlişkileri

ABSTRACT
MSc THESIS

PUBLIC INVESTMENT IN AGRICULTURE AND IT'S EFFECT ON AGRICULTURAL GROWTH

Nermin BAHŞİ

DEPARTMENT OF AGRICULTURAL ECONOMICS
INSTITUTE OF NATURAL AND APPLIED SCIENCES
UNIVERSITY OF ÇUKUROVA

Supervisor : Associate Prof.Dr. Haydar ŞENGÜL
Year: 2005, Page: 129
Jury : Associate Prof.Dr. Haydar ŞENGÜL
Associate Prof.Dr. M.Necat ÖREN
Assistant Prof.Dr. Fuat BUDAK

Agricultural fixed Capital Investments, Agricultural Public and Private Investments and their relationship with agricultural growth at 1980 real prices were investigated in the 1963-2004 period in Turkey.

Agricultural total investments have increased in real term with 2.1 % annual growth rate in 1963-2004 period. Agricultural total investments accounts 7.3 % of agricultural gross value of production (AGVP) which can be said as insufficient the related period.

Correlation coefficients were estimated as 0,833 between AGVP and total agricultural investments an as 0,729 between AGVP and agricultural public investments correlation coefficients are significant at 0,01 level. Agricultural total investments elasticity of AGVP were found to be 0,19 for short run and 0,49 for long run.

Keywords: Fixed Capital Investments, Agricultural Investments, Agricultural Investments and agricultural growth

TEŞEKKÜR

Çalışma konumun belirlenmesinde ve bu araştırmanın ortaya çıkmasında her türlü destek ve ilgisini esirgemeyen, değerli danışmanım Sayın Doç.Dr. Haydar ŞENGÜL'e, çalışmalarım sırasında bana her konuda destek olan değerli hocam Sayın Yrd.Doc.Dr. Dilek Bostan Budak'a, Sayın Ar.Gör. Arzu SEÇER'e, kaynak bulma konusunda yardımlarını esirgemeyen DPT çalışanlarından Sayın Yılmaz ILGIN'a ve Taylan KIYMAZ'a, DPT kütüphanesi çalışanlarına, Tarım Bakanlığı çalışanlarından Sayın Dr. Türker DÖLEKOĞLU'na, Tarımsal Araştırma Enstitüsü çalışanlarından Sayın Dr. Celile DÖLEKOĞLU'na, çalışmalarım sırasında her konuda destek sağlayan Sayın Dr. Selahattin BEYAZ ve Sayın Canan BEYAZ'a, çalışmamın yürütülmesinde yardımlarını sürekli gördüğüm Dilek ARİ ve Akın ARİ'ye ve emeği geçen herkese sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca eğitimimin her aşamasında maddi ve manevi destek sağlayan, yol gösteren ve her zaman hoşgörüsüne sığındığım aileme teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER SAYFA

ÖZ..... I
ABSTRACT..... II
TEŞEKKÜR ……..... III
ÇİZELGELER DİZİNİ VI
ŞEKİLLER DİZİNİ VIII
KISALTMALAR …… IX
1.GİRİŞ..... 1
1.1. Konunun Önemi ……..……..…..... 1
1.2. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı …..…….....…..... 2
2. ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR..... 4
3. MATERYAL VE YÖNTEM 7
4. YATIRIMLARLA İLGİLİGENEL BİLGİLER …….. 10
4.1. Yatırım Kavramı ……..…….. 10
4.2. Yatırımların Sınıflandırılması ……..…….. 11
4.2.1. Mali Yatırım – Reel Yatırım ……..…..…….. 11
4.2.2. Brüt Yatırım – Net Yatırım …..…….....……. 13
4.2.3. Uyarılmış Yatırım – Otonom (Bağımsız) Yatırım .....……. 13
4.2.4. Kamu Yatırımı – Özel Yatırım ……. 14
4.3. Yatırım Hacmi …….....……..... 15
4.3.1. Yatırımın Kaynakları …….....……..... .. 15
4.3.1.1. Tasarruflar …….....……..... 16
4.3.1.2. Tasarruf Dışı Kaynaklar …….. 17
4.3.2. Yatırım Kararı …… 21
4.4. Makro Ekonomik Teoride Yatırım ……... 24
4.4.1. Klasik Teori ve Yatırım …… 24
4.4.2. Neo-klasik Teori ve Yatırım ……. 26
4.4.3. Keynesyen Teori ve Yatırım ……. 28
4.4.4. Monetarist Teori ve Yatırım ……. 30
4.4.5. Post-Keynesyen Teori ve Yatırım …… 31

4.4.6. Yeni Klasik Teori ve Yatırım …… 33
4.4.7. Yeni Keynesyen Teori ve Yatırım …… 35
4.4.8. Arz Yanlı İktisat ve Yatırım …….. 36
5. ARAŞTIRMA BULGULARI ……..... 38
5.1. Tarımda Meydana Gelen Gelişmeler …… 38
5.1.1. Tarımın GSMH İçindeki Payı ve Gelişmeler …… 38
5.1.2. Tarımsal Nüfus ve İstihdamdaki Gelişmeler …… 46
5.1.3. Tarımsal Arazi Varlığındaki Gelişmeler …….. 48
5.2. Yatırımların Gelişimi …… 49
5.2.1. GSMH ve Toplam Sabit Sermaye Yatırımları …….. 50
5.2.2. Kamu ve Özel Sektör Yatırımları ……. 55
5.2.2.1. Kamu Sabit Sermaye Yatırımları …… 56
5.2.2.2. Özel Sabit Sermaye Yatırımları …….. 59
5.2.3. Sabit Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımı …….. 62
5.2.3.1. Kamu Sabit Sermaye Yatırımlarının Sektöre Dağılımı .. 68
5.2.3.2. Özel Sabit Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımı ... 75
5.2.4. Kamu Sabit Sermaye Yatırımlarının Bölgesel Dağılımı …… 79
5.2.5. Tarımsal Yatırımların Gelişimi …….. 83
5.2.6. Tarımsal Kamu Sabit Sermaye Yatırımlarının Bölgesel Dağılımı 91
5.2.7. Tarımsal Nüfus Başına Yatırım Miktarı …… 94
5.2.8. Hektara Düşen Tarımsal Yatırımlar ……... 96
5.2.9. Tarımsal Yatırımların Yapıldığı Alanlar …… 97
5.3. Tarımsal Yatırımlarla Tarımsal Büyüme İlişkileri …… 99
6. SONUÇ VE ÖNERİLER …….....…….....…….....105
KAYNAKLAR.....…….....109
ÖZGEÇMİŞ.....…….....116
EKLER …… 117

ÇİZELGELER DİZİNİ SAYFA

Çizelge 5.1. Tarımın GSMH'daki Payı (1980 Yılı fiyatlarıyla, Milyon TL) ….. 41
Çizelge 5.2. Tarımın İstihdamdaki Payı (1000 Kişi,12+ Yaş) ……..... 47
Çizelge 5.3. Hektara Düşen Tarımsal GSH (1980 Yılı fiyatlarıyla, Milyon TL) 49
Çizelge 5.4. Toplam Sabit Sermaye Yatırımları (1980 Yılı fiyatlarıyla, Milyon TL.) …… 51
Çizelge 5.5. Toplam Sabit Sermaye Yatırımlarının GSMH'daki Payı (%) 52
Çizelge 5.6.Toplam Sabit Sermaye Yatırımlarının Sektörlere Dağılımı (1980 Yılı fiyatlarıyla, Milyon TL) 63
Çizelge 5.7. Sektörlere Göre Sabit Sermaye Yatırımlarında Reel Yıllık Ortalama Artışlar (%)..... 63
Çizelge 5.8. Toplam Sabit Sermaye Yatırımları İçinde Sektörlerin Payı (%).... 64
Çizelge 5.9. Kamu Sabit Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımı (1980 Yılı fiyatlarıyla, Milyon TL)……..... 70
Çizelge 5.10. Sektörlere Göre Kamu Sabit Sermaye Yatırımlarında Yıllık Ortalama Reel Artışlar (%) 70
Çizelge 5.11. Kamu Sabit Sermaye Yatırımları İçinde Sektörlerin Payı (%) 71
Çizelge 5.12. Özel Kesim Sabit Sermaye Yatırımlarının Sektörlere Dağılımı (1980 fiyatlarıyla, Milyon TL) ……..…….…..... 77
Çizelge 5.13. Sektörlere Göre Özel Kesim Sabit Sermaye Yatırımlarında Ortalama Yıllık Reel Artışlar (%) ……. 77
Çizelge 5.14. Özel Sabit Sermaye Yatırımları İçinde Sektörlerin Payı (%) …… 78
Çizelge 5.15. Kamu Sabit Sermaye Yatırımlarının Bölgesel Dağılımı (1980 Yılı fiyatlarıyla, Milyon TL.)……..... 81
Çizelge 5.16. Bölgeler İtibariyle Kamu Sabit Sermaye Yatırımlarındaki Yıllık Ortalama Reel Artışlar (%) ……..... 82
Çizelge 5.17. Bölgelerin Kamu Sabit Sermaye Yatırımlarındaki Payı (%) ……. 82
Çizelge 5.18. Yıllara Göre Tarım Sektörüne Yapılan Yatırımlar (1980 yılı fiyatlarıyla, Milyon TL.) ……..... 85

Çizelge 5.19. Tarımsal Yatırımların Tarımsal GSH ve Kamu ve Özel Yatırımların Tarımsal Yatırımlar İçindeki Payı (%) 86
Çizelge 5.20. Tarımsal Kamu Sabit Sermaye Yatırımlarının Bölgesel Dağılımı (1980 Yılı fiyatlarıyla, Milyon TL.) ……. 93
Çizelge 5.21. Bölgelere Göre Kamu Sabit Sermaye Yatırımlarında Ortalama Yıllık Reel Artışlar (%) 93
Çizelge 5.22. Bölgelerin Tarımsal Kamu Sabit Sermaye Yatırımları İçindeki Payı (%) …..... 94
Çizelge 5.23. Tarımsal Nüfus Başına Yatırım Miktarı (1980 Yılı Fiyatlarıyla, Milyon TL.) …….. 95
Çizelge 5.24. Hektara Düşen Tarımsal Yatırımlar (1980 Yılı Fiyatlarıyla, Milyon TL.) ……..…….. 97
Çizelge 5.25. Tarımsal Yatırımların Alanlara Dağılımı (1980 Yılı Fiyatlarıyla, Milyon TL) ……... 98
Çizelge 5.26. Alanların Toplam Tarımsal Yatırımlar İçindeki Payı (%) ……. 98
Çizelge 5.27. Alanlara Yapılan Tarımsal Yatırımlarda Ortalama Reel Artışlar (%) ……..... 99
Çizelge 5.28 Tarımsal GSH Yatırımlar İlişkisi Korelasyon Katsayıları Matrisi.. 99
Çizelge.5.29. Tarımsal GSH ve Toplam Tarımsal Yatırımlar İlişkisi Regresyon Sonuçları (1963-2004)…… 100
Çizelge.5.30. Tarımsal GSH ve Tarımsal Kamu Yatırımları İlişkisi Regresyon Sonuçları (1963-2004)…… 101
Çizelge 5.31. Tarımın Toplam Yatırımlar ve GSMH İçindeki Payı (%)…….. 103
Çizelge 5.32. Tarımın Kamu Yatırımları ve GSMH İçindeki Payı (%)…… 104

ŞEKİLLER DİZİNİ SAYFA

Şekil 5.1. GSMH'daki ve Toplam Sabit Sermaye Yatırımlarındaki Yıllık Ortalama Artış (%)……. 55
Şekil 5.2. Toplam Yatırımların Kesimlere Göre Dağılımı (1980 Yılı Fiyatlarıyla, Milyon TL) ……..... 56
Şekil 5.3. 1963-2004 Döneminde Yatırımlar Toplamının Sektörlere Dağılımı (%) …… 62
Şekil 5.4. Toplam Yatırımların Yıllara Göre Sektörel Dağılımı (%)..... 68
Şekil 5.5. 1963-2004 Döneminde Kamu Yatırımlarının Sektörlere Dağılımı (%) …….. 69
Şekil. 5.6. 1963-2004 Döneminde Özel Yatırımların Sektörlere Dağılımı (%) ... 76
Şekil 5.7. 1963-2004 Döneminde Bölgelerin Kamu Yatırımlarından Aldığı Pay (%) …….. 80
Şekil 5.8. 1963-2004 Döneminde Tarıma Yapılan Toplam Yatırımların Kesimlere Göre Dağılımı (%) …… 84
Şekil 5.9. Tarımın GSMH ve Toplam Yatırımlar İçindeki Payı (%) 85
Şekil 5.10. 1963-2004 Döneminde Bölgelerin Kamu Yatırımlarından Aldıkları Pay (%) 92
Şekil 5.11. Tarımsal Nüfus Başına Yatırım Miktarı (1980 Yılı Fiyatlarıyla, Milyon TL) ……. 96
Şekil 5.12. Hektara Düşen Yatırım Miktarı (1980 Yılı Fiyatlarıyla, Milyon TL)…….. 97
Şekil 5.13. Tarımsal GSMH ve Tarımsal Yatırımlardaki Yıllık Ortalama Reel Artış (%) ……. 102

KISALTMALAR

AB: Avrupa Birliği
DİE: Devlet İstatistik Enstitüsü
DPT: Devlet Planlama Teşkilatı
DTÖ: Dünya Ticaret Örgütü
EBK: Et Balık Kurumu
GSH: Gayrisafi Hasıla
GSMH: Gayrisafi Milli Hasıla
SEK: Süt Endüstrisi Kurumu
SSY: Sabit Sermaye Yatırımı

1. GİRİŞ

1.1. Konunun Önemi

Tarım, insanlığın gelişiminde uzun yıllar önemli rol oynamıştır. Çünkü tarım kesimi; artan nüfusun beslenmesi, tarım dışı kesimlere hammadde ve işgücü sağlamak, söz konusu kesimlerin ürünlerine talep yaratmak ve ekonomik kalkınmanın finansmanına katkıda bulunmak gibi çok önemli görevler üstlenmektedir. Sanayileşmiş ülkelerde tarımın ekonomik büyümeye katkısı giderek azalmıştır. Ancak gelişmekte olan ülkelerde tarımın katkıları olmaksızın iktisadi ve sosyal kalkınmanın olması çok güçtür. Tarımın ekonomik büyümeye katkı sağlayabilmesi de tarımda hızlı ve sürekli bir gelişmenin sağlanabilmesine bağlıdır. Tarımdaki bu gelişmeler de bu sektöre yapılacak yatırımlarla doğrudan ilişkilidir.

Tarımsal kesimde gelirlerin göreceli olarak düşük ve tüketim eğiliminin yüksek olduğu düşünülürse, bu kesimde güçlü bir sermaye birikiminin meydana gelmeyeceği düşünülebilir. Ancak azgelişmişlik olgusunun belirgin bir özelliği, tarımsal yapıda eşit olmayan bir gelir dağılımının varlığıdır. Büyük çiftçilerin gelirleri özellikle sanayileşmenin ilk dönemlerinde; kentleşme, gelir ve nüfus artışı nedeniyle tarımsal ürün fiyatlarında meydana gelen yükselmelerle hızla artmaktadır. Genellikle tarımsal kesimin vergiden tamamen veya kısmen muaf olduğu durumlarda bu kesimde bir sermaye birikimi meydana gelmektedir.

Kalkınma modelleri açıklanırken birçok modelde, tarımsal faktörlerin kalkınmada oynayabilecekleri rol üzerinde durulmuştur. Sınırsız emek arzı ve diğer dengeli kalkınma modellerinde ise tarımın taşıdığı potansiyelden yararlanma olanakları geliştirilmiştir. Sermaye birikimi açısından, sanayileşme döneminde sanayi yatırımlarının finansmanında tarımsal yapı önemli bir kaynaktır. Tarımsal kesimden sağlanan fonlar sanayileşmede kullanılmaktadır.

Türkiye'de de ekonomik büyüme hedeflerinde yatırımlar önemli bir araç olarak görülmüş ve hemen her dönemde yatırımlara önem verilmiştir. Özel kesim çeşitli alanlara yatırım yapması için sürekli desteklenmiştir. Özel kesimin

gerçekleştiremeyeceği uzun süreli ve büyük sermaye gerektiren yatırımlar da kamu kesimi tarafından gerçekleştirilmiştir.

Yatırımların sektörel dağılımında önemli bir yeri olan tarım sektörü yatırımları; su ve toprak kaynaklarının geliştirilmesi, traktör, makine ve ekipmanlar, araştırma ve yayıma yönelik yatırımlar, tarımsal binalar ve pazarlama tesisleri, tohum, meyvelik, hayvancılıkla ilgili yatırımlar ile orman ve su ürünlerine ilişkin alt ve üst yapı yatırımlarını kapsamaktadır.

Tüm bu yatırımlar, tarım sektöründe verim ve üretimin arttırılmasında, ürün çeşit ve kalitesinin iyileştirilmesinde, üretici gelirlerinin artmasında, tarımın modernleşmesinde ve tarımsal gelişmenin sağlanmasında önemli bir yer tutmaktadır. Ancak bu kadar önemli olan tarımsal yatırımların planlı dönemin başlangıcından 2004 yılına kadar olan dönemde toplam yatırımlar içindeki payı giderek azalmıştır.

Türkiye'de tarımın büyük ölçüde doğa koşullarına bağlılığı devam etmektedir. Bu bağlılığı olanaklar ölçüsünde en aza indirerek, ülke ekonomisine tarımın katkısındaki dalgalanmaları azaltmak, ayrıca kırsal kesimde yaşayanlara daha yüksek bir gelir düzeyi sağlamak amacı ile tarımdaki kaynakların geliştirilmesi ve bu kaynakların sürdürülebilirliğini sağlayacak politikaların oluşturulması önemini korumaktadır.

Araştırma, Türkiye'de planlı dönemin başından itibaren yaklaşık 40 yıllık bir dönemde yatırımların kamu, özel kesim ve sektörler bazında incelenmiş olması ve özellikle tarımsal yatırımlardaki gelişmelerin izlenmesi, ayrıca tarımsal yatırımlardaki gelişmelerin tarımsal büyüme üzerine yaptığı etkilerin ortaya konulması açısından önem taşımaktadır.

1.2. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Araştırmanın temel amacı, Türkiye'de yatırımları inceleyerek, özellikle tarıma yapılan kamu yatırımlarındaki gelişmelerin ortaya konulması ve yatırımlarla büyüme arasındaki ilişkilerin analiz edilmesidir.

Araştırmanın amaçları şu şekilde sıralanabilir;

Ülkedeki yatırımların yıllar itibariyle gelişimini izlemek,

Kamu yatırımlarının bölgesel ve sektörel dağılımını ortaya koymak,

Tarımda kamu ve özel sektör yatırımlarının seyrini incelemek,

Bu yatırımların gerçekleştiği alanları ve yatırımların bölgesel dağılımını araştırmak,

Tarımsal yatırımlar ve büyüme arasındaki ilişkileri incelemek.

Araştırmada yatırımlar incelenirken, toplam yatırımların GSMH'dan aldığı pay, yatırımların sektörel ve bölgesel dağılımı ve özellikle tarıma yapılan kamu yatırımları üzerinde durulmuştur. Araştırma 1963-2004 yılları arasındaki 42 yıllık dönemi kapsamaktadır.

2. ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR

Atış (1994), "Türkiye'de Planlı Dönemdeki Tarımsal Yatırımların ve Ege Bölgesi Toprak ve Su Kaynaklarını Geliştirme Yatırımlarının Ekonomik Açıdan Değerlendirilmesi" başlıklı çalışmasında, 1963-1992 yılları arasındaki dönemde yatırımların gelişimi ve Ege Bölgesi'nde toprak ve su kaynakları potansiyelini ele alarak, bu alandaki yatırımları ve faaliyetleri inceleyerek, bu dönemde bölgede meydana gelen tarımsal gelişmelerle bağlantı kurmaya çalışmıştır. Bu çalışmanın sonucunda sulama yatırımlarında çok fazla ağırlık verildiği, bunun yanında arazi toplulaştırma, tarla içi geliştirme gibi hizmetlere de yer verilirse daha iyi sonuçların ortaya çıkacağı belirtilmiştir.

Berber ve ark., "Türkiye'de Yatırım Harcamaları – Ekonomik Büyüme İlişkisi" başlıklı çalışmalarında, 1968-1998 yılları verilerinden yararlanarak AK Modeli Testini kullanmışlar ve yatırım harcamalarının ekonomik büyüme ile ilişkilerini test etmeye çalışmışlardır. Bu çalışmanın sonucunda, AK modelinin, yatırımlardaki sürekli bir artışın, büyümeyi de sürekli artıracağı şeklindeki öngörüsü ile çeliştiğinden, bu model Türkiye Ekonomisi için reddedilmiştir. Yalnız bu çalışma ile içsel büyüme teorisi tamamı ile red edilmemiştir. Bu çalışmada yalnızca AK modeli test edilmiş ve sonuçların modelin öngörüleri ile uyuşmadığı ortaya konulmuştur. Bundan sonraki çalışmalarda hipotezin daha büyük örnek büyüklüklerinde test edilmesi öngörülmüştür.

Kessides (1993), altyapı ve ekonomik gelişme arasındaki bağlantıları inceleyerek, altyapının ekonomik gelişme üzerine etkisini geniş bir çerçevede araştırdığı çalışmasında, konuyu önce teorik olarak ele almış sonraki bölümlerde çeşitli ülkelerden örnekler vermiştir. Çalışmada altyapının ekonomik büyümeye ve yaşam kalitesini arttırmaya yönelik katkıları ele alınmış ve ekonomik büyümeye olan katkı, masraflardaki azalmalar ve yapısal değişmeler açısından incelenmiştir. Analizlerin, altyapı hizmetleri akışının bu sektörlerden elde edilen ekonomik faydaların ana ölçüsü olduğunu ispatladığı ve kaynakların etkin dağılımının hizmetlerin etkin talebine karşılık gelmesi gerektiğini gösterdiği belirtilmektedir.

Khlafallah (1993), "Türkiye'de Yatırımlar Üzerine Ekonometrik Bir Çalışma "başlıklı çalışmasında, 1963-1990 yılları arasında finans kesimindeki gelişmelerin yatırımlar üzerindeki etkilerini belirlemeye çalışmıştır. Bu çalışmada Türkiye'de yatırımların talep sınırlamalarından ziyade kaynak sınırlamalarından etkilendiği ortaya çıkarılmıştır.

Küçükkale (1997), "Türkiye'de Kamu Harcamaları Ekonomik Büyüme İlişkisi" başlıklı çalışmasında, 1950-1994 dönemi verileri kullanılarak kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki Wagner Yasası kullanılarak, ko-entegrasyon ve nedensellik testleri kapsamında incelenmiştir. Ko-entegrasyon test sonuçları Türkiye'de kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında uzun dönem ilişkisinin var olduğunu göstermiştir. Ayrıca, kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında nedensellik açısından da anlamlı ve beklenen yönde ilişkiler tespit edilmiştir. Ekonomik büyüme, kamu harcamalarını pozitif yönde etkilerken, kamu harcamaları ekonomik büyümeyi herhangi bir şekilde etkilememektedir. Bu çalışmada, ekonomik büyüme gerçekleştikçe kamu harcamalarının da artmakta olduğu sonucuna varılmıştır.

Sönmez (1992), "Türkiye'de Planlı Dönemde Kamu Kesiminin Sermaye Birikimine Dolaysız Katkısı ve Gelişimi (1963-1991)" başlıklı çalışmasında, kamu kesiminin yatırımcı işlevini kaybetmekle karşı karşıya olduğu ve kamu yatırımlarının özel yatırımları dışlayıcı anlayışı sürdürüldüğü takdirde sanayileşme çabalarının kaygı verici bir boyut alacağı sonucuna varmıştır.

Yılmaz (1992), "Türkiye'de Sabit Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımı ve Sektörlerdeki Büyüme Oranları ile İlişkilendirilmesi", Ekonometrik Bir Yaklaşım başlıklı çalışmasında 1978-1990 döneminde tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinin katma değer değişmelerinde her bir sektöre ayrı ayrı yapılan toplam sabit sermaye yatırımlarının ne derece etkin olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu çalışmanın sonucunda, 1978-1990 yılları arasında toplam sabit sermaye yatırımlarının sektörlerin katma değer değişmelerindeki artışlara paralel bir artış göstermediği özellikle tarım sektöründe azalış olduğu, hizmet sektöründe artış olduğu, sanayi sektörünün bir alt sektörü olan imalat sanayinde, toplam kamu sabit sermaye yatırımlarında artış olurken özel sabit sermaye yatırımlarında bu azalışın tam tersine

artış olduğu görülmüştür. Burada toplam sabit sermaye yatırımlarındaki değişmelerin daha çok özel sabit sermaye yatırımlarındaki değişmelerden kaynaklandığı anlaşılmıştır. İncelenen dönem içinde sektörlerin katma değer değişmelerinde her bir sektöre ayrı ayrı yapılan toplam sabit sermaye yatırımlarının değil, sürükleyici sektör olan sanayi sektörü mallarına olan talebi yansıtan toplam tüketim ile bu toplam tüketimi karşılamak üzere kapasite kullanım oranındaki artışın etkili olduğu anlaşılmaktadır. Gelecek yıllarda katma değer değişmelerindeki artışın kapasite kullanım oranını bir miktar daha artırmakla sağlanabileceği gibi, çeşitli nedenlerle kapasiteyi tam olarak kullanmak mümkün olmadığı için temelde toplam sabit sermaye yatırımlarına ağırlık vermek suretiyle mümkün olabileceği sonucuna varılmıştır.

Yılmaz (2001), "Türkiye'de Sabit Sermaye Yatırımları ile Enflasyon İlişkisinin Analizi" başlıklı çalışmasında, 1963-2000 döneminde Türkiye ekonomisinde reel sabit sermaye yatırımları ile enflasyon ilişkilerini analiz ederek ekonomik istikrar üzerindeki etkilerini irdelemiştir. Yapılan ekonometrik uygulama sonucunda 1963-2000 dönemi Türkiye ekonomisinde reel sabit sermaye yatırımları faiz haddine karşı duyarlı olmayıp, milli gelire karşı duyarlılık göstermekte ve kamu kesimi reel sabit sermaye yatırımları, özel kesim reel sabit sermaye yatırımlarına karşı dışlama etkisi göstermektedir. Aynı zamanda reel sabit sermaye yatırımları artışı enflasyonu arttırıcı etki yapmaktadır. Enflasyonu arttırıcı diğer bir etken de milli gelir artışlarıdır. Milli gelirin hem reel sabit sermaye yatırımlarını hem de enflasyonu arttırıcı etkide bulunması, Türkiye ekonomisinin enflasyonu bir büyüme aracı olarak kullanması sonucunu kanıtlamaktadır. Bu politika enflasyonun sürekli olmasına sebep olmuş ve Türk ekonomisinde giderilmesi zor iktisadi sorunlar yaratmıştır.

3. MATERYAL VE YÖNTEM

Çalışmanın ana materyalini, Devlet Planlama Teşkilatı ve Devlet İstatistik Enstitüsü verileri oluşturmuştur. Çalışmada kullanılan veriler 1980 yılı reel değerleriyle ifade edilmiştir. Serilerin 1980 yılı sabit fiyatlarına çevrilmesinde Devlet İstatistik Enstitüsü'nün 1963=100, 1987=100 ve 1994=100 bazlı Toptan Eşya Fiyatları Endekslerinden yararlanılmıştır.

Yatırımlar, tarımsal Gayri Safi Hasıla gibi seriler dönemlere ayrılarak incelenmiş, dönem ortası yılları temsil eden yıllara ait 5'er yıllık ortalamalardan oluşmaktadır, artışlar da ortalama reel yıllık artışları ifade etmektedir. Çalışma 1963-2004 dönemini kapsamaktadır.

Değişkenlerin dönem boyunca seyri, alt dönemler itibariyle gelişimleri, yıllık ortalama artışlar, % paylar ve endeksler kullanılarak verilmeye çalışılmıştır.

Tarım sektörüne yapılan sabit sermaye yatırımlarının tarım sektöründe büyüme üzerine etkileri incelenirken, ilk olarak tarım sektörü reel Gayri Safi Hasılası (GSH), tarım sektörüne yapılan reel fiyatlarla toplam sabit sermaye yatırımları ve tarım sektörüne yapılan reel fiyatlarla toplam kamu yatırımları değişken serileri arasında korelasyon analizi yapılmıştır.

Yatırım harcamaları, bir ekonomide gayri safi milli hasılanın bir bileşenidir ve aynı zamanda gelecek dönem gelirlerini de etkilemektedir. Dolayısıyla yatırımlar ve gayri safi milli hasıla arasında bir ilişkinin bulunduğunu önceden beklemek mantıksız sayılamaz. Tarımsal üretimin özelliği gereği belirli bir biyolojik yetiştirme dönemini gerektirmesi nedeniyle yatırımların tarımsal gayri safi hasıla üzerindeki etkileri gecikmeli olarak ortaya çıkmaktadır. Bunun yanında kamu yatırımlarının büyük bir çoğunluğu, sulama, drenaj ve toprak ıslahı gibi altyapı yatırımlarına ayrılmıştır. Bu tür yatırımların tamamlanması yılları aldığı gibi, tarımsal verimliliğin artırılması yoluyla tarımsal GSH üzerindeki etkisi de yıllar sonra ortaya çıkmaktadır. İncelenen olayın bu özellikleri nedeniyle tarımsal yatırımlarla, tarımsal büyümenin bir göstergesi olarak tarımsal GSH arasındaki ilişkiler, ardışık bağlanımlı (autoregresivve) bir model olan Nerlov'un Kısmi Uyarlama modeli çerçevesinde incelenmiştir.

Model genel gösterimiyle;

$$Y_t^* = \beta_0 + \beta_1 I_t + U_t \qquad (3.1)$$

şeklinde yazılabilir.

Y^*:uzun dönem denge tarımsal reel GSH (1980 yılı sabit fiyatlarıyla, milyon TL)

I_t: tarımsal reel sabit sermaye yatırımları (1980 yılı sabit fiyatlarıyla, milyon TL)

U_t: hata terimi

Y_t^*, yapılan yatırımlarla denge, en uygun, istenen ya da uzun dönem bir değerini temsil etmektedir. Bu denge değeri yukarıda sözü edilen nedenlerle yatırımların yapıldığı aynı yılda gerçekleşmesi beklenemez. Bu yüzden Y_t^*, denge gelir düzeyi (tarımsal GSH) gözlenemez olduğundan (3.1) numaralı eşitlik doğrudan tahmin edilemez. T yılındaki Y_t^* denge miktarı (denge miktarına istenen ya da uzun dönem denge geliri de denilebilir) ile gözlenebilen gayri safi tarımsal hasıla miktarı Y_t arasında;

$$Y_t - Y_{t-1} = \gamma\left(Y_t^* - Y_{t-1}\right) \qquad (3.2)$$

şeklinde bir ilişki kurulabilir. Buradaki γ uyarlama katsayısı olarak tanımlanır ve $0 < \gamma \leq 1$ değerlerini alır. (3.1) numaralı eşitlikte gösterilen Y_t^* (3.2) numaralı eşitlikte yerine konup gerekli düzenlemeler yapıldığında doğrudan tahmin edilebilir (3.3) numaralı eşitlik elde edilir.

$$Y_t = \beta_0\gamma + \beta_1\gamma I_t + (1-\gamma)Y_{t-1} + U_t \qquad (3.3)$$

Buradaki bağımlı değişken Y_t'nin bir gecikmeli değeri olan Y_{t-1}'in tahmin edilen katsayısı birden çıkarıldığında uyarlama katsayısı γ bulunur. Kısa dönem esneklik veya eğimlerin uyarlanma katsayısı γ'ya bölünmesiyle uzun dönem esneklik veya eğimler bulunur (Nerlove ve Addison, 1958).

Kısmi uyarlama modelinde bağımlı değişkenin (burada Y_t) bir gecikmeli değerinin açıklayıcı değişken olarak modelde yer alması modelde birinci dereceden ardışık bağımlılığın (otokorelasyon) yokluğunun sınanması konusunda Durbin-Watson d istatistiğinin kullanılmasını engellemektedir. Bu durumda Durbin h istatistiğine başvurulabilir. Durbin h istatistiği (3.4) numaralı eşitlikle hesaplanır (Gujarati, 1988).

$$h = (1 - \frac{1}{2} d) \sqrt{\frac{n}{1 - n[\text{var}(\hat{\alpha}_2)]}} \qquad (3.4)$$

Burada n: örneklem büyüklüğü, $\text{var}(\hat{\alpha}_2)$: bağımlı değişkenin gecikmeli değeri Y_{t-1}'in katsayısının varyansı, d ise Durbin-Watson d istatistiğidir. h istatistiği, sıfır ortalama, birim varyansla standart normal dağılım gösterir. Eğer h istatistiği -1,96 ile +1,96 arasında bir değer almışsa, 0,05 düzeyinde ardışık bağlanım yoktur denilebilir.

Model sıradan en küçük kareler yöntemiyle (SEK) tahmin edilmiştir.

4. YATIRIMLARLA İLGİLİ GENEL BİLGİLER

4.1. Yatırım Kavramı

Yatırım, mevcut sermaye stoklarının aynı düzeyde muhafaza edilmesi ve bunlara yeni sermaye malları eklenmesi için yapılan parasal veya reel faaliyetlerdir. Mevcut sermaye stoklarının aynı düzeyde kalması, üretim sırasında meydana gelen aşınmaların amortismanlarla karşılanması, mevcut sermaye mallarına yeni ilavelerde bulunulması ise tüketilmeyen değerlerin (tasarrufların) sermaye malı haline dönüştürülmesi yoluyla sağlanır (Taşkın, 1990). Öyleyse yatırım, bir ülkenin üretim gücünü devam ettirmek ve arttırmak için yapılan harcamalardır. Bu anlamda yeni bir makine almak için yapılan harcama ile bu makinenin yıpranmasının yarattığı üretim gücü azalmasını amorti edecek şekilde amortisman harcaması yapmak da yatırımdır (Ertürk, 1999).

Diğer bir tanıma göre ise yatırım, üretim kapasitesinin artmasını sağlamak için hem mevcut sermaye mallarının arttırılması; hem de araştırma, eğitim, öğretim ve örgütlenmenin geliştirilmesi için tedbirler alınması, harcamalar yapılmasıdır (Taşkın, 1990). Bir ülke yatırım yaparak sabit varlıklarını artırırsa, toplam sermaye stoku da artar. Bu da ülkenin üretken kaynaklarının artması demektir.

Yatırımlar özellikle toplum açısından büyük önem taşırlar. Yatırımlar üretim artışına, üretim artışı da gelirin artmasına ve istihdam olanaklarının yaratılmasına sebep olur.

Yatırımın bir ülke kalkınması bakımından önemi, motorun bir araba bakımından önemi gibidir. Motoru çalışmayan bir araba bir yere gidemediği gibi, yatırım yapmayan bir ülkenin de gidebileceği bir yer yoktur. Hatta motoru çalışmayan bir araba bulunduğu yerde durur ama yatırım yapmayan ülke, çöküşün şartlarını yaşamaya başlar (Ertürk, 1999).

Yatırımlar, toplumların tüketim tercihlerinin daha ileriki dönemlere kaydırılmasına, toplum içinde olumlu bir kamuoyu sağlanabilmesine, yatırım projelerinin ülkenin kaynaklarını en iyi şekilde kullanabilmesine ve hedeflenen yatırımın makul bir sürede gerçekleşmesine bağlıdır (Yılmaz, 2001).

4.2. Yatırımların Sınıflandırılması

4.2.1. Mali Yatırım – Reel Yatırım

Mali yatırım, hisse senedi ve tahvil gibi hukuki sermaye niteliğindeki aktif artışlardır (Yılmaz, 2001). Yani likit haldeki paranın kıymetli evraka çevrilmesidir. Mali yatırımlar makro ekonomide pasif yatırım olarak görülür. Çünkü hisse senedi ve tahvil satın almak; alan kişi için yatırım iken, satan kişi için negatif bir yatırımdır. Makro açıdan önemli olan; değerlerin kişiler arasında el değiştirmesi değildir. Menkul değerler olarak nitelendirilen hisse senedi ve tahvil satın alınmasını yatırım diye nitelendirmek yerine plasman diye isimlendirmek daha doğru olacaktır. Bu menkul değerlerin ilk elden alınan ile ikinci elden alınanı birbirinden ayırarak birincisinin yatırım sayılabileceğini, ikincisinin ise yatırım sayılmayacağını, sadece bir el değiştirme olduğunu ifade eden yazarlar da vardır (Pekin, 1996).

Reel yatırımlar, bir ekonomide belli bir dönemde üretim araçlarına yapılan ilavelerdir. Likit haldeki paranın üretim mallarına çevrilmesidir. Yeni üretim kapasiteleri yaratmaya yönelik olan ve alet, makine, teçhizat, bina, yol, baraj gibi inşaat yatırımları ile net stok artışları reel yatırımlardır (Pekin, 1996).

Reel yatırımlar, reel değerleri veya sermaye mallarını ifade eder. Makro ekonomik analizlerde yatırımlar daha çok yeni sermaye malları anlamına gelmektedir. Çünkü böyle bir yatırım ile yeni istihdam imkanları yaratılmakta, üretim miktarı ve gelirler arttırılmış olmaktadır. Bu açıdan reel anlamda yatırımlar, aktif yatırım adını da almaktadır (Özgüven, 1997).

Reel yatırımlar; sabit sermaye yatırımları, stok yatırımları, altyapı yatırımları, olgunlaşma süresine göre değişen yatırımlar ve ara malı üreten yatırımlardan oluşmaktadır.

Sabit sermaye yatırımları, bir ekonomide mal ve hizmet üretimini çoğaltmak ve özellikle gelecek dönemlerde tüketim imkanlarını arttırmak amacıyla, üretim faktörlerinin belli bir dönem içinde reel sermayenin arttırılması, düzenlenmesi, muhafazası için kullanılmasıdır. Sabit sermaye yatırımlarının içinde yenileme ve idame yatırımları, tamamlama yatırımları ve yeni yatırımlar vardır. Sabit sermaye

yatırımlarını ayrıca, inşaat yatırımları ve makine teçhizat yatırımları olarak iki grupta ele almak mümkündür (Yılmaz, 1992).

Devamlı, düzenli ve rasyonel bir üretim, dağıtım için optimal seviyede hammadde, yarı ve tam mamul stokların mevcudiyeti zorunludur. Bu amaca hizmet ettiği sürece stoklar geniş anlamda bir üretim aracıdır. Ancak, stok artışlarının genellikle müteşebbislerin stok arttırma kararlarının da genellikle sabit sermaye yatırımı yapma kararlarından farklı nedenlerle verilmesi sebepleri ile stok artışlarını yatırım saymamak mümkündür.

Altyapı yatırımları; doğrudan doğruya mal üretimine yönelik olmayan, fakat mal ve hizmet üreten tesislerin daha verimli çalışması için elverişli ortamı sağlayan temel yatırımlardır. Bu yatırımların amacı gelir sağlamak değildir. Yol, köprü, baraj, hava alanı, sulama kanalları, okul, hastane, haberleşme vb. konularında yapılan yatırımlar altyapı yatırımlarına örnek olarak sayılabilir (Pekin, 1996).

Üst yapı yatırımları ise, alt yapı yatırımlarının hazırladığı elverişli ortam içinde kurulan, üretime doğrudan doğruya katkıda bulunan ve kar amacı güden üretim üniteleri için yapılan yatırımlardır.

Reel yatırımlar içinde beşeri yatırımlardan da bahsetmek gerekir. Çünkü bireyler sadece fiziki sermayeye değil, aynı zamanda beşeri sermayeye de yatırım yaparlar. Bireylerin sahip oldukları bilgi ve beceriler, kişilerde fizik sermayeye benzer bir sermaye türünü oluşturmaktadır. Bireylerce kazanılan bu bilgi ve beceriler; örgün eğitim, iş başında eğitim, sağlık, iş imkanlarının araştırılması ve mobilite yolları ile zenginleştirilebilir. Bu alanlarda yapılan harcamalar, fizik sermaye yatırımlarına benzer bir yatırım niteliği taşımaktadır. Beşeri sermayeye yapılan yatırımlar sonucu kişinin marjinal üretkenliği artmakta ve daha yüksek düzeyde bir gelir elde etmektedir. Beşeri sermayeye yapılan yatırımların getirisi, tıpkı diğer yatırımların getirileri gibi ölçülebilir ve değerlendirilebilir bir nitelik taşımaktadır (Aksoy, 1977).

4.2.2. Brüt Yatırım – Net Yatırım

Bir ekonomide bir yıl içerisinde mevcutlara yeniden ilave edilmiş olan sermaye malları ve teçhizat stokunun toplam değerine brüt yatırımlar denir (Pekin, 1996). Yıl içerisinde, ekonominin mevcut sermaye malları ve teçhizat stokunda miktar, kalite ve değer yönünden eksilmeler meydana gelmektedir. Bu eksilmeler amortisman kavramından daha kapsamlı bir olay olduğu için eskime ve aşınma kavramı kullanılmaktadır. Yıl içerisinde yapılan brüt yatırımların bir kısmı bu eskiyen ve aşınan kısımları karşılayacaktır.

Bir ekonomide bir yılda yapılan brüt yatırımlardan eskime ve aşınmayı karşılayacak miktar düşüldükten sonra kalan kısım net yatırımları oluşturmaktadır.

Üretim sırasında aşınan ve eskiyen sermaye mallarının değerini aynen korumaya yönelik yatırımlara ikame yatırımlar denir. Dönem içinde yapılan ikame yatırımlar, aynı dönemdeki toplam yatırım harcamalarına eşit ise o dönem içinde sermaye stokuna net ilave olmamış demektir.

4.2.3. Uyarılmış Yatırım – Otonom (Bağımsız) Yatırım

Otonom yatırımlar, milli gelirdeki artış ve azalışlardan etkilenmeyen yatırımlardır (Pekin, 1996). Milli gelirde meydana gelecek bir artış halkın gelir düzeyini yükseltecek, bu da mal ve hizmetlere olan talebi arttıracaktır. Milli gelirde ortaya çıkacak bir azalma da ters yönde etki yapacaktır. İşte otonom yani bağımsız yatırımlar, gerek milli gelirdeki ve gerekse buna bağlı olarak talep miktarındaki değişikliklerden bağımsız olarak yapılan yatırımlardır. Altyapı yatırımları ve sabit sermaye yatırımları gibi genel ihtiyacın doğurduğu yatırımlar otonom yatırımlardır. Üretimin temelini oluştururlar ve talep yaratma özelliğine sahiptirler. Kara dayanmayan yatırımları daha çok kamu kesimi gerçekleştirmektedir.

Uyarılmış yatırımlar ise, milli gelirdeki artış ve azalışlara bağlı olarak mal ve hizmetlere olan talepte meydana gelen değişmelerden etkilenen ve onlara uyarak azalan veya artan yatırımlardır (Pekin, 1996). Uyarılmış yatırımlar, talep ve kar amaçlı yatırımlardır. Girişimciler, talebin yükseldiği, maliyetlerin düştüğü ve buna

bağlı olarak gelirlerin arttığı dönemlerde kar oranlarının yükselmesiyle mali sermayelerini reel sermayeye dönüştürerek uyarılmış yatırımlara giderler.

Modern ekonomilerde yapılan yatırımların büyük bir kısmı talep ya da milli gelir artışına bağlı değildir. Bu nedenle büyük firmalar tarafından yeni ihtiyaç veya yeni ürün yaratmak amacıyla yapılan yatırımlar otonom olduklarından, talep yaratabilmektedirler. Ayrıca uzun vadeli yatırımlar genellikle talebe bağlı olmadan yapılmaktadır. Aynı şekilde milli gelir düzeyine bağlı olmadan, makro kararlar gereği gerçekleştirilen kamu yatırımları da otonom yatırımlardır. Öte yandan askeri alanlara yapılan yatırımlar müteşebbis yatırımlarını etkilemeyeceğinden otonom yatırımlar arasında yer almaktadır (Uslu, 1998).

4.2.4. Kamu Yatırımı – Özel Yatırım

Bir ekonomide, yatırımların amacı, kim veya kimler tarafından yapıldığı ve yatırım riskinin kim veya kimler tarafından üstlenildiği önemli bir yer tutmaktadır. Yatırımlar, bireyler, firmalar, gruplar ve kamu tarafından yapılmaktadır. Kamu, diğer üç girişimciden ayrı tutulur. Ayrı tutulmasının nedeni ise, kamu yatırımlarının sosyal karlılığı amaçlamasıdır. Ekonomistler, milli gelire bağlı olarak talebi belirlerken fiziksel sermaye stokunu arttıracak kamu kaynaklarına yapılan yatırımları göz önüne alırlar (Yılmaz, 2001). Yani kamu yatırımı, devlet tarafından ülkenin maddi sermaye stokuna yapılan ilaveler olarak tanımlanabilir.

Kamu yatırımları iki grupta toplanabilir.

- Altyapı yatırımları,
- Üretken yatırımlar.

Altyapı yatırımları, kendileri üretken olmayan fakat, diğer yatırımların üretkenliğini arttıran yol, baraj vs. gibi yatırımlardır. Üretken yatırımlar ise, genellikle özel kesimde görülen tüketim malları üretimi için yapılan yatırımlardır.

Genellikle az gelişmiş ülkelerde sosyal ve ekonomik fonksiyonları gereği devlet; ulusal yatırımların büyük bir kısmını üstlenmek zorunda kalmaktadır. Altyapı yatırımları, üretim, yatırım, istihdam, uluslar arası rekabet ve yerel pazarların gelişimi üzerine etkileri yolu ile ekonomik gelişmeye katkıda bulunmaktadır. Ayrıca

ekonomik çeşitlilik, teknolojik yenilik, üretim ve tüketim yapısı ile kişilerin refahı üzerinde etki yaparak yapısal değişime neden olmakta ve bu yolla da ekonomik gelişmede rol oynamaktadır (Kessides, 1993).

Özel yatırımlar ise, bireylerin, firmaların, grupların kar amaçlı ve sermaye stoklarına net ilaveler için yaptıkları yatırım harcamaları olarak tanımlanmaktadır. Özel yatırımların kar amaçlı yapılması ve bu yatırımlarda kar oranlarının çok yüksek olmasına sebep olurken, bu da ulusal gelirde reel bir artışa imkan tanımaktadır. Kar oranının yüksek olması önemli bir sorun yaratmamaktadır. Kar oranının yüksek olmasının nedeni; özel yatırımların veriminin yüksek, maliyetlerinin düşük düzeyde tutulmasındandır. Modern vergileme sistemi ile bu fazla karlılığın kamu kesimine aktarılması mümkündür.

4.3. Yatırım Hacmi

Belirli bir sürede (bir yılda) ülke ekonomisi içinde özel kesimin ve kamu kesiminin yaptıkları toplam yatırım harcamaları, yatırım hacmini oluşturmaktadır. Yatırım hacmini iki etken belirler. Birinci etken yatırım kaynakları, ikinci etken ise yatırım kararıdır.

Her türlü yatırımın bir kaynağı olması gerekmektedir. Ekonomik mekanizma yatırıma bu kaynağı sağlamak zorundadır. Yatırım yapacak birimler, bu kaynak yaratıldıktan sonra yatırım kararını alabileceklerdir.

4.3.1. Yatırımın Kaynakları

Yatırım harcamalarını finanse edecek kaynaklar oldukça geniş bir alanı kapsamaktadır. Bu çalışmada yatırım kaynakları iki grupta incelenmektedir.

- Tasarruflar,
- Tasarruf dışı kaynaklar

4.3.1.1. Tasarruflar

Gelirin tüketilmeyen kısmı olan tasarrufların yatırım harcamalarına kaynak olabilmeleri için verimli tasarruf olmaları gerekmektedir. Yani tasarrufların reel yatırım harcamalarına kaynak olması gerekmektedir. Yatırım harcamalarına kaynak oluşturabilecek tasarrufları, özel tasarruflar ve kamusal tasarruflar olmak üzere iki grupta incelemek mümkündür.

Özel Tasarruflar: Kişisel ve şirket tasarruflarının toplamı özel tasarrufları oluşturur. Bireyler gelirlerini tüketimleri ile tasarrufları arasında ikiye bölerler ve bu bölüşümü, yapacakları yatırımı göz önünde tutarak yaparlar. Daha sonra bireyler cari tüketimlerinden artan gelirlerini tasarruf mevduatı, hayat sigortası, hisse senedi ve tahvil gibi; şirketler ise amortisman payları, dağıtılmamış şirket karları, kişisel tasarruflardan yapılabilecek borçlanma, ticari mevduat, hisse senedi ve tahvil gibi yatırım harcamalarına kaynak oluşturabilecek araçlar ile tasarruflarını değerlendirmeye çalışırlar. Özel tasarruflar; gelir seviyesi, reel faiz haddi, fiyat artışları ve fiyat artışı beklentileri, likit servet ve likit servetin reel geliri, gelir dağılımı, nüfus ve nüfusun bileşimi gibi çeşitli etkenlere de bağlıdır (Yılmaz, 2001).

Kamusal Tasarruflar: Devletin kamu hizmetlerini görmek için çeşitli kaynaklardan sağladığı gelirleri, yine kamu hizmetlerini görmek için yaptığı harcamalardan fazla ise bu aradaki miktar, kamusal tasarrufları oluşturmaktadır. Kamusal tasarrufların miktarının yüksek olması, özellikle kamu yatırımlarına kaynak olacağından, bir ekonominin büyümesi için önemli bir etkendir. Tasarruf oranı gelirin büyüme oranı ile birlikte artarken, yurtiçi yatırımlar daha yavaş bir oranda artabilir. Yani kamusal tasarrufları, kamu yatırımlarına yöneltirken; kamusal tasarruflardaki sızıntıyı minimum seviyeye indirmek gerekmektedir (Yılmaz, 2001).

Özel tasarruflar; kar amaçlı oldukları için bu tasarrufları, sosyal karlılık amacı taşıyan yatırımlara yöneltmek oldukça zordur. Özel tasarrufların, sosyal karlılık amacı taşıyan kamu yatırımlarına kaynak olabilmesi için kamu tasarruflarına vergileme ve iç borçlanma yöntemleri ile aktarılmasının sağlanması gerekmektedir.

4.3.1.2. Tasarruf Dışı Kaynaklar

Tasarruflar, yatırım harcamalarına tek başına kaynak olmakta yetersizdirler. Modern makro ekonomide tasarrufların bu yetersizliğini giderebilecek birçok sistem vardır. Bu sistemler sayesinde makro ekonomik dengeleri bozmadan yatırım harcamalarına yeterli miktarda kaynak sağlanabilmektedir. Bu kaynakların en önemlisi atıl paranın banka kesimine çekilmesidir. İkinci bir kaynak ise sermaye piyasasıdır. Üçüncü olarak kamunun, özel sektörün reel yatırımlara dikkatini çekebilecek teşvikler sayesinde yatırımlara kaynak yaratarak yatırımların arttırılmasıdır. Dördüncü olarak da dış krediler ile yatırım harcamalarına kaynak sağlanabilmektedir. Son olarak enflasyon yolu ile yatırıma kaynak sağlamak mümkündür.

Atıl Paranın Banka Kesimine Çekilmesi: Atıl paranın banka kesimine çekilmesi, yatırım harcamalarına kaynak oluşturmaktadır. Atıl parayı banka kesimine çekmenin en önemli yolu, faiz oranlarının yükseltilmesiyle olur. Faiz oranlarının yükseltilmesiyle nakit sahipleri likidite tercihlerinden vazgeçerek, potansiyel tasarruf halindeki bu gizli kaynakların banka kesimine çekilmesi ile bu tasarruflar fiili tasarruf haline gelecektir. Bankacılık sistemi de bu atıl zenginliği mevduat faiz oranları ile kredi faiz oranları arasındaki açığın dar olmasına dikkat ederek yatırım harcamalarına yöneltecektir. Bu yöneltmede kaynakların etkin kullanım alanlarına tahsis edilmesine dikkat edilmelidir.

Sermaye Piyasası ve Yatırım Bankacılığı: Kredi arz ve talebinin uzun vadeli olarak karşılaştıkları piyasalara sermaye piyasası denir. Sermaye piyasası, kredi, döviz, hisse senedi, tahvil ve altın gibi her türlü menkul değerin bütün alım satımını içermektedir. Sermaye piyasasına sabit yatırımların finansmanında başvurulmaktadır. Sermaye piyasası sayesinde atıl tasarrufların en verimli yatırımlara dönüşmesi sağlanır. Özellikle küçük tasarruf sahiplerine, üretimin mülkiyetini tabana yayarak, yüksek gelir elde etme imkanı verir. Sermaye piyasasında büyük kuruluşların menkul değerleri, öz kaynak yetersizliği çeken şirketlerin hisse senedi ve tahvilleri kolayca pazarlanarak, bu kaynakların yatırıma dönüşmesi sağlanabilmektedir (Yılmaz, 2001).

Sermaye piyasası, atıl tasarrufları ekonomik sisteme kazandırırken; diğer bazı kaynakları da yatırıma dönüştürmektedir. Bu kaynakların en önemlisi sosyal güvenlik fonlarıdır. Bu fonlar gönüllü birikimlerin yanında zorunlu birikim (tasarruf) niteliğindedir. Sosyal güvenlik kurumları topladıkları fonları, öncelikle üyelerinin sosyal amaçlarının gerçekleştirilmesi için kullanırlar. Bu kullanım sonucunda prim ve benzeri girişlerden giderlerin tümü düşüldükten sonra belirli bir fon oluşmaktadır. Bu fon ile yatırım harcamalarına kaynak sağlanmaktadır. Sermaye piyasasının diğer bir kaynağı ise sigorta şirket fonlarıdır. Sigorta şirketleri, temelde kişi ve kurumların karşı karşıya oldukları çeşitli riskleri azaltan ve bu yaptıkları hizmet karşılığında sigortalıların ödedikleri primlerden oluşan fonları çeşitli piyasalara aktaran aracı kurumlardır. Sigorta şirketlerinin işlevleri sadece kişi veya kurumları risklere karşı korumakla sınırlı kalmamakta aynı zamanda birikimci kuruluş niteliğini de taşımaktadır. Sigorta şirketleri, topladıkları bu fonları yatırıma yöneltmektedirler (Rodoplu,1993).

Atıl paranın banka kesimine çekilmesinde aracılık eden mevduat bankacılığı dışında, mevduat toplamaksızın, yabancı fon toplayarak ve kendi öz sermayelerini kullanarak fon yaratıp bunları kullandıran bankalar da vardır. Bunlar belirli alanlarda uzmanlaşmış bankalardır. Bu tür bankalar daha çok dış ticaret ve yatırım bankacılığı alanında faaliyette bulunurlar. Yatırım bankacılığı, yatırım projeleri için teknik yardımda bulunan sermaye piyasası kuruluşlarıdır. Bu bankalar sermaye piyasasının yeterince gelişmediği ülkelerde sanayi yatırım projelerinin finansmanına aracılık ederler. Ekonomik ve sosyal kalkınmanın daha ileri aşamalarında yatırım bankacılığının dolaylı fon transferi işlevleri, sermaye piyasası aracılığı ile doğrudan gerçekleştirilir. Yatırım bankacılığının topladıkları fonlar içinde en önemlileri, sosyal güvenlik fonları ve sigorta şirket fonlarıdır. Yatırım bankaları topladıkları fonları; yatırım projelerinin ekonomik kalkınmayı hızlandıracak nitelikte olmasına ve öncelikli alan ve sektörlerde bulunmasına bakarak, uzun vadeli krediler açarak, hisse senedi ve tahvil satın alarak ve iştiraklerle yatırım harcamalarına aktarırlar (Yılmaz, 2001).

Teşvikler: Belirli ekonomik faaliyetlerin diğerlerine oranla daha fazla ve hızlı gelişmesini sağlamak amacıyla, kamu tarafından çeşitli yöntemlerle verilen

maddi veya maddi olmayan destek, yardım ve özendirmeler teşvik olarak tanımlanmaktadır. Ekonomik teşviklerin temelinde kaynakların, ülke ekonomisi açısından daha yararlı olduğu kabul edilen belirli faaliyet alanlarında kullanılmasının öngörülmesi söz konusu olmaktadır. Bu amaç doğrultusunda teşvikler; ekonomik kalkınmanın ve istikrarın temel göstergelerinden biri olan yatırım harcamalarına da kaynak oluşturmaktadırlar. Amaç, özel kesimi yatırım harcamalarına yöneltmek ve kaynak sağlamaktır.

Kamu kesimi; vergi muafiyet ve indirimler, resim ve harç istisnaları, uzun vadeli düşük faizli geri ödeme süresi, başlangıçta uzun bir süre ödemesiz krediler, yatırıma elverişli maliyeti düşük arazilerin tahsisi gibi teşvikler ile özel kesimin yatırım harcamalarına kaynak sağlamaktadır. Kamu kesimi bu teşvikleri sağlarken gerekli bilgi analizlerini yapmış olmalıdır. Aksi durumda teşvikler amacına ulaşmayacak ve istenilen ekonomik faydalar sağlanamayacaktır. Sonuçta, sektörler, bölgeler ve özel kesim arasındaki kaynak dağılımı bozulacaktır. Aynı zamanda kamu kesiminin gelir ve harcamalarında da ekonomik yönden negatiflik meydana gelecektir (Yılmaz, 2001).

Dış Finansman: Yatırım harcamalarının ülke içinden finansmanı mümkün olduğu gibi ülke dışından da finansmanı mümkündür. Yatırım harcamalarının dış finansman kaynakları; yabancı sermaye yatırımları ve dış borçlanmadır.

Yabancı sermaye; bir ülkenin, karşılığını değişik biçimlerde ileride ödenmek üzere başka ülkelerden temin ederek, kısa sürede ekonomik gücüne ekleyebileceği mali veya teknolojik kaynaklar olarak tanımlanabilmektedir. Yabancı sermaye yatırım sahipleri, uygun şartlarda ve zamanda kendi ülkelerinde elde edecekleri kar oranından daha fazla kar elde etmeleri halinde yatırıma giderler. Yabancı sermaye yatırımları yurtiçi tasarruflara eklenir. Çünkü yabancı sermaye yatırımlarının ülkeye gelmesiyle tasarruf hacmi genişler ve finansman sorunu olan birçok yatırım gerçekleştirilebilir. Aynı zamanda yabancı sermaye yatırımları geldiği ülkeye modern teknoloji de getirir (Yılmaz, 2001).

Yatırım harcamalarına dış yardımlar da kaynak olmaktadır. Uzun vadede geri ödenmek suretiyle ayni sermaye, mal ve hizmetler şeklinde dış yardımlar, az gelişmiş ekonomilere yatırım finansmanı sağlamaktadırlar.

Dış borçlar da yatırım harcamalarını finanse etmektedirler. Bir devletin ya da devlet kuruluşunun dış kaynaklardan mali ya da reel gelir sağlamasına dış borçlanma denmektedir. Dış kaynaklardan yatırım harcamaları için mali ya da reel gelir sağlama ihtiyacı, kaynak ve tasarruf yetersizliğinden doğmaktadır. Bu yetersizliği dış borçlanma aracılığı ile gidermek mümkündür (Yılmaz, 2001).

Enflasyon ve Senyoraj: Enflasyon ve senyoraj ile yatırım harcamalarına kaynak yaratılması kamu kesiminin aldığı kararlar ile gerçekleşmektedir. İktisat politikası karar alıcıları, yatırımları arttırmak, büyüme hızını yükseltmek ve sosyal hizmetleri yaygınlaştırmak amacı ile bu kararı almaktadırlar. Bu kararlar, ekonomik amaçtan çok politik ve sosyal amaçlardır.

Enflasyonun toplam tasarruf hacmini etkileyerek yatırım harcamalarına kaynak yaratma etkisi vardır. Fiyatlar genel seviyesinin devamlı olarak yükselmesi, tüketicilerin aynı gelirle daha az mal ve hizmet satın alabilmeleri sonucunu doğurmaktadır. Yani tüketicilerin reel gelirleri ve reel harcamaları azalacaktır. Tüketicilerin reel gelir seviyesinin yükselmesinden önceki mal ve hizmeti tekrar geri satın alabilmeleri için reel harcamalarını arttırmaları gerekmektedir. Bu sayede genel ekonomi içinde tüketim harcamaları artacaktır. Fiyatlar genel seviyesinin ve tüketim harcamalarının artması ile girişimciler daha yüksek kar elde etmek ve artan tüketimi karşılayabilmek için kapasitelerini arttırmak isteyecekler ve yatırımlara yöneleceklerdir. Yükselen mal ve hizmet fiyatları ve nominal faiz oranları üzerine konulan tavan ile birlikte; banka kredilerindeki hızlı artış, yatırımcıları, negatif gerçek faiz oranlarında borç almaya yöneltecektir. Böylece eğer bu girişimcilerin yatırımları dış rekabete karşı büyük ölçüde korunuyorsa; ekonomide hızlı, fakat sosyal açıdan maliyetli bir yatırım artış hızına ulaşabilecektir (Özbilen, 1999). Bu durum gelir grupları arasındaki dengeyi bozacak, milli gelir dağılımını girişimciler lehine değiştirecektir. Yüksek gelir grubunun zaten yüksek olan tasarruf meyli daha da artacak fakat bu artan gelirin çok az kısmı tüketime, geri kalan kısmı yatırıma yönelecektir. Sonuç olarak enflasyon, tasarruf hacmini ve servet birikimini arttırarak yeni yatırımlara sebep olmuş olacaktır.

İktisat politikası karar alıcıları, enflasyonun yukarıda bahsedilen etkisini gerçekleştirebilmek için senyorajdan faydalanırlar. Senyoraj, hükümetlerin para

yaratma hakkı, başka bir ifade ile gelirleri arttırabilme kabiliyeti olarak tanımlanmaktadır. Enflasyon, para dengesi üzerinde faiz içermeyen bir vergi gibidir. Yani hükümetler kamu harcamalarını finanse etmek için para basarak para arzını arttırma yoluna giderler. Para arzının artması enflasyon oranını da arttıracaktır (Yılmaz, 2001).

Yatırımlar, enflasyonist metodlarla finanse ediliyorsa, toplam harcama toplam üretimin üzerinde gerçekleşeceğinden, ödemeler bilançosu açık verecektir. Enflasyon vergisine müracaat ederken dikkate alınması gereken önemli bir nokta da, gelirleri maksimize eden enflasyon noktasının göz önünde bulundurulmasıdır. Çünkü enflasyon oranındaki artış enflasyon vergisini bir noktaya kadar arttırmakta, daha sonraki enflasyon artışları ise enflasyon vergisini düşürmektedir. Bu noktayı hesap etmeden para basmak, enflasyon artarken kamu gelirlerinin düşme riskini de beraberinde getirmektedir. Bir başka deyişle enflasyonun vergi matrahını aşındırması sebebiyle vergi gelirlerinin reel anlamda azalması söz konusu olmaktadır. İktisat politikası, karar alıcıların, yatırım harcamalarına kaynak sağlamak amacıyla enflasyonu kullanmaları kısa dönemde ve belli zamanlarda yararlı olabilir. Ama uzun dönemde işsizlik, bütçe açıkları ve sermaye birikimi gibi sorunlar yaratabilecektir.

4.3.2. Yatırım Kararı

Yatırım yapacak birimler yatırım kararı alırken rasyonel davranmak zorundadırlar. Çünkü, yapılacak yatırımlardan bir değer yaratılması bekleniyorsa, yatırım kararının yararlarının, maliyetini aşması gerekmektedir. Ancak kamu ve özel sektör yatırım kararlarını alırken farklı amaçları bulunmaktadır. Özel kesim genellikle karlılığı yüksek olan yatırımları tercih etmektedir. Ancak yüksek kar beklentisi özel sektörü yatırım için yüksek faiz oranında borçlanma hatasına da düşürebilmektedir. Özel kesimin sınırlı da olsa prestij ve sosyal yardım amacıyla da yatırımlar yaptığı görülebilmektedir. Kamu yatırımları ise daha çok sosyal fayda amacıyla yapılmaktadır. Genellikle kamusal ve yarı kamusal mallar üretilmektedir. Bu tür malların sosyal faydası bireysel faydasından yüksektir ve piyasada tam olarak fiyatlandırılması mümkün değildir. Kamu kesimi yatırımlarının önemli bir bölümü

altyapıyı geliştirmeye yönelik olduğundan, bu yatırımlar özel sektör yatırımları için de önemli bir etken oluşturmaktadırlar. Bu nedenle kamu kesimi yatırım kararı alırken birden fazla amacı birlikte düşünmek zorundadır. Kamu kesimi tarafından yapılan bu yatırımlarda kar amacı güdülmediği ve bu tür yatırımların yapılmasında gelir ve talep değişmelerinin etkili olmaması nedeniyle, bu yatırımlar daha çok otonom yatırımlar olmaktadır. Uyarılmış yatırımlar ise genellikle özel kesim tarafından yapılmaktadır. Bu yatırımlarda kar amacı güdülmekte, milli gelirde ve toplam talepte meydana gelecek değişiklikler bu yatırımları etkilemektedir.

Bir milli ekonomide belli bir dönemde yapılacak yatırım miktarının hangi düzeyde olacağı sorusuna cevap aranırken iktisatçılar, genellikle bu sorunu işletme düzeyinde çözümlemeye çalışmaktadırlar. Firmaların yapacakları yatırımların miktarı da çeşitli değişkenler tarafından belirlenecektir.

Firmalar, yatırım kararı alırken çok basit olarak yatırımın alternatif maliyetine bakarak karar verebilmektedirler. Müteşebbis elinde bulunan parayı herhangi bir işe yatırırken bu yatırım sonucunda elde edeceği gelirle, bu parayı bankaya yatırmış olsaydı elde edeceği faiz gelirini karşılaştıracaktır. Eğer bankaya yatırmak daha yüksek gelir getiriyorsa, müteşebbis söz konusu yatırımı yapmak istemeyecektir. Ya da bu yatırımı gerçekleştirmek için gerekli olan parayı kredi olarak bankalardan almak zorunda ise, bankaya ödemek zorunda olacağı faize göre, yapacağı yatırımlardan elde edeceği gelirin daha yüksek olması gerekmektedir. Buradaki alternatif maliyet, yatırıma ayrılacak sermayenin cari faiz oranı üzerinden getireceği faiz geliridir.

Diğer bir alternatif maliyet de aynı yatırımın bir başka sektörde yapılması durumunda elde edilecek gelirdir. Müteşebbisin yatırım yapmak istediği üretim kesiminde karlılık oranı cari faiz oranının altında iken, başka bir üretim kesiminde cari faiz oranının üstünde olabilmektedir. Müteşebbis üretim kararı vermeden önce bütün bu verileri göz önünde bulundurmak zorundadır.

Yatırım kararı daha ayrıntılı olarak sermayenin marjinal etkinliği kavramından yararlanarak açıklanabilmektedir. Yatırım yapacak birimler yatırıma karar verirken yatırım sonucu sağlanacak getirilerin bugünkü değerine ve sermaye mallarının maliyetine bakarak karar vermektedirler. Yatırımdan elde edilecek

getirilerin, yatırımların ekonomik ömrü boyunca tahmini bugünkü değeri yatırımın maliyetinden büyükse, yatırım yapmak karlı olacaktır. Yatırımdan elde edilen gelirleri yatırımın maliyetine eşitleyen iskonto oranına yatırımın marjinal etkinliği denir (Ertürk, 1999). C yatırımın maliyeti, R muhtelif yıllarda sağlanacak gelirler, r sermayenin marjinal etkinliği ise Eşitlik 4.1'de gösterildiği gibi olacaktır.

$$C = \frac{R_1}{(1+r)^1} + \frac{R_2}{(1+r)^2} + \frac{R_3}{(1+r)^3} + \ldots\ldots\ldots\ldots + \frac{R_n}{(1+r)^n} \qquad (4.1)$$

C biliniyor, R de tahmin ediliyorsa, r'yi (sermayenin marjinal etkinliği) elde etmek mümkündür. Sermayenin marjinal etkinliği r ile piyasa faiz haddi (i) karşılaştırılarak yatırım kararı verilmektedir.

r > i ise yatırım yapacak birimler yatırım kararı alırlar. Bir başka deyişle mali kaynaklar reel sermaye mallarına dönüştürülür (Ertürk, 1999). Yatırımı ellerinde bulundurdukları fonlardan veya borçlanarak finanse etmektedirler.

r < i ise yatırım yapacak birimler yatırım kararlarından vazgeçerek ellerindeki fonları sermaye piyasasına yöneltmektedirler. r ile i arasındaki r lehine olan fark azaldıkça yatırımın karlılığı da azalacaktır. Müteşebbisin bu fark sıfır olana (r = i) kadar yatırım yapması beklenmektedir. Ancak bu noktadan sonra rasyonel davrandığını kabul ettiğimiz müteşebbisin yatırım yapması beklenemez (Pekin, 1996).

Bir ekonomide yatırımlar arttıkça sermayenin marjinal etkinliğinin azalacağı kabul edilmektedir. Bu durumda yatırımların artması için cari faiz oranının düşmesi gerekmektedir.

Yatırım kararını etkileyen faktörler, sermayenin marjinal etkinliği hesaplanırken veri alınırlar. Hem yatırım harcamaları üzerinde hem de yatırım sonucu gelirler üzerinde dolaylı etkileri bulunmaktadır. Bu faktörlerden birisi demografik faktörlerdir. Nüfusun mutlak büyüklüğü ve taşıdığı özellikler yatırımlar üzerinde güçlü bir etki oluşturmaktadır. Nüfus artışı talep artışına neden olmaktadır. Talep artışı da yeni yatırımlara ya da ek yatırımlara ihtiyaç yaratmasıyla yatırımlar

uyarılmış olur. Yatırımların büyüklüğü, bileşimi, yaygınlığı ve dağılımı da yine nüfusun yapısına ve ihtiyaçlarına bağlı olmaktadır.

İkinci faktör teknolojik gelişmedir. Teknoloji, yeni ve verimli üretim yöntemleri ile maliyetleri düşürücü, bir etki yapmaktadır.

Üçüncü faktör, milli gelir artışıdır. Milli gelirin artması kişi başına düşen gelir düzeyini arttırmaktadır. Yükselen kişisel gelir, marjinal tüketim meylini arttırarak; ekonomide toplam talep artışını sağlamaktadır. Toplam talebin artmasıyla yatırımlar uyarılmakta ve milli gelir daha çok artış göstermektedir.

Diğer bir faktör ise beklentilerdir. Yatırım yapacak birimlerin gelecekten beklentileri iyimser yönde ise yani talep artışı bekleniyorsa yatırımlar artacak, tersi durumda yatırımlar azalacaktır.

4.4. Makro Ekonomik Teoride Yatırım

Makro ekonomik teoride yatırımlarla ilgili görüşler, Klasik teoriden başlanarak günümüze kadar incelenecektir. Teorilerin işleyişi genel hatlarıyla ele alınarak, teorilerin yatırımla ilgili düşünceleri belirtilecektir.

4.4.1. Klasik Teori ve Yatırım

Klasik Teori, Adam Smith'in "Milletlerin Refahı" adlı kitabının basıldığı 1776 yılından, J. S. Mill'in öldüğü 1873 yılları arasında, bir yüzyıl gibi uzun bir süre egemenliğini sürdürmüştür. Bu teorinin önemli iktisatçıları; A. Smith, D. Ricardo, T. R. Malthus, J. B. Say, N. W. Senior, J. S. Mill'dir. Klasikler, teorilerini kurarken, iktisadi liberalizmin, akılcı, soyutlayıcı, tümdengelimci yöntemini izlemişlerdir (Kazgan, 1984). Klasik iktisatçılar, kapital birikimi, nüfus artışı, teknik yeniliklerin uygulanması, kurumsal yapıların gelişmeye etkileri gibi konular üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmuşlardır. Serbest rekabete dayanan kapitalizmin devam edeceğini varsaymışlar, ancak gelişmeyle uğraşmalarına rağmen sistemin değişmesi ve ekonomi geliştikçe, iktisadi yapının değişebileceği üzerinde durmamışlardır.

Klasik teori, piyasa ekonomisi kurallarını savunan bir teoridir. Piyasa ekonomisinde bireyler istedikleri ekonomik kararları özgürce belirlemekte; piyasalar ise bu kararları, toplumsal refahı maksimize edecek şekilde koordine etmektedir. Toplumsal refahın maksimize edilmesi; üretim faktörlerinin tümüyle istihdam edileceği, ayrıca bu üretim faktörlerinin en etkin şekilde kullanılacağı tezlerini içermektedir (Yılmaz, 2001).

Klasik iktisatçılara göre, ekonomi fiyat ve ücretlerin değişmesi yoluyla, para miktarı ne olursa olsun nispi fiyat değişmeleri kanalı ile, tam istihdam noktasında dengeye ulaşacaktır. Bu işi piyasa mekanizması başarmaktadır. Tam istihdam noktasında dengeyi sağlamak için devletin, para politikası veya maliye politikası tedbirleri almasına gerek kalmamaktadır. Klasikler, devletin paraya müdahalesine karşıdırlar. Bireyler para değerindeki bir düşme karşısında, sahip oldukları aktifleri yeniden ayarlayacaklardır. Fiyatlarda meydana gelen değişmeler, reel değişkenlerin etkisiyle ortaya çıkacağından, fertler fiyatlar genel seviyesinin değişmesi karşısında kayıtsız kalacaklardır (Serin, 1998). Devletin ekonomik hayata müdahalesi, minimum düzeyde olduğu için, para politikası ancak gayri iradi işsizlik durumunda tam istihdamı sağlamak için kullanılacaktır.

Klasik teoride, toprak sahiplerinin geliri rant, işçilerin geliri ücret, kapitalistlerin geliri de kardır. Kapitalistler, üretimi örgütlemeler, tasarruf-yatırım yapmaları dolayısıyla, ekonominin en önemli sınıfıdırlar. Ekonominin gelişmesi tasarruf ve yatırımlara, bunlar da kar haddine bağlı olduğuna göre, karı elde eden kapitalistlerdir ve yatırımları da yalnız kapitalistler yapmaktadır. Toprak sahipleri ve işçilerin yatırım yapacak gelirleri bulunmamaktadır. Klasik sistemde tasarruflar yatırımlara eşittir. Yani bütün tasarruflar yatırımlara gitmektedir (Kazgan, 1984). Yatırımlar, hem emeğin, hem de toprağın verimliliğini arttırarak, üretimin artmasına sebep olmaktadır. Bir ekonomide, kar haddi, yani yatırımın müteşebbise sağladığı gelir, ne kadar yüksekse, yatırımlar da o kadar çok olacaktır (Savaş, 1986). Kar haddi düşerse yatırım azalmakta, tüketim artmaktadır.

A.Smith, sermaye birikiminin, yatırımları besleyen net gelire bağlı olduğunu belirtmektedir. Sermaye birikiminin kaynağını ise kapitalistlerin geliri oluşturmaktadır. Sermaye birikimi arttıkça tasarruflar artmakta ve yatırım hacmi de

yükselmektedir. Tasarruf ve yatırım gücünün, gelirle sınırlanmış olduğunu da belirtmektedir. A. Smith'e göre, zenginlik, refah ve nüfus artınca kar azalacaktır. Ekonominin sermaye stoku büyüdükçe, kapitalistler, işgücü kullanımı için rekabet ederek, işçi ücretlerini yükseltecektir (Kazgan, 1984). Ücretlerin yükselmesi ise karın azalmasına neden olacaktır. Bunun sonucunda yatırımlar azalacak ve ekonomide durgunluk dönemine geçilecektir.

Ricardo, sermaye birikimini, ekonominin safi geliri ile kar haddinin bir fonksiyonu olarak görmektedir. Safi gelir, işçilerin geçimlik tüketimini karşılamak için, toplam üründen gerekli indirim yapıldıktan sonra geri kalan artıktır (Kazgan, 1984). Bu da toplumun tasarruf gücünü belirtmektedir. Ricardo'ya göre gıda maddelerinin sanayi ürünleri ile değişim değerinin yükselmesi ve uzun dönemde yatırımların karlı alanlardan daha az karlı alanlara kayması sonucu kar hadleri düşecektir. Kar hadlerinin düşmesi de yatırım hacmini azaltacaktır.

Malthus ise, tasarruf ile atıl parayı birbirinden ayırarak, tasarrufun öneminden bahsetmiş, ancak aşırı tasarrufun da genel ekonomi üzerinde olumsuz etkiler yaratabileceğini belirtmiştir. Aşırı tasarruf, aşırı yatırım sonucu üretilecek çıktılara talep olmamasına neden olacaktır. Bu nedenle gelirin tüketim ile tasarruf arasında dengeli olarak paylaştırılması gerekmektedir.

Klasik teoride iktisatçıların asıl sorunu, ekonomideki fazlanın oluşumu ve toplumun değişik sınıfları arasındaki dağılımıdır. Yani lüks tüketim ya da yatırım olarak kullanımıdır (Yılmaz, 2001). Klasik teorideki iktisatçılar, ekonomideki bu fazlayı, uzun dönemde sermaye stokunu ve dolayısıyla ulusal refahı arttırdığı için yatırım amaçlı kullanmayı tercih etmektedirler.

4.4.2. Neo-klasik Teori ve Yatırım

Neo-klasik teori, 1870'lerden 1980'lerin ikinci yarısına kadar iktisat yazınında geçerliliğini sürdüren bir teoridir. Neo-klasik teori, bireyler üzerine kurulmuştur. Bu teorinin esas sorunu etkinliktir. Tüketici için fayda maksimumlaşması, üretici için kar maksimumlaşması varsayımı altında, üretim kaynaklarının dağılımını inceleyen fiyat ve refah teorisi niteliğindedir (Kazgan,

1984). Neo-klasikler, toplumu çok sayıda firmadan ve çok sayıda bireyden oluşan bir topluluk olarak görmüştür. Tüketici faydasını maksimize ederken, tüketim malları arasında bu faydayı paylaştırarak seçimini yapmakta, üretici de tüketicinin bu seçimine göre üretimini gerçekleştirmektedir. Yani tüketici kararları, üretim kararlarını doğrudan etkilemektedir. Yani talebi belirleyen faktör, fayda olmaktadır. Neo-klasik teorinin temeli, rasyonalite ve maksimum fayda unsurlarından oluşmaktadır (Ertürk, 1999). Neo-klasik teoride üretim maliyeti kavramı yerini, alternatif maliyet ve fırsat maliyetine bırakmaktadır. Üretilen malların fiyatları belirlenirken, alternatif maliyet ve fırsat maliyetleri göz önüne alınarak tüketicilere yansıtılmaktadır.

Neo-klasik teoride yatırım, reel olarak ele alınmakta, bireyler, cari faiz haddini dikkate alarak gelirlerini tasarruf ve tüketim olarak ikiye ayırmaktadırlar. Bireylerin tasarruf yapmaktaki amaçları, reel faiz geliri ile uzun dönemde daha çok tüketim yapmaktır. Neo-klasik teoride, tasarruflar cari faiz haddinin artan fonksiyonudur. Cari faiz haddi arttıkça, tasarruf miktarı da artmaktadır. Tasarrufların oluşması ile yatırımlar ortaya çıkmaktadır. Yatırımlar ise faiz haddinin azalan fonksiyonudur. Faiz haddi arttıkça yatırımlar azalmakta, faiz haddi azaldıkça yatırımlar artmaktadır. Tasarruflar ile yatırımlar, cari faiz haddi seviyesinde dengeye gelmektedir.

Girişimciler, yatırımlardan elde ettikleri gelir ile tasarruf sahiplerine faiz borçlarını ödemektedirler. Azalan marjinal verimler kanunu gereği yatırımlar arttıkça verimlilik düşeceği için, girişimciler yeni yatırımlar yapmak için daha düşük cari faiz haddinden borçlanabileceklerdir. Bu durum faiz haddi düştükçe yatırım hacminin artmasına yol açacaktır.

Neo-klasik teoride ekonomi, tam istihdam seviyesinde sürekli bir gelişme gösterebilmektedir. Bu gelişme için sermaye birikiminin sağlanması şarttır. Sermaye birikimi için yatırımların artması ve cari faiz haddinin düşmesi gerekmektedir. Neo-klasik teoride, nüfus ve teknik bilgi seviyesinin veri kabul edilip, para arzı sabit varsayıldığı için cari faiz haddindeki düşüş çok az olacaktır. Çünkü, yatırım seviyesi ne olursa olsun, ekonomide mevcut bulunan toplam sermaye stokuna kıyasla çok küçüktür ve yatırım fonksiyonunun faiz esnekliği de yüksek kabul edilmektedir. A.

Marshall, faiz haddi sıfıra düşse dahi bir miktar tasarruf yapılacağına inanmaktadır (Hiç, 1988).

A. C. Pigou ise, tasarrufların faiz haddi ile halkın elinde bulundurduğu nakit rezervlerin bir fonksiyonu olduğunu belirtmektedir. Tasarrufları yalnız faiz haddine bağlamaktadır. Fiyatlar genel seviyesinin düşmesi ile halkın elinde bulundurduğu nakit rezerv seviyelerinin reel değerlerinin artacağını ifade etmektedir. Bu durumda bireylerin satın alma güçleri, ellerinde daha az nakit rezerv tutarak aynı satın alma gücüne sahip olabildiklerinden tüketim harcamaları artacak ve nakit tasarruf miktarı azalmış olacaktır. Tasarruf miktarının azalması ile yatırım tasarruf eşitliği başka bir noktada sağlanabilecektir. Pigou'nun bu varsayımı, diğer iktisatçılar tarafından çok fazla önemsenmemiştir.

Wicksel ise, tasarruf ve yatırım arasındaki denge faiz haddinin oluşamayacağını belirtmiştir. Çünkü, bankalar, değişik piyasa şartlarına şiddetli bir biçimde tepki göstermekte, yatırım-tasarruf denge düzeyinin nerede gerçekleşeceği bilinememektedir. Ayrıca, bankalar faiz haddini belirleyen rekabetten çok örf ve adetlere güven duymaktadırlar. Wicksell'e göre yatırım, doğal faiz haddinin bir fonksiyonudur ve yatırım-tasarruf eşitliği doğal faiz haddinde gerçekleşmektedir. Piyasa faiz haddi, doğal faiz haddinin altına düştüğü zaman yatırımlar artacak, fiyatlar genel seviyesi yükselecek ve karlar artacaktır. Ama uzun dönemde yeni girişimcilerin ortaya çıkması karları azaltıp yatırım hacmini düşürerek durgunluğa sebep olacaktır. Wicksell, yatırım yapacak girişimcinin, yatırıma harcayacağı sermayenin getirisi olan karın, doğal faiz haddinden büyük olması durumunda yatırıma gideceğini belirtmektedir (Yılmaz, 2001).

4.4.3. Keynesyen Teori ve Yatırım

J. M. Keynes, 1929 yılında Amerika'da ortaya çıkıp tüm dünyaya yayılan büyük kriz sonrasında, mikro temelli neo-klasik denge yaklaşımının yetersizliğini ortaya koyarak, 1936 yılında İngiltere'de yayınladığı "Genel Teori" kitabıyla iktisatta analiz temelinin tekrar makro analize kaymasına neden olmuştur (Ertürk, 1999).

Keynes, ekonominin tam istihdamın altında bir noktada da bir denge bulabileceğini ve kendi iç dinamikleriyle tam istihdama ulaşmasının söz konusu olamayabileceğini belirtmektedir. Böyle bir durumda devletin harcamaları arttırarak müdahale etmesi gerektiğini ve ekonominin bu şekilde tam istihdam dengesine doğru hareket edeceğini belirtmektedir.

Keynes, iktisadi sistemde paranın rolünü faiz haddi ile ilişkili olarak göstermiştir. Paranın mübadele aracı olmak yanında spekülatif amaçlarla tutulduğu ve faiz haddini belirlemekte etken olduğu, girdi fiyatlarında sertliklerin ortaya çıktığı bir ekonomiyi ele almıştır (Kazgan, 1984). Keynes, "Genel Teori" kitabında, paranın, bireylerin likidite tercihiyle birlikte faiz haddini, faiz haddinin yatırımın marjinal etkinliğiyle birlikte yatırımı, yatırımın da marjinal tasarruf meyline bağlı olarak milli geliri belirleyeceğini belirtmiştir. Ekonominin talep yönüne önem vermekte ve arzın talep tarafından kontrol edildiğini belirtmektedir. Keynes, işsizlik, durgunluk ve enflasyona neden olan toplam yurtiçi üretimin satın alma miktarındaki dalgalanmalar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Keynes'in temel amacı, yaşadığı dönemin güncel sorunlarına çözüm önerileri getirmektir. Bireyleri değil, toplumu incelemiş ve değerlendirmiştir.

Keynes'e göre, tüketim gelirin istikrarlı fonksiyonu olduğuna göre, tüketim harcamalarının artması, gelirin artmasına bağlıdır; geliri arttıracak etken olarak yatırım, temel iktisadi değişkendir. Keynes, yatırımı belirleyen üç etken olduğunu belirtmektedir.

- Sermaye mallarının maliyeti,
- Yatırımdan beklenen parasal getiri,
- Piyasa faiz haddi.

Bu etkenler, sermayenin marjinal etkinliğini arttırarak veya azaltarak, yatırım üzerinde etkili olmaktadırlar. Keynes'e göre ekonomide yapılacak yatırım miktarını, sermayenin marjinal etkinliği ile faiz haddi arasındaki fark belirleyecektir. Eğer sermayenin marjinal etkinliği faiz haddinden büyük olursa yatırım yapılacak ve zaman içinde yatırım miktarı arttıkça sermayenin marjinal etkinliği azalacağı için, sonunda sermayenin marjinal etkinliği faiz haddine eşitlenecek ve yatırım yapma isteği kalmayacaktır (Yılmaz, 2001).

Girişimciler için, yatırım malının bugünkü getirisi değil, gelecekte sağlayacağı getirisi önemlidir. Keynes'e göre, girişimcilerin geleceği tahmin etme becerileri sınırlıdır. Onların geleceğe ait beklentileri konusunda kendi tahminleri kadar sermaye piyasası ile ilgilenen kişilerin tahminleri de etkilidir. Keynes, sermaye piyasası ile yatırım kararları arasındaki bu ilişkiyi kapitalist sistemin en istenmeyen tarafı olarak nitelendirmektedir.

4.4.4. Monetarist Teori ve Yatırım

1970'li yılların başında, petrol şokunun da etkisiyle dünya ekonomilerinde ortaya çıkan stagflasyon olgusu (durgunluk ve enflasyonun bir arada bulunması), Keynesci iktisat teorilerini zor duruma soktu. Çünkü Keynesci yaklaşım, enflasyon ile istihdam arasında bir tercihin zorunluluğunu öngörüyor ve buna göre kamu müdahalesine görev veriyordu (Ertürk, 1999).

M. Friedman'ın öncülüğünü yaptığı Monetarist teoriye göre, maliye politikalarının uzun dönemde ekonomide nominal göstergeleri değiştirmek dışında hiçbir tesiri yoktur. Asıl önemli olan para politikalarıdır. Para arzında meydana gelen değişmeler; toplam talebi, üretimi, istihdamı ve fiyatlar genel seviyesini etkilemektedir.

Monetaristlere göre, fiyatlar ve ücretler esnektir. Ekonomide doğal bir işsizlik oranı bulunmaktadır. Genel ekonomi içinde özel sektör istikrarlı bir yapıya sahiptir. Ekonomideki istikrarsızlığın nedeni, maliye politikası ve ayrıcalıklı olarak uygulanan para politikaları ile devletin ekonomiye müdahalesidir. Monetaristler devletin ekonomideki yerinin küçülmesi taraftarıdır. Onlara göre ekonomi kendi haline bırakıldığında istikrarsızlığa gitmez. Monetaristler, bütçe açıklarına ve devletin borçlanmasına karşıdır. Devletin, ekonominin; durgunluk dönemlerinde vergi indirimine gitmesini, genişleme dönemlerinde de kamu harcamalarını kısıtlamaları gerektiği görüşünü belirtmektedirler (Yılmaz, 2001).

Monetarist teoride yatırımlar, faiz haddinin azalan fonksiyonu olup, otonom yatırımlar ve faiz haddine bağlı yatırımlar olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır.

Otonom yatırımlar, devlet tarafından yapılmakta ve kamu harcamaları ile finanse edilmektedir. Monetarist teoride, kamu harcamalarının nasıl finanse edildiği önemlidir. Eğer kamu harcamaları bütçe açığı ile finanse ediliyorsa, ekonomide toplam gelir değişmeyecektir. Kamu harcamalarındaki artışın, kişi ve firmalardan borçlanma yolu ile sağlanması halinde, piyasada ödünç verilebilir fonlara talep artmış olacağından, faiz haddi artacaktır. Artan faiz haddi, artan yatırım harcamalarının azalmasına neden olacaktır. Bu şekilde finanse edilen kamu harcamalarındaki artış, özel yatırım harcamalarına azalma yönünde etki yapmaktadır. Toplam yatırım miktarını değiştirmeyip, yalnızca yatırımların kendi içindeki dağılımının, faiz haddine bağlı özel yatırımlardan otonom yatırımlara kaymasını sağlamaktadır (Yılmaz, 2001).

Monetarist teoriye göre; kamu harcamaları, para arzının açık piyasa işlemleri ile arttırılarak finanse edilmesini gerektirmektedir. Para arzındaki artış, faiz haddinin düşmesine, yatırımların artmasına neden olmaktadır. Bu şekilde toplam talep ve dolayısıyla milli gelir seviyesi artacaktır.

Monetarist teoride, tasarruf kaynaklarından olan Sosyal Güvenlik gibi fonlara önem verilmektedir. Çünkü, bu gibi fonlar toplam tasarrufları ve yatırımları arttırmaktadır. Bunların sonucu üretim seviyesi ve verimlilik artışları gözlemlenmektedir.

4.4.5. Post-Keynesyen Teori ve Yatırım

Keynes sonrası bir teori olup, bu teoriye "Neo-Keynesyen Teori" de denilmektedir. Post-Keynesyen iktisatçılar, Keynes'in genel teorisinin temel unsurlarından uzaklaştığını iddia ederek, ekonomide piyasanın niçin iyi işlemediği konusunda çeşitli görüşler ortaya atmışlardır. Post-Keynescilere göre ekonomik büyüme ve gelir dağılımını yatırımlar belirlemektedir (Yılmaz, 2001).

Post-Keynesyen teori, ekonomik yapının sürekli bir değişimin içinde olduğunu belirtmekte ve bu değişimin sonucu geçmiş bilinmekte, gelecek ise tahmin edilmektedir. Geleceğin belirsizliği nedeniyle, ekonomik birimler hata

yapabileceklerini kabul ederler. Kararlar, bir zaman sürecini kapsamakta ve geleceğe ait beklentilerden etkilenmektedir (Şahin, 1995).

Post-Keynesyen Teori, ekonomi için oligopol piyasalarının önemli olduğunu belirterek piyasaları; Esnek Fiyatlı Piyasalar (Tam Rekabet Piyasası), Sabit Fiyatlı Piyasalar (Oligopol Piyasası) olmak üzere ikiye ayırmaktadır.

Esnek fiyatlı piyasalar; arz ve talep ilişkilerine göre fiyatın serbestçe belirlendiği piyasalardır. Sabit fiyatlı piyasalar ise, fiyatların normal üretim maliyetlerine kar marjı eklenerek elde edildiği piyasalardır.

Post-Keynesyen teoride, fiyatlar genel düzeyindeki değişmeler, firmaların yatırım kararlarına bağlı bulunmaktadır. Yatırımı belirleyen faktörler de dolaylı olarak fiyatlar genel düzeyini belirlemektedir. Milli gelirin ne kadarının tasarruf, ne kadarının yatırıma ayrılacağını firmalar ve özellikle oligopolcü firmaların politikaları etkilemektedir. Çünkü, oligopolcü firmaların ağırlıklı büyüklüğü, nihai olarak karların büyüklüğünü, yatırımların miktarını ve enflasyonun değerini belirlemektedir (Özbilen, 1999).

Post-Keynesyen teoride para ise; nominal ve reel değişkenleri hem kısa ve hem de uzun dönemde etkilemektedir. Onlara göre, bireylerin niçin para talep ettiği önemlidir. Para arzının dışsal bir değişken olduğu Post-Keynesyen teoride; para talebi fonksiyonu para arzını belirlemekte, genel ekonomi içinde talep edilen para miktarını da Merkez Bankası piyasaya arz etmektedir. Para arzını Merkez Bankası düzenli olarak kontol etmesine rağmen piyasanın baskıları sonucu yetkilerini tam olarak kullanamamaktadır. Bu şekilde Post-Keynesyen teoride para arzı, bir iktisadi değişkenden çok, ekonomik bir sonuç olmaktadır.

Post-Keynesyen teoride ekonomi, eksik istihdamda dengeye ulaşabilmekte ve fiyatlar ile ücretler sadece yukarı doğru esneklik göstermektedir. Reel ücret; yatırım oranı ile milli gelirin, ücret ve kar gelirleri arasındaki bölüşümü belirlediği kabul edilmektedir (Savaş, 1998). İşçi ücretleri, ekonomik istikrar açısından önem arzetmekte olup; bu nedenle ekonomik ve politik kurumların; ücretler üzerinde bir kontrol mekanizması kurmaları gerekmektedir. Ücretler üzerindeki bu kontrolün işlevi emek arzı ile emek talebi arasında eşitlik ilkesini uygulamak olmalıdır. İşsizliğin çözümü için toplam talep arttırılmalıdır. Toplam talebin artması için de ilk

önce yatırımların ve daha sonra üretim seviyesinin artması gerekir. Bu şekilde istihdam hacmi de genişlemiş olacaktır.

Post-Keynesyen teoride yatırım, genel ekonomi dengesi üzerinde etkili olabilen bir iktisadi değişkendir. Konjonktürel dalgalanmaları ve ekonominin büyüme hızını belirleyen yatırımlar, gelir yaratıcı ve kapasite arttırıcı etkilere sahiptir. Ekonomideki amaç, daima yüksek oranda bir yatırım artış hızıdır. Bu sayede toplam talep artışı sağlanabilmekte ve ekonominin büyüme hızı yükselmektedir.

Post-Keynesyen teoride yatırım kararı, sermayenin marjinal etkinliğine bağlı bulunmaktadır. Yatırımların finansmanının ise, iç finansman yöntemiyle gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bunun nedeni de, ekonomide faiz haddinin düşük tutulması gerekliliğidir. Eğer faiz haddi yükselirse, ekonomi duraklama dönemine girer ve işsizlik gibi sorunlarla karşılaşılabilinir. Tasarrufların emlak piyasasına yönelmesiyle, firmalar yatırımlarının finansmanı için kar hadlerini arttırarak kendilerine fon sağlamaktadırlar. Bir yatırımın yapılabilmesi için, o yatırımdan karın sadece faiz haddine eşit bir marjinal etkenlik sahibi olması yeterli değildir. Yatırımdan umulan kar; faiz haddinin üstünde bir de risk payı ihtiva etmelidir. Dolayısıyla da kapital birikiminin arzu edilen artış hızı; ümit edilen kar seviyesinin bir fonksiyonudur.

4.4.6. Yeni Klasik Teori ve Yatırım

Robert Lucas, Thomas Sargeant, Neil Wallace, Robert Baro, Patrick Minford vb. Yeni Klasik Teorinin önde gelen isimleri arasındadır. Yeni Klasik İktisatçılar, F. Muth'un 1961 yılındaki çalışmasından yola çıkarak Rasyonel Beklentiler Modelini ortaya atmışlardır. Yeni Klasik Teori ve Rasyonel Beklentiler Modeli çoğu zaman birlikte kullanılmalarına karşın, yeni teorinin öncülerinden Sargent'e göre Rasyonel Beklentilere inanmak, yeni Klasik iktisatçı olmak için yeterli değildir (Öcal ve ark., 1997). Çünkü, Yeni Klasik Teorinin görüşleri, Rasyonel Beklentiler Modelinden daha geniş bir çerçevededir. Rasyonel Beklentiler Modeline göre, bireyler iktisadi kararlarını verirken rasyonel davranırlar ve bekleyişleri de rasyoneldir. Bireyler rasyoneldir ve tam bilgi sahibidir; bu yüzden herhangi bir politika değişikliğine

hemen tepki verir. Dolayısıyla bireyleri kısa dönemde dahi aldatma şansı yoktur (Ertürk, 1999). Yeni Klasik Teori, rasyonel beklentiler modeli ile desteklenmektedir.

Yeni Klasik Teori iki prensibe dayanmaktadır (Füsunoğlu ve ark., 1996).

- Piyasanın hemen hemen anında temizleneceği,
- Rasyonel bekleyişler.

Bu teoride, tüm piyasalarda fiyatlar esnektir. Piyasalarda işlemler, arz ve talebin eşitlendiği bir denge fiyatından yapılmakta, yani piyasalar sürekli temizlenmektedir. Üreticiler, kendi ürettikleri malların fiyatları konusunda tam bilgiye sahip olmalarına karşın, ekonomideki genel fiyat seviyesindeki değişimleri, kendi ürettikleri malların fiyatlarındaki değişimle karşılaştırmaktadırlar. Ekonomik karar birimleri, Rasyonel Beklentiler hipotezi altında ekonomide beklenmeyen bir değişme olmadıkça fiyat düzeyini ortalama olarak tahmin etmektedirler.

Yeni Klasik Teoriye göre; beklenmeyen sürprizler ekonomiyi tam istihdamdan uzaklaştırdığından, talep yönetiminin amacı sürprizlerin azalmasını ve ekonominin mümkün olduğunca tam istihdam civarında tutulması olacaktır. Bu nedenle izlenecek politikalar açıkça önceden ilan edilirse, özel kişiler ve firmalar bu politikaları önceden ve ücret ve fiyatları tam istihdam düzeyinde belirlerler (Füsunoğlu ve ark., 1996).

Yeni Klasik Teoride; cari yatırımlarla tüketim davranışları paraya olan taleple ilgili olup, bu tür davranışlar ekonomik ortamı oluşturmaktadır. İktisat politikası kararları gereği veya özel sektörün aldığı iktisadi bir kararla beklenmedik bir şekilde yatırım harcamaları artabilir. Bu artış, toplam talepte beklenmedik bir yükseliş sağlayacaktır. Bu beklenmedik ekonomik değişme, reel değişkenleri arz eğrisinin eğimine göre etkileyebilecektir. Bu beklenmedik yatırım sonrası gelirdeki sürekli değişiklik parasal genişlemeye bağlı olarak reel faiz haddini düşüreceğine yükseltecektir (Yılmaz, 2001).

Yeni Klasik Teoride; yatırım ve büyümenin sürekli olabilmesi için istikrar önemli bir etkendir. Çünkü iktisadi birimler yatırım gibi iktisadi kararlarını nominal ve parasal değişkenlere değil, reel değişkenlere dayandırmakta; başka bir deyişle iktisadi birimler rasyonel beklentiler içinde iktisadi kararlarını almaktadırlar.

Yeni Klasik Teoride; enflasyon beklentileri düşeceği yönünde ise, tasarruf artma eğilimine girecek ve yatırımlarda yükselişler gözlemlenebilecektir.

4.4.7. Yeni Keynesyen Teori ve Yatırım

1980'li yıllarda Yeni Klasik Teorinin büyük ilgiyle karşılanması sonucu Keynesci akımlara meyilli bir grup iktisatçı, daha uzlaşmacı bir Keynescilik ortaya koymak amacıyla Yeni Keynesyen Teoriyi ortaya koymuşlardır. Bu teori temelde piyasa başarısızlıkları gibi Keynesci unsurlar taşırken, bunu rasyonel bekleyişler hipotezi ile birleştirdiler (Ertürk, 1999).

Bu teoride iktisatçılar, kısa dönemde Keynesgil uzun dönemde Monetarist görüşe sahiptir. Bu iktisatçılar, ekonominin tam istihdama yöneleceğini ancak, ücret ve fiyat ayarlamalarının oldukça yavaş olması nedeniyle sürecin uzun yıllar alacağını söylemektedir. Kısa dönemde, toplam talepteki bir düşüş büyük bir ekonomik gerilemeye neden olacaktır. Ekonomik gerilemelerin tam istihdamın sağlanması için öngörülen birkaç yıldan daha uzun süreceğine inanmaktadır. Onlara göre bekleyişlerin oluşumundaki sistematik hatalar değil daha çok ücretlerin yapışkanlığı tam istihdamın hızla oluşmasına engel olmaktadır.

Yeni Keynesyen Teoriye göre, ekonomik istikrarın sağlanması için uygulanan duruma göre, istikrar politikaları, ekonominin tam istihdama ulaşması için geçecek zamanı daha uzun tuttukları için, ekonomik dalgalanmalar kötüleşmekten çok daha fazla iniş ve çıkışa neden olmadan iyileşecektir. Ayrıca Yeni Keynesyenciler, kısa dönemde hükümetlerin istikrar politikalarının sorumluluğunu üstlenmeleri gerektiğini savunmaktadır (Füsunoğlu ve ark., 1999).

Yeni Keynesyen Teoriye göre, yatırım ile faiz haddi arasında ters yönlü bir ilişki bulunmakta ve yatırım araçları arasında ikame imkanı mevcut olabilmektedir. Yatırımların finansman kaynakları bakımından, dış kaynaklar iç kaynaklardan daha az maliyetli olarak sağlanabilmektedir. Dış kaynaklı finansman kaynaklarının ucuz maliyetli olmasına rağmen, firmalarca istenildiği an istenildiği fiyatta bulunamayabilmektedir. Bunun nedeni, kredi maliyetinin karşılıklı maddi teminatla

doğru orantılı olması ve firmaların borç ve öz sermaye oranları ile doğrudan alakalı olmasındandır (Yılmaz, 2001).

4.4.8. Arz Yanlı İktisat ve Yatırım

1970'li yılların sorunları karşısında alternatif olarak ortaya çıkan teorilerden birisi de Arz Yönlü İktisattır. Arz Yönlü İktisat Teorisinin ortaya çıkardığı politika, vergi indirimleri ve bu indirimler neticesinde ekonominin arz yönünün güçlendirilmesidir. Bu teoriyi gündeme getiren Arthur Laffer, şu görüşlere yer vermektedir; "Arz Yönlü İktisat, klasik iktisadın modern tarzda ifadesinden başka bir şey değildir. Arz Yönlü İktisat temel olarak teşviklere dayanır. Teşvikler değiştiğinde insanların davranışları da değişir. Eğer bir kişi daha cazip bir aktivitede bulunursa diğer insanlar da bu aktiviteyle ilgilenmeye başlayacaklardır. Vergi, dolaysız kontroller, hükümet harcamaları ve devletin ekonomi üzerindeki bütün faaliyetleri üzerinde yapılacak kapsamlı değişiklikler, kişileri teşvik eder ve davranışlarını değiştirir" (Güngör, 2002).

Arz Yanlı İktisat; vergi indirimleri yoluyla, ekonominin dengesizliklerini, kaynak dağılımından başlayarak gelir dağılımına doğru optimal olarak değiştirmeyi amaçlamaktadır. Ekonomide canlılığın sağlanabilmesi için ağırlıklı olarak üretimin arttırılması üzerinde durmaktadır.

Arz Yanlı İktisada göre; vergi indirimleri ve vergi teşvikleri ile ekonomide tasarruf, yatırım, üretim ve emek arzı seviyeleri artmaktadır. Aynı zamanda kamu harcamaları sınırlanmaktadır. Eğer kamu harcamaları sınırlanmazsa, bütçe açıkları meydana gelir ve izlenen ekonomik politika amacına ulaşamaz. Kamu harcamaları artışı aynı zamanda özel sektörü dışlama etkisi de yaratmaktadır.

Vergi indirimi ve vergi teşvikleri sermaye arzını da etkilemektedir. Arz yanlı politikalara göre, ekonomideki atıl kapasite ve atıl tasarruflar, özel sektörün yatırım için özendirilmesi ile ekonomiye kazandırılmaktadır.

Arz Yanlı İktisatçılara göre, yüksek oranlı vergiler uygulanıyor ise üretim, iktisadi büyüme üzerinde negatif bir etkiye sahiptir. Bu durumda uygulanacak mali politikalarla, yüksek vergi oranları düşürülmelidir. Vergi oranlarının düşürülmesi ile

toplam arz seviyesi yükselerek iktisadi büyüme üzerinde pozitif bir etki yaratacaktır. Arz Yanlı iktisatta mali politikalar, toplam arzın ve iktisadi büyümenin belirlenmesinde önemli role sahiptir.

Arz Yanlı İktisatçılar, devletin ekonomiye müdahalesine karşıdırlar. Onlara göre; özel sektör, istikrarlı iktisadi büyümeyi sağlayabilir. Devlet sadece para stoğundaki değişmelerle nominal talebi etkileyebilmekte mevcut üretim kaynaklarının miktar ve verimliliğini değiştirememektedir. Ancak devlet iktisat politikası amaçlarına uygun piyasaların düzenli olarak çalışabilmesi için gerekli altyapı çalışmalarına yardımcı olabilir.

Arz Yanlı İktisat; uyguladığı vergi politikasının amacına ulaşması için, sıkı para politikası uygulamaktadır. Onlara göre para arzı devamlı kontrol altında tutulmalı ve para arzındaki artışlar da istikrarlı olmalıdır.

Arz Yanlı İktisatta; vergi oranlarının düşürülmesi ile yatırımlar artmaktadır. Girişimciler vergi indirimi ile yeni yatırımlara yönelecekler ve bu şekilde üretimin artmasını sağlayarak, istihdam seviyesini arttırıp fiyatlar genel seviyesinin düşmesini sağlayacaklardır. Aynı zamanda üretim artışı nedeniyle vergi gelirlerinde de artışlar sağlanabilecektir (Dinler, 2000). Vergi oranlarının düşürülmesi bireylerin tasarruf arzusunu arttıracak ve tasarruftaki bu artış faiz haddinin düşmesine ve yatırımların artmasına neden olacaktır.

Birçok Arz Yanlı iktisatçı, yatırım elastikiyetine önem vermekte ve genel ekonomi içinde yatırım seviyelerinin düşük olmasının yeni iş fırsatları yaratamayacağını, yatırım seviyelerinin yüksek olmasının ise toplamda ekonomik başarıya öncülük ederek yeni büyük iş fırsatları yaratacağını belirtmektedirler (Yılmaz, 2001). Verimlilik için yapılacak yenileme yatırımlarında, yatırımın dağılımının nasıl olacağının çok önemli olduğunu da söylemektedirler. Arz Yanlı İktisatçılar, istikrarlı bir iktisadi büyümenin vergi oranları indirimi ile özel sektör yatırımlarının artışı sonucu sağlanabileceğini savunmaktadırlar.

5. ARAŞTIRMA BULGULARI

5.1. Tarımda Meydana Gelen Gelişmeler

Sanayileşmiş ülkelerde tarımın ekonomik kalkınmaya katkıları giderek azalmıştır. Ancak gelişmekte olan ülkelerde tarımın katkıları olmaksızın iktisadi ve sosyal kalkınmanın olması çok güçtür. Sanayileşmiş ülkelerde tarımın ekonomik kalkınmaya sağladığı katkılar gibi ekonomik yapı içerisindeki ağırlığı da zaman içerisinde giderek azalmaktadır. Tarımın zaman içerisinde göreceli öneminin azalması, tarım dışı kesimlerin tarım kesiminden çok daha hızlı büyümesinden kaynaklanmaktadır. Ancak sanayilerini geliştirmek için yoğun çaba gösteren az gelişmiş ülkelerin pek çoğunda, tarımsal gelişmeye yeterli kaynak ayrılmadığı da bir gerçektir.

Türk tarımı, Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana geçen 80'den fazla yıl içerisinde çok önemli ekonomik, sosyal ve teknolojik değişimlere tanık olmuştur. Tarım kesiminin bu dönemde yaşadığı yapısal değişimleri; toprak, su, işgücü, ve sermaye gibi üretim faktörlerinin bileşimindeki değişmelerde, tarımın diğer ekonomik kesimlerle olan ilişkilerinin yoğunluğunda ve kırsal sosyal yapıların geçirdiği dönüşümlerde gözlemek mümkündür.

Ekonomik gelişme sürecinde nisbi önemi giderek azalsa da, tarım sektörü Türkiye'de sosyo-ekonomik yaşamın temel unsurlarından biri olmayı bugün de sürdürmektedir. Gelecekte tarım kesiminin ekonomi içerisindeki ağırlığının giderek daha da azalacak olmasına karşılık, ülke nüfusunun gıda güvenliğini üstleneceğinden bugünkü sosyal ve stratejik önemini büyük ölçüde koruyacaktır.

5.1.1. Tarımın GSMH İçindeki Payı ve Gelişmeler

Ülkemizde Cumhuriyetin kuruluşundan bugüne kadar geçen süre içerisinde her alanda olduğu gibi, tarım alanında da büyük gelişmeler olmuştur. Ancak tarım, milli ekonominin en önemli sektörü olma özelliğini zaman içinde yitirmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti ekonomik yönden çok güç şartlar altında kurulmuştur. Geçimini en ilkel metodlarla tarımdan sağlamaya çalışan, eğitimsiz ve yoksul bir halk bulunmaktadır. 1920'li yılların başında tarım GSMH'nın yarısını ve ihracatın % 90'ını sağlıyor, faal nüfusun dörtte üçünden fazlasını çalıştırıyor, ama ekonominin en geri kalmış kesimini oluşturuyordu. Üretimin temel girdisi olan toprak, 1958 Arazi Kanunnamesine göre mülkiyet düzenini belirleyen sınırlamalarla yüklüydü. Bu sınırlamalar bir yandan ekilebilir toprakların ekime açılmasını, diğer yandan ekilebilenler üzerinde hukuki tasarrufları sınırladığı için gelişmeye karşıt bir etken oluşturuyordu. Geçimlik üretim yaygındı. Verim düşüklüğü ve doğal şartlara bağlılığın getirdiği yıldan yıla değişkenlik, ulaşım ağının sınırlılığı ve taşımanın yüksek maliyeti, üretimin hayvan ve emek gücüne dayalı ilkel bir teknolojiyle yapılıyor olması, köylünün yaygın bir örgütlü kredi ağı yokluğunda tefecilerin elinde kalması ve çalışanların bilgisizliği adeta birbirini bütünleyerek pazara kapalı geçimlik ekonomiyi besleyen başlıca nedenlerdi (Kazgan, 1999).

1920'li yıllar tarımsal üretim bakımından altın yıllar olarak görülebilir. Savaş ve yıkım yıllarından sonra ekonominin yeniden inşası esas olarak tarım kesiminin dinamizmi sayesinde gerçekleşmektedir. 1930'lu yıllarda 1929 dünya krizinin de etkisiyle tarım ürünü fiyatlarındaki düşüşlere, kötü ürün yılları da eklenince köylü için durum kötüleşti. Köylünün bankacılara, tefecilere ve devlete borçları ise önceki dönemin yüksek fiyat koşullarında belirlenmişti. Dolayısıyla bu yıllar, çiftçi nüfusun büyük bir huzursuzluğa sürüklendiği bir zaman dilimidir (Boratav, 1990). 1932'den itibaren yeni kurumlaşmalar devreye girdi. Ziraat Bankası çerçevesinde oluşturulan bir fonla buğday fiyatı desteklenmeye başladı. Böylece çeşitli ürünlerin iç fiyatı ile dünya piyasası arasındaki bağlantı kesilmiştir. 1935'den sonra ise buhran etkilerinin yavaş yavaş ortadan kalkmasıyla dış piyasalarda Türk ürünlerine talebin yeniden canlanması, nüfus artışı ve Beş Yıllık Plan uyarınca kurulan sanayinin hammadde ihtiyacı iç talebi yükseltmiş ve hükümet üretimi arttırıcı çeşitli tedbirler almaya devam etmiştir.

1940-1945 döneminde ise tarımın büyüme hızı negatif değer almıştır. İkinci Dünya Savaşı, sınırlarımız içine taşmamakla birlikte ekonomik kalkınma gayretlerimizi büyük ölçüde engellemiştir. Savaş yıllarında, tarım ürünleri fiyatları

dünya pazarlarında çok yüksek düzeyde seyretti. Bu üretimin teşvikinde çok önemli bir öğeydi. Ancak, savaş yıllarında seferberlik tarımdan hem genç erkek nüfusu çekmişti, hem de iş hayvanlarını. İthalatın sınırlanmasıyla, tarım makineleri ve diğer girdiler için tümüyle dünya pazarına bağlı olan bu kesimin üretim artışını kısıtlayan diğer bir öğe oldu. Bu azalışta, bazı ürünlerden ayni olarak tahsil edilmesiyle Aşar Vergisini hatırlatan Toprak Mahsulleri Vergisi'nin (1941) de payı oldu (Kazgan, 1999). Savaşın bittiği 1945 yılında üretim düzeyi, 1935'tekinin de altındaydı. Tarımın tekrar üretim artışı sürecine girmesi ancak savaş sonrasında ortaya çıkan yeni olanaklarla mümkün olabildi. Büyük toprak sahipleri açısından savaş sonrası dönem tarım için geniş pazar olanakları yaratmıştır. Savaşta yıkılan Avrupa için gıda maddesi ve hammadde sağlanması, Türkiye'nin işlenmeyen geniş topraklarına eklenince, yeni üretim ve kar olanakları demekti. Ancak, Türkiye'de yol ve tarımsal makine donanımı eksikliği, varolan imkanları kullanmayı iyice sınırlamaktaydı. Her ne kadar Türkiye, savaş döneminde yıllık ithalatın iki katı kadar altın ve döviz rezervi biriktirdiyse de, savaş sonrası yıllarda dünyada sermaye donanımı satın almak (talebin yüksekliğine rağmen üretim kapasitesinin sınırlı olması dolayısıyla) çok güçtü (Kazgan, 1999).

1950'li yıllarda ise tarıma dayalı gelişmeyi gerçekleştirmek ve Türkiye'nin özellikle o dönemde gıda maddesi ve hammadde ihtiyacı olan Batı Avrupa'ya ihracatını arttırmak üzere, 1949 yılından itibaren Marshall Yardımı programından traktör ithaline başlanmıştır. Türkiye'nin tarımsal gelişmesini tamamlamak üzere karayolları yapımı, ABD uzmanlarının yardımıyla ve kurulan Karayolları Müdürlüğü'nce gündeme getirildi. Savaş sonrası sıkıntıların giderilmesi ve dış yardımın artması ile Türk ekonomisi dinamik bir döneme girmiştir. İthalat bolluğu ve dış yardım, tarımda makineleşme, bunun etkisiyle tarım alanlarının hızla genişletilmesi (Hazine topraklarının ve meraların ekime açılması), iyi ürün yıllarının birbirini kovalaması ve Kore Savaşı'nın yarattığı yüksek dünya konjonktürü (1951-1953) yardımıyla ekonomide hızlı bir gelişme başlamıştı. 1950-1953 dönemi Türk ekonomisinde büyük canlılık ve bolluk dönemidir. 1954 yılından sonra bu tablo kötü hava şartlarının da etkisiyle tamamen değişmiş, tarımsal üretimdeki artış duraklarken, ithalat artmaya ve dış ticaret açığı büyümeye başlamıştır.

1960-1980 döneminin öncelikli politika hedefi ise, tarımsal üretim ve verimliliğin arttırılmasıdır. Planlı dönemde başlatılan "ithal ikamesine dönük sanayileşme" ekonomi politikaları çerçevesinde, tarım kesiminden sağlanacak artık ya da fazla, yalnızca hızlı bir biçimde artan kent nüfusunu beslemeyecek, aynı zamanda gelişen sanayiye hammadde ile iç ve dış finansman olanağı yaratacaktır (Şahinöz ve ark., 2001).

İşlenebilir toprakların sınırına yaklaşıldığı 1960'ların Türkiye'sinde tarımsal üretimin arttırılması, tamamen toprağın verimliliğinin arttırılmasına bağlıdır.

1963-2004 döneminde GSMH'daki ortalama reel yıllık artış % 4,5 olurken, tarımdaki ortalama reel yıllık artış % 0,9 olarak gerçekleşmiştir. Bu 41 yıllık dönemde tarımda çok fazla bir gelişme olmadığı görülmektedir. Çizelge 5.1.'de görüldüğü gibi tarımın GSMH içindeki payı 1965'de % 49 iken 2004'de % 12'ye düşmüştür.

Çizelge 5.1. Tarımın GSMH'daki Payı (1980 Yılı fiyatlarıyla, Milyon TL)

Yıllar	GSMH	Ortalama Yıllık Artış (%)	Tarımsal GSH	Ortalama Yıllık Artış (%)	Tarımın GSMH'deki Payı (%)
1965	2.746.543	-	1.332.157	-	49
1970	3.665.318	5,9	1.327.401	-0,1	36
1975	5.021.443	6,5	1.582.611	3,6	32
1980	5.782.664	2,9	1.489.466	-1,2	26
1985	7.123.961	4,3	1.395.908	-1,3	20
1990	10.064.163	7,2	1.620.518	3,0	16
1995	13.143.293	5,5	2.021.381	4,5	15
2000	14.868.368	2,5	2.095.165	0,7	14
2004**	15.285.094	0,7	1.773.637	-4,1	12

Kaynak: DPT, 2004; DİE, Çeşitli Yıllar
* Veriler dönemler itibariyle beşer yıllık ortalamaları içermektedir (Örneğin 1965 yılı değeri 1963-1967 yılları ortalamasıdır)
** 2004 yılı değeri 2003 yılı değeriyle 2004 yılı program değeri ortalamasıdır

1965 döneminde tarım sektörünün geliştirilmesi, sanayileşme yoluyla kalkınmanın bir aracı olarak kabul edilmiş ve tarıma önem verilmiştir. Bu dönemde tarım kesimi ile ilgili iki önemli konu üzerinde durulmuştur.

- Tarımsal üretim hem artan tüketim ve hammadde ihtiyacını karşılamalı, hem de ihracatı arttırabilecek seviyeye ulaşmalıdır.

- Sosyo-ekonomik amaçlara yani gelirlerin arttırılmasına, istihdam imkanlarının yaratılmasına, beslenme ve eğitime önem verilmelidir.

1965 yılında yeni alanlar tarım hizmetine açılamadığı gibi, sulama, sun'i gübreleme, tohum ıslahı ve ilaçlama gibi tedbirler de henüz yeterli olmadığından, alan ve üretim gelişmesi de görülememektedir. Tarım sektöründe üretim hedeflerine ulaşılamamasının nedeni, tarım sektörünün hava koşullarının etkisinden kurtarılamamasıdır. Tarımsal üretim ve tarım ürünleri fiyatlarındaki düzensizliği bütünüyle ortadan kaldırmak mümkün değildir. Tarım sektöründe üretim ve fiyatlardaki bu düzensizliği şiddetlendiren en önemli öğe tarımsal örgütleşmenin iyi işlememesidir. Bu azalmanın sebeplerinden birisi de, miras yoluyla arazilerin bölünerek küçük üniteler haline gelmesi nedeniyle, küçük işletmelerde verimi arttırmanın zorluğu gibi nedenlerle, alınan önemli tedbirlere ve desteklemelere rağmen yeterli üretim artışlarının sağlanamamasına neden olmuştur. Tarımdaki gelişmelerin yetersizliğinin başka bir sebebi de, ihtiyaç duyulan kredinin tam olarak karşılanamaması ve banka kaynaklarının karşılayamadığı kısmın da yüksek faizlerle tefeciler ve benzer kaynaklardan sağlanmasıdır.

1970-1975 döneminde ise GSMH'da ortalama reel yıllık artış % 6,5 olarak gerçekleşmiş, tarımda da % 3,6'lık bir artış yaşanmıştır (Çizelge 5.1). 1975 yılında tarımın GSMH'deki payı ise % 32'ye gerilemiştir. Planlı dönemin başlangıcından itibaren devlet, kimyasal gübre, mücadele ilacı, tohumluk ve sulama gibi, verimlilik arttırıcı modern girdilerin kullanımını sübvansiyonlarla özendirmiştir. Bu dönemde tarımda modern girdi kullanımına kalıcı bir özellik kazandırılabilmiştir. Devlet, yaygın bir destekleme sistemi ile tarımsal ürünlerin değerlendirilmesine yardımcı olarak üretim artışlarına uygun ortam yaratmıştır.

1975-1980 döneminde ise GSMH'da ortalama reel yıllık artış % 2,9 olurken, tarımda yaklaşık % 1'lik bir azalma olmuştur. 1970 yılında tarımın GSMH içindeki payı da % 26'ya düşmüştür. Ekonominin 1977 yılından itibaren gerilemesinde dünya petrol fiyatlarının çok süratli bir artış göstermesi, döviz darboğazının çok kritik bir düzeye erişmesi, bunun sonucu olarak da sanayinin özellikle ihtiyaç gösterdiği

hammadde, yarı mamul madde girdilerinin yeterli ölçüde ithalatının yapılamaması nedeniyle hızlı bir üretim düşüşü içerisinde olması, elektrik enerjisinin yeterince temin edilememesi, bunun yanında anarşik olayların bu yıllarda büyük boyutlara ulaşarak ekonominin aradığı istikrar ortamının sağlanamaması, ayrıca köklü ekonomik tedbirlerin bu yıllarda alınamamış olması, GSMH'da ve ülke ekonomisinde gerilemeye sebep olmuştur. Türk ekonomisinin 1977'den itibaren içine girdiği bunalımdan kurtulmak için uygulamaya soktuğu 24 Ocak 1980 İstikrar Politikaları, tarım politikaları için de bir dönüm noktası olmuştur. Döviz darboğazı ve yüksek enflasyon şeklinde kendini gösteren ekonomik bunalımı aşmak ve piyasa mekanizmasına işlerlik kazandırmak amacıyla getirilen istikrar tedbirleri, devletin tarım kesimine sağladığı desteğin en düşük düzeyde tutulmasını öngörmekteydi. Çünkü, yaygın tarımsal girdi sübvansiyonlarına, yüksek düzeyli destekleme fiyatlarına ve düşük faizli tarımsal kredilere dayalı 1960-1980 döneminin tarım politikaları, söz konusu dönemde yaşanan yüksek enflasyonun en önemli nedenlerinden biri olarak görülmüştür. Piyasa ekonomisi kurallarına işlerlik kazandırmayı amaçlayan istikrar politikalarının tarım kesimi ile ilgili ilk uygulaması, Ocak 1980'de gübre fiyatlarının önemli ölçüde arttırılması olmuştur. Bu tarihten sonra, kimyasal gübrenin yanında, diğer modern girdilere sağlanan devlet desteği de yavaş yavaş kaldırılmaya başlanmış ve büyük ölçüde dışarıya bağımlı modern girdilerin fiyatları serbest döviz kuruna göre piyasalarda dalgalanmaya bırakılmıştır. Aynı dönemde, tarım kesimine sağlanan kredilerin kullanım koşulları ağırlaştırılmıştır. 1980 yılı başından itibaren tarımsal destekleme fiyatları düzeyi düşürülürken, destekleme kapsamındaki ürün sayısı yarı yarıya azaltılmıştır. Devlet desteğinde yaşanan bu köklü değişiklik, modernleşme sürecini henüz tamamlayamamış olan tarım kesimi için olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Devlet desteğinin azalması, öncelikle modern girdi kullanımı üzerinde etki yapmıştır. Girdi kullanımı başta olmak üzere, modernleşme çabalarındaki zayıflama, verimlilik ve üretim artış hızının düşmesine neden olmuştur.

1980-1985 döneminde GSMH reel olarak ortalama % 4,3 artarken, tarımda yine % 1,3'lik bir azalma görülmüştür (Çizelge 5.1). 1985 yılında tarımın GSMH içindeki payı ise % 20'ye gerilemiştir. 1980 öncesi döneme kadar tarımın iyi bir

yapısal büyüme göstermesi çok yönlü devlet desteğiyle mümkün olabilmiştir. Girdilere ve ürünlere verilen mali destekler yanında, dış ticaret koruması yoluyla iç pazar, dış rekabetten korunuyordu. 1980'den sonra tarıma yapılan bu destekler azaltıldı, ithalat giderek serbestleştirildi, kredi faizleri yükseltildi. Bu durum girdi kullanımını azaltmış, diğer taraftan düşük taban fiyatları ve olumsuz iklim koşulları tarımsal üretimde önemli üretim artışları sağlamayı zorlaştırmıştır. Ayrıca bunlara tarımsal kredilerin azalması da eklenmiştir. Sanayi ürünleri fiyatları yükselirken, tarım ürünleri fiyatları düşüyor. Başka bir ifadeyle fiyat makası tarım ürünleri aleyhine olarak bozuluyor, bu da tarım üreticisinin durumunun bozulmasına neden oluyordu. Bu koşullarda tarım üreticisinin eski durumunu koruyabilmesi için, iki çözüm söz konusu olabilirdi. Birincisi ekilebilir alanı genişletmektir. Türkiye'de ekilebilir toprakların marjinal sınırı aşılalı çok olmuştu. Dolayısıyla böyle bir seçenek pratik olarak pek mümkün değildi. İkinci çözüm de verimliliği arttırmaktı. Verimlilik artışı sağlamanın koşulu da daha çok girdi kullanmakla mümkündür. Girdi fiyatları sürekli yükselirken, daha fazla kullanmak mümkün değildir. Sanayi çıkışlı tarımsal girdilerin ve diğer sanayi ürünlerinin fiyatları yükselirken, tarımsal ürün taban fiyatları düşük tutularak, tarıma yönelik sübvansiyonlar azaltılarak ya da kaldırılarak köylünün ödeme gücü zaafa uğratılmaktadır. Böyle bir süreç, toprak verimliliğinin azalması, tarımsal üretimin gerilemesi, küçük tarım üreticisinin yoksullaşması gibi sonuçlar doğurur (Başkaya, 2004).

1985-1990 döneminde ise GSMH'daki ortalama reel yıllık artış % 7,2 olarak gerçekleşmiş, tarımda da % 3'lük bir artış olmuştur (Çizelge 5.1). Ancak tarımın GSMH içindeki payı azalmaya devam etmiş ve 1990 yılında % 16'ya gerilemiştir. Serbestleşen hayvansal ürünler ithalatı, teknolojisi çok geri olan hayvancılığı çökerten ve bir daha düzelmesine olanak bırakmayan nedenlerden biri oldu. Batı'nın yüksek sübvansiyonlu süttozu ve et ürünleri, Türkiye'ye ithalatta bunu telafi edecek fonlara tabi olmaksızın içeri girince, rekabet gücü zaten zayıf olan bu kesim çöktü. 1980'li yılların sonundan itibaren bir de TL'nin aşırı değerlenmesi eklenince, bir daha kendisini yenileyemedi. Bir yandan milyonlarca süt hayvanı kesime gitti; bir yandan başka iş bulamadığı için işsiz kalan kitleler büyük kentlerin varoşlarını biraz daha genişletti (Kazgan, 2002). 1990'lı yıllara gelindiğinde iki küreselleşme öğesi

zaaflarla yüklü tarıma serbest pazar koşullarını daha güçlü biçimde dayatmıştı. AB ile Gümrük Birliği'nde "Son Aşama"ya geçişin getirdiği AB'nin Ortak Tarım Politikası'nı Türkiye'nin kendi kaynaklarından finanse ederek uygulaması yoluyla tarımda serbest dolaşıma geçiş ve GATT Uruguay Anlaşması'nın tarımda da serbestleşmeyi getirmesi ve yine küresel kredi kurumlarının sübvansiyonlara karşı çıkması da tarımı düşük hızla doğal büyümesini ve şiddetli istikrarsızlığını yaşamada özgür bıraktı (Kazgan, 2002).

1990-1995 döneminde GSMH'daki ortalama reel yıllık artış % 5,5 olurken, tarımdaki artışta % 4,5 olarak gerçekleşmiştir (Çizelge 5.1). 1995 yılında tarımın GSMH içindeki payı ise % 15'e düşmüştür. Gümrük Birliği Anlaşması'nın "Son Aşaması"na göre (6 Mart 1995'te imzalandı, 1 Ocak 1996'da yürürlüğe girdi) tarım ürünlerinde serbest dolaşımı Türkiye gerçekleştirirken, AB'de uygulanan tarım politikalarını da aynen devreye sokacaktı. Ancak bu politikaların finansmanını kendisi yüklenecektir. Buradaki temel sorun, bu kadar geri bir kesimi serbest dolaşıma sokabilmek ve AB politikalarına uyumlaştırmanın finansal yükünü Türkiye'nin nasıl taşıyabileceğidir (Kazgan, 2003). Hayvancılıktaki büyük çöküş, 1998 kriziyle birlikte tavukçulukta da başladı. Bunun karşısında dönemin son yıllarında, dışarıdan büyük baskılara rağmen, gel-gitli de olsa, bir miktar ithalatta ve içeride bu kesim korumaya alındı. Ancak, yem fabrikaları, SEK, EBK gibi bu kesimde alım-satım yapan fabrikaların özelleştirilmesi hayvancılığı kökten vurdu.

1995-2000 döneminde GSMH'da ortalama reel yıllık artış % 2,5 olurken, tarımdaki artış % 0,7 oldu (Çizelge 5.1). 2000 yılında tarımın GSMH içindeki payı ise % 14'e düştü. 2000-2004 döneminde ise GSMH'da ortalama reel yıllık artış % 0,7 olarak gerçekleşirken, tarımda % 4,1 azalma oldu. Tarımın GSMH'daki payı ise 2004 yılında % 12 olarak gerçekleşti.

1999 yılında IMF ve Dünya Bankası ile yapılan istikrar programı ve yapısal uyum anlaşmalarında tarımsal üretime yapılan bütün desteklerin kaldırılması taahhüt edildi. Nisan 1978 ile Şubat 2002 arasında Türkiye IMF ile sekiz istikrar programı (stand-by anlaşması) ve Dünya Bankası ile de yakın sayıda uyum anlaşması imzaladı. 2000'li yılların başında tarım açısından gelinen nokta şu olmuştu: Türkiye 1930-1980 arasındaki yarım yüzyılda tarımın gelişmesi ve desteklenmesi için

oluşturduğu bütün kurumları ve örgütleri özelleştirecek, politikaları tasfiye edecektir. Bunların yerine, kendileri için uygun olan Doğrudan Gelir Desteği politikası yürürlüğe konacaktır, tarımda da serbest piyasa ekonomisi geçerli olacaktır. Doğrudan Gelir Desteği sistemi geçici olacak, giderek azalacak ve bir süre sonra bitecektir.

Son 3 yıldır fiyat desteği yerine uygulanmakta olan Doğrudan Gelir Desteği uygulaması halen destekleme bütçesinde en yüksek payı alan araç olarak görünmektedir. Doğrudan Gelir Desteği uygulamasının sadece gelir istikrarı amaçlı olması nedeniyle, sektörde verimliliğin ve rekabetin gücünün arttırılması yönünde 2004 yılı sonuna kadar Tarım Çerçeve Kanunu hazırlanacaktır. Bu kapsamda, Doğrudan Gelir Desteği uygulamasının hedef odaklı yürütülmesi öngörülürken, tarım ve çevre etkileşimini göz önüne alarak, erozyon ve olumsuz çevresel etkilere maruz tarım alanlarında çevre amaçlı tarım arazilerinin korunması ile piyasa koşullarında tarımsal üretime yönelik destekleme araçlarının uygulamaya sokulması amaçlanmaktadır. DTÖ Genel Konseyi'nde Doha Çalışma Programı Genel Konsey Kararı (Müzakere Genel Çerçeve Metni) temelinde, 2005 yılı sonuna kadar hazırlanacak yeni bir anlaşma çerçevesinde, Tarım Anlaşması'nın pazara giriş, iç destekler alanlarında büyük oranda indirime gidilmesi ve ihracat sübvansiyonunun ise tamamen kaldırılması yoluyla tarım ürünleri ticaretinde daha serbest bir yapıya geçilmesi öngörülmektedir. Yüksek denetleme yapan ve/veya yüksek tarifelerle koruma sağlayan ülkelerin daha fazla indirime gitmesi hedeflenmektedir (DPT, 2003b).

5.1.2. Tarımsal Nüfus ve İstihdamdaki Gelişmeler

Bir ülkenin ekonomik ve sosyal yaşamında nüfusun önemi büyüktür. Nüfus bir yandan çeşitli ihtiyaçlarımızı karşılayan mal ve hizmetlere talep oluştururken, öte yandan önemli bir üretim faktörü olan işgücü arzını sağlar.

Bütün gelişmiş ülkelerde olduğu gibi, tarımda modernleşme ve mekanizasyon düzeyi arttıkça, kırsal nüfus miktarı mutlak ve nispi olarak azalır. Tarım sektörünü

terk eden fazla nüfus başta sanayi sektörü olmak üzere yerleşim merkezlerinde yoğunlaşan, inşaat, ulaştırma gibi sektörlere transfer olmaya başlar.

1960'lı yıllarda işlenebilir toprakların tamamına yakın kısmının kullanılmakta olması ve mevcut toprakların miras yoluyla bölünerek küçük parçalara ayrılması tarım sektörünün istihdam yaratma gücünü durdurmuştur.

Tarım sektörü yapısı gereği işgücüne büyük ihtiyaç gösteren bir sektör olduğu gibi, tarımın çiftçilik, hayvancılık, su ve orman ürünleri faaliyetleri bir hayat şeklidir. Bu nedenle tarım sektörü Türk ekonomisinde çok önemli bir istihdam alanı oluşturmaktadır.

Tarım sektöründeki istihdamın toplam istihdamdaki payının 1965 döneminde % 72'den 2004 döneminde % 34'e düşmüş olduğu görülmektedir (Çizelge 5.2). Buna rağmen aktif işgücünün istihdamı bakımından tarım sektörü Türk ekonomisinde en büyük istihdam alanlarından birisidir.

Çizelge 5.2. Tarımın İstihdamdaki Payı (1000 Kişi,12+ Yaş)

Yıllar	Toplam Nüfusta Tarımın Payı (%)	İstihdam	Yıllık Ortalama Artış (%)	Tarımda İstihdam	Yıllık Ortalama Artış (%)	Toplam İstihdamda Tarımın Payı (%)
1965	66	13.558	-	9.750	-	72
1970	62	15.119	2,2	10.230	1,0	68
1975	59	16.349	1,6	10.483	0,5	64
1980	56	16.523	0,2	8.960	-3,1	54
1985	47	17.547	1,2	8.837	-0,3	50
1990	41	19.323	1,9	9.233	0,9	48
1995	36	20.598	1,3	9.167	-0,1	45
2000	33	21.186	0,6	8.161	-2,3	39
2004**	31	21.843	0,8	7.511	-2,1	34

Kaynak: DİE, Çeşitli Yıllar
* Veriler dönemler itibariyle beşer yıllık ortalamaları içermektedir (Örneğin 1965 yılı değeri 1963-1967 yılları ortalamasıdır)
** 2004 yılı değeri 2003 yılı değeriyle 2004 yılı program değeri ortalamasıdır

Tarım sektöründeki istihdamın toplam istihdamdaki payı, gelişmiş ülkelerle ve tarım bakımından kendi kendine yeterli olduğu bilinen diğer ülkeler ile karşılaştırıldığında; bu oranın çok yüksek olduğu söylenebilir. Gelişmiş ülkelerde bu

oran % 10, tarım bakımından kendi kendine yeterli ülkelerde % 5-20 arasında değişmektedir.

Diğer taraftan, tarımın kendine özgü ve doğal şartlar nedeniyle, üretim faaliyetlerinin yılın belirli dönemlerine yoğunlaşması, işgücü yoğunluğunun mevsimlere göre değişiklik göstermesi, kısmi mekanizasyonun emek-yoğun üretimde sağladığı işgücü tasarrufu gibi faktörler tarım sektöründe sürekli olarak açık ve gizli işsizliği yaratmaktadır.

Tarım kesimindeki aktif nüfusun zaman içerisinde giderek azalması, bir yandan tarımın fazla vermesine, diğer yandan sanayi başta olmak üzere tarım dışı kesimlerin yeni istihdam alanları yaratmalarına bağlıdır. 1980 sonrası yürürlüğe giren "piyasa merkezli" tarım politikaları Türk tarımından önemli miktarda işgücü arzının açığa çıkmasını sağlamıştır. Ancak, tarım dışı kesimlerin aynı ölçüde istihdam olanakları yaratamamaları, söz konusu fazlanın tarımda gizli işsizliğe ve tarım dışında ise çarpık bir kentleşmeye neden olmasına yol açmıştır.

Toplam aktif nüfus içerisindeki payı, yavaş da olsa giderek azalan tarımsal işgücünün son kırk yıldır, mutlak olarak çok fazla bir azalma göstermemesi ise hızlı nüfus artışının bir sonucudur. Tarım kesiminde oluşan işgücü fazlası, tarımsal üretimin kendi doğasından kaynaklanan mevsimlik işsizliğe bir de gizli işsizliği ekleyerek çok büyük bir verim düşüklüğüne neden olmaktadır. Verim düşüklüğü ise, tarım kesiminin ekonomik gelişmesini yavaşlatmaktadır.

5.1.3. Tarımsal Arazi Varlığındaki Gelişmeler

1960'lı yıllara gelindiğinde arazi varlığının tamamına yakın kısmı kullanıma açılmış durumdaydı. Tarımsal GSH'da bu döneme kadar yaşanan gelişmeler arazi varlığının arttırılmasından ve verimlilik artışlarından kaynaklanmıştır. Ancak 1960'lı yıllardan sonra tarımsal GSH'da meydana gelen gelişmeler ise arazi varlığındaki artışlardan değil verimlilik artışlarından sağlanmıştır.

Çizelge 5.3. Hektara Düşen Tarımsal GSH (1980 Yılı fiyatlarıyla, Milyon TL)

Yıllar	Tarımsal Alan (Hektar)	Yıllık Ortalama Artış (%)	Tarımsal GSH	Yıllık Ortalama Artış (%)	Hektara Düşen Tarımsal GSH	Yıllık Ortalama Artış (%)
1965	26.215	-	1.332.157	-	51	-
1970	27.338	0,8	1.327.401	-0,1	49	-0,9
1975	27.662	0,2	1.582.611	3,6	57	3,3
1980	28.175	0,4	1.489.466	-1,2	53	-1,6
1985	27.506	-0,5	1.395.908	-1,3	51	-0,8
1990	27.695	0,1	1.620.518	3,0	59	2,9
1995	27.179	-0,4	2.021.381	4,5	74	4,9
2000	26.616	-0,4	2.095.165	0,7	79	1,1
2004**	26.027	-0,4	1.773.637	-3,3	68	-2,8

Kaynak: DİE, Çeşitli Yıllar
* Veriler dönemler itibariyle beşer yıllık ortalamaları içermektedir (Örneğin 1965 yılı değeri 1963-1967 yılları ortalamasıdır)
** 2004 yılı değeri 2003 yılı değeriyle 2004 yılı tahmini değerlerin ortalamasıdır

Çizelge 5.3'de görüldüğü gibi 1965 yılında arazi varlığı 26.215 hektar iken 2004 döneminde 26.027 hektara düşmüştür. Arazi varlığına dönemler itibariyle bakılacak olursa 1965-1970, 1970-1975 ve 1975-1980 dönemleri arasında artış göstermiştir. Ancak daha sonraki dönemlerde 1985-1990 dönemi dışında arazi varlığı sürekli azalmıştır. Bu azalmanın en büyük nedeni ise tarım alanlarının farklı amaçlarla kullanılmasındır. Hektara düşen tarımsal GSH ise 1965 yılında 51 milyon TL . iken 2004 yılında 68 milyon TL. olmuştur. Ancak hektara düşen tarımsal GSH yıllar itibariyle dalgalı bir seyir izlemiştir. 1970-1975 döneminde reel olarak yıllık ortalama % 3,3 artış yaşanırken, en yüksek artış 1990-1995 döneminde % 4,9 olarak gerçekleşmiştir (Çizelge 5.3).

5.2. Yatırımların Gelişimi

Cumhuriyetin ilk yıllarında ülkenin sanayileşmesi özel sektörün yapacağı yatırımlara bağlanmış, devlet bu yatırımları kolaylaştırıcı tedbirler yanında beşeri sermaye ve sosyal sabit sermaye stoğunu büyütme çabasına girmiştir. 1933 yılından sonra devletçilik politikasının ağır basmasıyla, devlet sınai alanlarda da yatırımlar yaparak sanayileşmede öncülük etme yoluna gitmiştir.

Devletin sanayi alanındaki faaliyetleri özel teşebbüsün yerini almak için değil, ülkenin daha hızlı sanayileşmesini sağlamak için olmuştur. Devletçilik politikasına geçişin en önemli unsurlarından birisi sanayi planlarının hazırlanması olmuştur. Böylelikle devlet, sermaye birikimi açısından yetersiz olan özel sektörün yapamadığı büyük yatırımlara ihtiyaç gösteren projeleri yapma görevini üstlenmiştir.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı döneminde milli gelirin yaklaşık % 10'u yatırımlara ayrılmış, bunun da yarısını özel sektör, yarısını da devlet sektörü yatırımları oluşturmuştur. Bu politika değişikliği devletin ekonomik hayata müdahalesini arttırmış, sanayi alanında da devlet yatırımlarına büyük önem verilmiştir. Ancak 1938 yılında Atatürk'ün ölümü ve 2. Dünya Savaşı nedeniyle İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı uygulanamamış ve GSMH içinde yatırımların payı da azalmıştır.

1947'lerden itibaren özel sektör yatırımları devlet tarafından teşvik edilmiş ve dış ticarette de kısmen serbesti sağlanmıştır.

1950-1960 döneminde devletçiliğe yöneltilen şiddetli eleştiriler, devrin iktidarının gittikçe devletçilikten uzaklaşarak liberalleşmesine sebep olmuştur (Taşkın, 1990). 1950-1960 yılları arasında toplam yatırımların GSMH içindeki payı önemli ölçüde artmıştır. Bu dönemde özel sektör yatırımlarının payı toplam yatırımlar içinde yüksek olmasına karşılık, sürekli olarak desteklenmiş ve teşvik edilmiştir. Kamu yatırımlarının büyük kısmı altyapının iyileştirilmesine ayrılmış, özel sektörün faaliyetleri sanayi ve tarıma yönlendirilmiştir. Bu dönemde özel teşebbüsün güçlendirilmesi yanında yabancı sermaye de teşvik edilmiştir. Özel teşebbüsün desteklenmesi ve teşvik edilmesi imalat sanayinin gelişmesini sağlamıştır. Ayrıca bu dönemde tarım sektörünün geliştirilmesine sanayiden daha fazla önem verilmiştir.

5.2.1. GSMH ve Toplam Sabit Sermaye Yatırımları

Türkiye, 1960'lı yılların başında planlı kalkınma modelini benimsemiş ve 1961 yılında, 1963-1977 dönemini kapsayan 15 yıllık bir perspektif plan hazırlanmıştır. Söz konusu perspektif planda, karma ekonomi kuralları içinde, devlet

ve özel sektörün bir arada ve birbirini destekleyerek faaliyet gösterdiği, ithal ikamesine yönelik sanayileşmeye dayalı dengeli kalkınma politikası benimsenmiştir (Ilgın, 2001). Planlı yatırım politikalarının uygulanması iktisadi büyüme için gerekli olan kaynakların optimal olarak kullanılmasını sağlamış, ancak yapılması gerekli altyapı yatırımlarının çok olması üretim aşamasına geçişi geciktirmiştir.

Ülkemizde 1963-2004 dönemi sabit sermaye yatırımları 5'er yıllık ortalamalar alınarak 1980 yılı fiyatlarıyla incelendiğinde, 42 yıllık dönemde toplam sabit sermaye yatırımları reel olarak ortalama % 4,8 artış göstermiştir. Çizelge 5.4'de görüldüğü gibi toplam yatırımların reel olarak bir önceki döneme göre artışlarına bakıldığında ise 1995-2000 dönemine kadar azalan oranlarda arttığı bundan sonra ise azaldığı görülmektedir.

Çizelge 5.4. Toplam Sabit Sermaye Yatırımları (1980 Yılı fiyatlarıyla, Milyon TL.)

Yıllar	Toplam Yatırımlar	Yıllık Ortalama Artış (%)	Kamu Yatırımları	Yıllık Ortalama Artış (%)	Özel Yatırımlar	Yıllık Ortalama Artış (%)
1965	460.717	-	156.796	-	303.921	-
1970	757.662	10,5	240.178	8,9	517.484	11,2
1975	1.218.805	10,0	411.804	11,4	807.001	9,3
1980	1.238.797	0,3	490.242	3,5	748.555	-1,5
1985	1.541.892	4,5	662.975	6,2	878.924	3,3
1990	2.373.251	9,0	764.323	2,9	1.608.927	12,9
1995	3.322.975	7,0	727.290	-1,0	2.595.686	10,0
2000	3.156.098	-1,0	966.332	5,8	2.189.766	-3,3
2004**	2.771.816	-3,2	719.349	-7,1	2.052.468	-1,6

Kaynak: DPT, 2004c

* Veriler dönemler itibariyle beşer yıllık ortalamaları içermektedir (Örneğin 1965 yılı değeri 1963-1967 yılları ortalamasıdır)

** 2004 yılı değeri, 2003 yılı değeriyle 2004 yılı program değeri ortalamasıdır

1965 yılında toplam yatırımların GSMH içindeki payına baktığımızda % 16 olduğu görülmektedir (Çizelge 5.5). Daha sonraki dönemlerde toplam yatırımların GSMH içindeki payının artmasına karşılık dalgalı bir seyir izlediği gözlenmektedir.

Çizelge 5.5. Toplam Sabit Sermaye Yatırımlarının GSMH'daki Payı (%)

Yıllar	Toplam Yatırımların GSMH'deki Payı (%)	Kamu Yatırımlarının GSMH'daki Payı (%)	Özel Yatırımların GSMH'deki Payı (%)	Kamu Yatırımlarının Toplam Yatırımlarda Payı (%)	Özel Yatırımların Toplam Yatırımlarda Payı (%)
1965	16	6	11	34	66
1970	21	7	14	32	68
1975	24	8	16	34	66
1980	21	8	13	40	60
1985	22	9	12	43	57
1990	24	8	16	32	68
1995	25	6	20	22	78
2000	21	6	15	31	69
2004**	18	5	13	26	74

Kaynak: Çizelge 5.4.'teki değerler kullanılarak hesaplanmıştır.

1970 yılında ise toplam sabit sermaye yatırımlarının GSMH içindeki payı % 21'e yükselmiş (Çizelge 5.5), toplam yatırımlarda ise 1965-1970 döneminde ortalama reel yıllık artış % 10,5 olarak gerçekleşmiştir (Çizelge 5.4). 1965 ve 1970 dönemlerinde sabit sermaye yatırımlarının devamlı artması, ekonominin altyapı yatırım ihtiyacının olmasına bağlanmaktadır. Bu yıllarda TL'nin aşırı değerlenmesi, işçi döviz girişleri ve yurtiçi tasarrufların yatırım miktarından büyük olması sabit sermaye yatırımlarının finansman kaynağı sorunu ile karşılaşmamasını sağlamıştır.

Çizelge 5.4'de görüldüğü gibi 1975 yılında toplam yatırımların GSMH içindeki payı % 24'e yükselmiştir. 1970-1975 döneminde toplam yatırımlardaki ortalama reel yıllık artış ise % 10 olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemlerde birçok kriz yaşanmasına rağmen sabit sermaye yatırımlarında artışlar gerçekleşmiştir. Bu dönemde Dünya ekonomisini etkileyen dolar krizi (1971), Dünya petrol krizi (1973), Kıbrıs Savaşı ve devletin döviz rezervlerinin tükenmesi (1974) gibi olumsuzluklar yaşanmasına rağmen; toplam iç talebin hızla genişlemesi ve yurtiçi tasarrufların yatırım miktarından büyük olması sabit sermaye yatırımlarının artmasına neden olmuştur. 1975-1977 yıllarında devlet petrol fiyatlarındaki artış oranlarını diğer fiyatlara yansıtmış, üretim ve ithalat seviyelerinde gerilemeler olmuştur. Üretimi arttırmak amacı ile özel sektör yatırımlarına teşvik verilmeye başlanmıştır.

1975-1980 döneminde toplam yatırımlarda artış yine devam etmiş ancak önceki dönemlere göre azalan oranlarda olmuş ve bu dönemdeki ortalama reel yıllık artış % 0.3 olarak gerçekleşmiştir (Çizelge 5.4). Çizelge 5.5'de görüldüğü gibi 1980 yılında toplam yatırımların GSMH içindeki payı ise % 21'e düşmüştür. Özellikle 1978 yılında istikrar programındaki yeni yatırımların durdurulması kararı ile sabit sermaye yatırımları önemli ölçüde olumsuz etkilenmiştir. Bu yıllarda yaşanan enerji krizi, reel ücretlerdeki artışlar, döviz yetersizliği ve ithalat vergilerinin arttırılması, faiz hadlerinin yükselmesi ve yapılan devalüasyonlar (22.09.1977 ve 27.11.1978) yanında daha önceki yıllarda ekonomide yaşanan olumsuzluklara da direnmesine rağmen bu yılların olumsuz birikimlerinin de etkisiyle sabit sermaye yatırımlarında azalmalara neden olmuştur. 1980-1983 yıllarında ise uygulanan istikrar programı ile yatırımlar tekrar artmaya başlamıştır. Bu yıllarda yabancı sermayeyi teşvik edici düzenlemeler yapılmıştır. Konvertibiliteye geçiş ile ithalat vergilerinin kademeli olarak azaltılması, yatırım malı ithalatını kolaylaştırmıştır. Sıkı para politikasının uygulandığı bu yıllarda özel tasarrufları arttırmak amacı ile faiz hadlerinin denetimi aşamalı olarak kaldırılmış ve bunun sonucunda da yüksek reel faiz hadleri oluşmuş ve tasarruflar artmıştır.

Çizelge 5.4'de görüldüğü gibi 1980-1985 döneminde toplam yatırımlarda ortalama reel yıllık artış % 4,5 olmuş ve toplam yatırımların GSMH içindeki payı da 1985 yılında % 22'ye (Çizelge 5.5) yükselmiştir. 1984-1987 yıllarında faiz hadlerinin yükseltilmesine rağmen para arzı genişlemiş, ücretler ve fiyatlar genel seviyelerinde yükselmeler olmuştur. Bu gelişmelere rağmen sabit sermaye yatırımları artmıştır.

1985-1990 döneminde ise toplam yatırımların GSMH içindeki payı % 24 olmuş (Çizelge 5.5), 1990 yılında toplam yatırımlardaki ortalama reel yıllık artış % 9 olarak gerçekleşmiştir (Çizelge 5.4). Bu dönemde daha çok altyapı yatırımlarına önem verilmiştir. Bu yıllarda toplam yatırımlarda yaşanan artışların en önemli etkisi, yapılan yasal düzenlemelerdir. Bu yasalar, imalat sanayini ithalatta haksız rekabete karşı koruyarak ve yatırım malları ithalatında belli sınırlamaları kaldırarak yatırım ve üretim artışına neden olmuştur. Bu yıllarda TL değerlenmeye başlamış ve tüketici

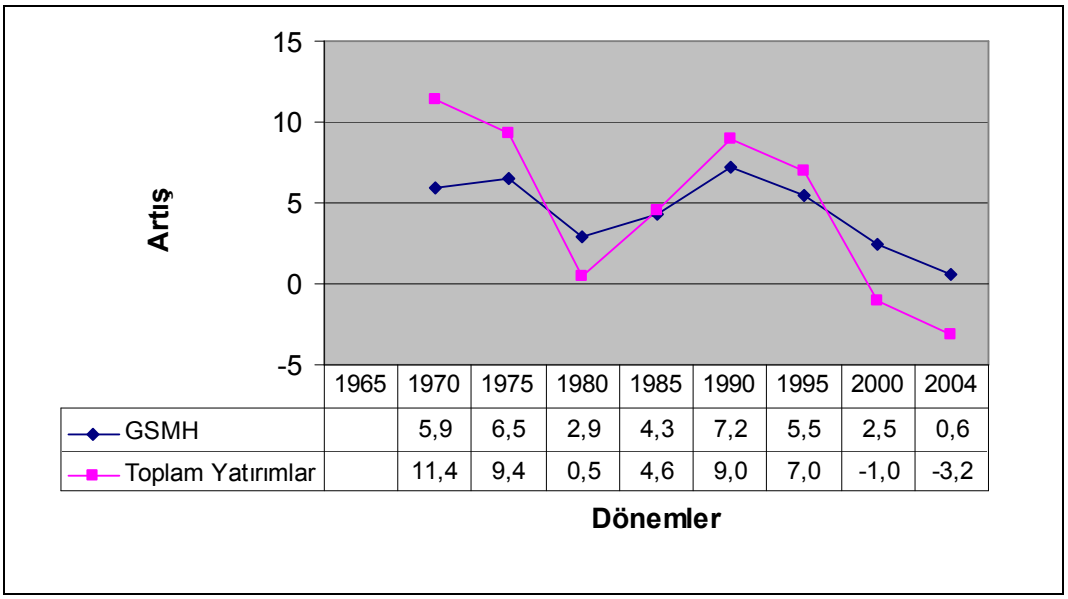
kredilerinin yaygınlaşması ile özel tüketim harcamalarında önemli artışlar gözlenmiştir.

1990-1995 döneminde toplam yatırımların GSMH içindeki payı % 25'e yükselmiş (Çizelge 5.5), toplam yatırımlarda 1995 yılında ortalama reel yıllık artış % 7 olmuştur (Çizelge 5.4). 1994-1998 döneminde; 5 Nisan istikrar programının uygulanması ve 1994-1995 yıllarında ekonomide yaşanan durgunluk nedeni ile özellikle sermaye stokunu arttıracak yenileme yatırımları durmuştur. TL'nin aşırı değer kaybetmesi sonucu yatırım malları ithalatı zorlaşmış, faiz hadlerinin yükselmesi yatırım amaçlı kredi taleplerini azaltmıştır. 1996-1997 yıllarında ise yatırımlarda yine yüksek oranlarda artışlar gerçekleşmiştir.

Çizelge 5.5'de görüldüğü gibi toplam yatırımların GSMH içindeki payı 2000 yılında % 21'e düşerken, toplam yatırımlar 2000 yılında 1995 yılına göre ortalama % 1 oranında azalmıştır. 1998 yılında sabit sermaye yatırımlarında yüksek oranlarda artış gözlenmiştir. Bu artışta; iç ve dış talepteki canlılık, Gümrük Birliği sonrasında kapasite artırımı ve modernizasyon amacıyla yapılan yatırımlar etkili olmuştur. 1997 yılındaki Asya Krizinin ve 1998 yılındaki Rusya Krizlerinin etkilerinin gecikmeli olması ve 1999 yılında Dünya ekonomisinde yaşanan genel durgunluğun da etkisiyle sabit sermaye yatırımları azalma göstermiştir.

2004 yılında ise toplam yatırımların GSMH'içindeki payı azalmaya devam etmiş ve % 18'e düşmüştür (Çizelge 5.5). 2004 yılında toplam sabit sermaye yatırımları 2000 yılına göre reel olarak % 3,2 oranında azalmıştır (Çizelge 5.4). Bu azalma ise 2001 yılında yaşanan ekonomik krizin etkilerinden kaynaklanmıştır.

Şekil 5.1'de görüldüğü gibi toplam yatırım ve GSMH arasında doğru yönlü bir ilişki söz konusudur. GSMH ve toplam yatırımlarda incelenen 42 yıllık dönemde mutlak olarak artışlar yaşanmasına karşılık, bu reel artışlar azalan oranlarda gerçekleşmiştir. 1970-1975 döneminde GSMH'daki reel artış artan oranda olurken, toplam yatırımlar azalan oranda artmıştır. 1995-2000 dönemine kadar toplam yatırımlar ve GSMH'daki gelişmeler aynı yönde olmuş, ancak bu dönemde toplam yatırımlar azalırken, GSMH'da azalan oranda da olsa artış devam etmiştir. 2000-2004 döneminde de GSMH da azalan oranda bir artış yaşanırken, toplam yatırımlar reel olarak % 3,2 azalmıştır.

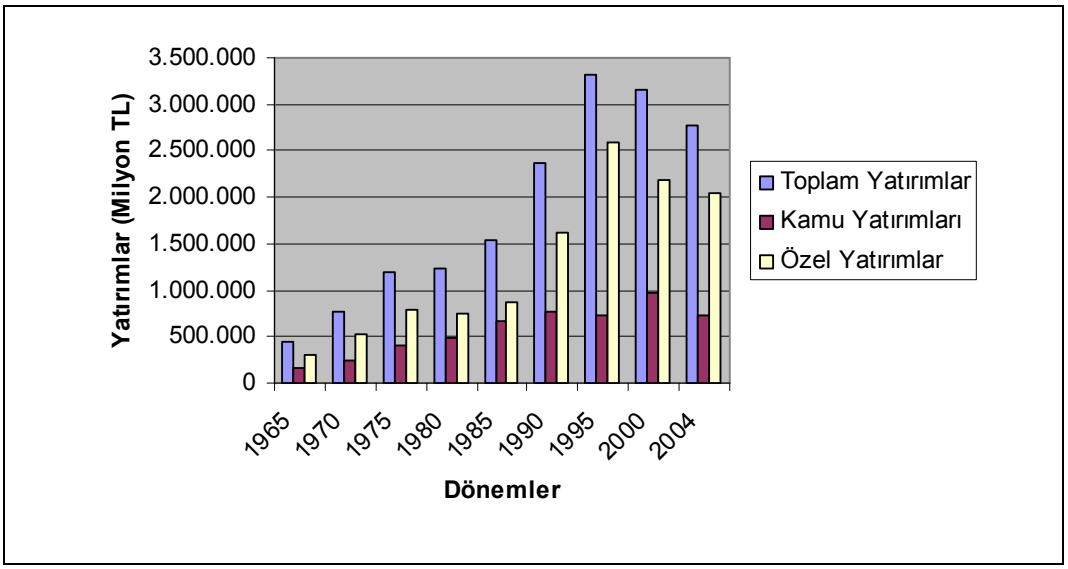

Şekil 5.1. GSMH'daki ve Toplam Sabit Sermaye Yatırımlarındaki Yıllık Ortalama Reel Artış (%)

5.2.2. Kamu ve Özel Sektör Yatırımları

1963-2004 döneminde ülkemizde gerçekleştirilen toplam yatırımlar içerisinde özel kesim sabit sermaye yatırımları, kamu kesimi sabit sermaye yatırımlarından daha fazla miktarlarda gerçekleşmiştir (Şekil 5.2). Bu dönemde kamu ve özel sektörün toplam sabit sermaye yatırımları içindeki payı dalgalanmalar göstermekte, kamu yatırımlarının payı % 50'yi geçmemektedir (Çizelge 5.5). Çizelge 5.5'de görüldüğü gibi kamu ve özel sektör yatırımlarının GSMH içindeki payı çok fazla değişmemekle birlikte, dalgalı bir seyir izlemiş ve son yıllarda da azalmıştır. Özel kesim sabit sermaye yatırımlarının, kamu kesimi sabit sermaye yatırımlarından daha fazla olmasının en önemli nedeni, özel sektörün yatırıma teşvik edilmesi ve özel sektörün getirisi yüksek yatırımlara yönelmesidir. Kamu kesimi ise sabit sermaye yatırımlarında sosyal karlılığı amaçlamasından dolayı özel sektörün ilgi göstermediği ancak yatırım yapılması gereken alanlarda yatırımları gerçekleştirmiştir. Bu dönemlerde kamu kesimi hem altyapı yatırımları hem de üretken yatırımlar

gerçekleştirmiştir. Kamu kesimi yatırımları özel sektörün yatırım yaptığı alanlara rakip olmamış, altyapı yatırımlarına yönelerek, kamu yatırımlarının genişlemesi özel sektörü dışlamamıştır. Kamu yatırımları, özel yatırımları engellemekten çok bunların gerçekleştirilmesine katkıda bulunmuş, verimliliğini ve karlılığını arttırmıştır (Özbilen, 1998).

Şekil 5.2. Toplam Yatırımların Kesimlere Göre Dağılımı (1980 Yılı Fiyatlarıyla, Milyon TL)

5.2.2.1. Kamu Sabit Sermaye Yatırımları

1963-2004 döneminde kamu kesimi sabit sermaye yatırımlarında ortalama reel yıllık artış % 4,4 olmuştur. Çizelge 5.4'de görüldüğü gibi kamu yatırımlarında en yüksek ortalama reel yıllık artış 1970-1975 döneminde gerçekleşmiş ve % 11,4 olmuştur. 2000-2004 döneminde ise kamu yatırımlarında % 7,1 gibi bir azalma olduğu görülmektedir.

1965 yılında kamu kesimi sabit sermaye yatırımlarının payı GSMH içinde % 6 iken, toplam yatırımlar içinde % 34 olarak gerçekleşmiştir (Çizelge 5.5). Bu dönemde kamu kesimi özellikle altyapı yatırımlarına yönelmiştir. Çünkü özel

kesimin yatırım yapabilmesi için cazip olmayan bölgelerde kamu kesiminin belli yatırımları yapması gerekliliği, kamu kesimini altyapı yatırımlarına yöneltmiştir.

Çizelge 5.4'de görüldüğü gibi kamu yatırımlarında 1965-1970 döneminde ortalama reel yıllık artış % 9 olmuştur. 1970 yılında kamu yatırımlarının GSMH içindeki payı % 7'ye yükselirken, toplam yatırımlar içindeki payı ise % 32'ye gerilemiştir (Çizelge 5.5). Bu dönem yine özel sektörün yatırımlara teşvik edilmesi amacıyla kamu kesiminde altyapı yatırımlarına ağırlık verilmiştir. Bu dönemde toplam yatırımlar içinde kamu yatırımları payının azalma nedeni de kamu kesiminin özel kesimi teşvik ve destekleyici olarak görülmesi ve işlevlerinin bu doğrultuda sınırlanmasıdır.

1970-1975 döneminde ise kamu yatırımları reel olarak % 11,4 artmıştır (Çizelge 5.4). 1975 yılında kamu yatırımlarının GSMH içindeki payı % 8 olarak gerçekleşmiş ve toplam yatırımlar içindeki payı da 1965 yılındaki düzeyine yükselerek % 34 olarak gerçekleşmiştir (Çizelge 5.5). Bu dönemde yine kamu kesimi için büyük oranda sermaye gerektiren altyapı yatırımlarının yapılması ve ara malı sanayindeki katkıları ön plana çıkmıştır.

1980 yılında kamu yatırımlarının GSMH içindeki payı % 8 düzeyinde kalırken, toplam yatırımlar içindeki payı % 40'a yükselmiştir (Çizelge 5.5). 1975-1980 döneminde kamu yatırımları reel olarak ortalama % 3,5 oranında artmış, ancak daha önceki dönemlere göre azalan oranda bir artış yaşanmıştır (Çizelge 5.4). 1978 yılında uygulanan istikrar programı gereği yeni yatırımların durdurulması kararı alınmış ve ekonomideki krizin etkisiyle bu dönemde kamu yatırımlarının GSMH içindeki payı önceki dönemle aynı oranda olmuştur. 24 Ocak 1980'den sonra kamunun ekonomideki yerinin küçültülmesi amaçlanmıştır. Çok sayıda projeyi yürütmeye çalışan kamu sektöründe, kamu finansman açıklarını azaltarak, enflasyonla mücadele politikasını destekleyerek, yeni gelişme hedeflerine uyum sağlamak amacıyla yatırımlar yeniden değerlendirilmiş ve önceliğini kaybetmiş projeler durdurulmuş ya da yavaşlatılmıştır. İç ve dış talebe uygun, üretime kısa sürede katkısı olacak, istihdam yaratıcı ve ekonomiye bir an önce girmesi gereken projelere yeterli kaynak tahsisi yapılabilmesi mümkün olmuştur.

1980-1985 döneminde kamu yatırımları reel olarak % 6,2 oranında artarken (Çizelge 5.4), 1990 yılında kamu yatırımlarının GSMH içindeki payı % 9, toplam yatırımlar içindeki payı ise % 43 olarak gerçekleşmiştir (Çizelge 5.5). 1980 yılına kadar ithal ikameci ve içe dönük bir yapıya sahip olan ekonomi, 1980 yılından sonra ihracata dönük ve dışa açık bir yapıya geçişin başladığı yıllar olmuştur. Bu dönem kamu yatırımlarında ekonomik ve sosyal alt yapı ihtiyaçlarının karşılanmasına öncelik tanınmıştır. Bu doğrultuda kamunun sınai ve ticari alt yapı yatırımlarını yapacağı, kalkınmada öncelikli bölgelerde sanayi yatırımları yapabileceği ve özel sektörün kendi gücüyle ve teşvik tedbirleri ile gerçekleştirebilecekleri yatırımlara zorunlu haller dışında girmeyecekleri belirtilmiştir.

Çizelge 5.5'de görüldüğü gibi 1990 yılında kamu yatırımlarının GSMH içindeki payı % 8'e, toplam yatırımlar içindeki payı da % 32'ye düşmüştür. Kamu yatırımlarında 1985-1990 döneminde ortalama reel yıllık artış ise % 2,9 olarak gerçekleşmiştir. 1980 yılından sonra kamu kesiminin ekonomideki yerinin azaltılması amacı ancak bu dönemde gerçekleşmiştir. Bu amacın istenilen yıllarda gerçekleştirilememesinin nedeni ise, ülkedeki alt yapı yatırımlarının yeterli düzeylerde olmamasındandır. Yatırımcı kamu kuruluşları tarafından yıllık yatırım programlarını yürütmek üzere teklif edilen ödenek miktarlarının daha düşük oranlarda karşılanabildiği görülmektedir. Bu dönemde kamu kesimi yatırımlarının hem GSMH hem de toplam yatırımlar içindeki payının azalmış olması kamu kesimi açıkları ve finansman zorluklarından kaynaklanmaktadır.

1990-1995 döneminde ise kamu yatırımları reel olarak % 1 oranında azalmıştır (Çizelge 5.4). 1995 yılında kamu yatırımlarının GSMH içindeki payı % 6'ya, toplam yatırımlar içindeki payı ise % 22'ye gerilemiştir (Çizelge 5.5). 1994 yılında yaşanan ekonomik kriz kamu yatırımlarının azalmasında büyük etken olmuştur. Sınırlı kamu kaynaklarıyla, çok sayıda projeden oluşan bir yatırım programının yürütülmeye çalışılması, önemli projelere bile uygun zamanda yeterli kaynak ayrılamaması, yatırımların sürelerinin uzamasına ve kamu yatırımlarının programlanan şekilde ulusal ekonomiye zamanında kazandırılamamasına, ekonomiye maliyetlerinin artmasına sebep olmaktadır (Ilgın, 2001).

Çizelge 5.4'de görüldüğü gibi 1995-2000 döneminde kamu yatırımları reel olarak yıllık % 5,8 oranında artış göstermesine karşılık, GSMH içindeki payı 1995 yılıyla aynı oranda kalarak % 6 olarak gerçekleşmiştir (Çizelge 5.5). Kamu yatırımlarının toplam yatırımlar içindeki payı ise % 31 olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde yatırımlarda sağlanan artışlar, verimli yatırımlara yönlendirilememiş ve verimli yatırımlara gerekli harcamalar yapılamamıştır. Bunun nedeni ise, devletin yüksek miktarlarda iç ve dış borç, anapara ve faiz ertelemeleridir.

2000-2004 döneminde ise kamu yatırımları reel olarak % 7,1 oranında azalmıştır (Çizelge 5.4). Çizelge 5.5'de görüldüğü gibi kamu yatırımlarının GSMH içindeki payı % 5'e düşmüş, toplam yatırımlar içindeki payı ise % 26 olarak gerçekleşmiştir. 2001 yılından sonra mevcut ekonomik koşullarda ülkemiz, 2004 dönemine kamu finansman imkanlarının üzerinde bir proje stokuyla girmiştir. Yetersiz olan kamu kaynaklarının aynı anda birçok projeye tahsis edilmeye çalışılması, projelerin zamanında tamamlanarak ekonomiye kazandırılamamasına ve böylece programlanan bitiş sürelerinin ve maliyetlerinin çok fazla artmasına ve bazı projelerin yapılabilirlik özelliklerinin kaybolmasına, üretim ve fayda aşamasına geçilemediği için de kamu yatırım harcamalarının enflasyonist etki yapmasına yol açmaktadır (Ilgın, 2001). Bu dönemde kamu yatırım programının rasyonelleştirilmesi kapsamında, kısıtlı ödenekler, kısa sürede tamamlanabilecek acil ve öncelikli projelere tahsis edilmiştir (DPT, 2004a).

5.2.2.2. Özel Sabit Sermaye Yatırımları

1963-2004 döneminde reel fiyatlarla özel kesim sabit sermaye yatırımları incelendiğinde krizlerin yaşandığı dönemler dışında sürekli bir artış eğiliminde olduğu görülmektedir (Çizelge 5.4). Çizelge 5.5'de görüldüğü gibi özel kesim sabit sermaye yatırımlarının toplam sabit sermaye yatırımları içindeki payı 1980 ve 1985 yılları hariç diğer dönemlerde ortalama % 65'in üzerinde gerçekleşmiştir. 1963-2004 döneminde özel kesim reel sabit sermaye yatırımlarındaki ortalama yıllık artış % 5 olmuştur.

1965 yılında özel yatırımların GSMH içindeki payı % 11, toplam yatırımlar içindeki payı ise % 66'dır (Çizelge 5.5).

Çizelge 5.4'de görüldüğü gibi 1965-1970 döneminde ise özel yatırımlarda reel olarak % 11'lik bir artış gerçekleşmiştir. 1970 yılında özel yatırımların GSMH içindeki payı % 14'e yükselirken, toplam yatırımlar içindeki payı % 68 olmuştur (Çizelge 5.5). 1965-1970 döneminde özel kesim sabit sermaye yatırımları sürekli artış eğiliminde olmuştur. Özellikle 1965 yılından sonra sanayinin dış rekabete karşı korunması ile özel sektörün sanayi üretimi artmış ve yüksek büyüme hızı gerçekleştirilmiştir. Bu yıllarda iç talebin artmasıyla da, bu talebi karşılayabilmek için özel kesim ek yatırımlara yönelmiş ve özel kesim reel sabit sermaye yatırımları daha çok artmıştır.

1975 yılında, özel yatırımların GSMH içindeki payı % 16 olurken, toplam yatırımlar içindeki payı % 66'ya gerilemiştir (Çizelge 5.5). 1970-1975 döneminde özel sektör yatırımlarındaki ortalama reel yıllık artış ise % 9 olarak gerçekleşmiştir (Çizelge 5.4). Bu dönem içinde 1974 yılında yaşanan Kıbrıs krizi nedeni ile özel kesim sabit sermaye yatırımlarında bir düşüş olmasına karşılık, 1975 yılından sonra 1978 yılına kadar artışlar devam etmiştir.

1975-1980 dönemi özel kesim sabit sermaye yatırımları reel olarak % 1,5 azalmıştır (Çizelge 5.4). Çizelge 5.5'de görüldüğü gibi 1980 yılında özel yatırımların GSMH içindeki payı % 13'e gerilerken, toplam yatırımlar içindeki payı ise % 60'a düşmüştür. Bu dönemde özel kesim reel sabit sermaye yatırımlarında önemli miktarlarda azalmalar meydana gelmiştir. Birçok olumsuzlukların bir araya gelmesi özel sektör yatırım harcamalarının azalmasına neden olmuştur. Yapılan devalüasyon, ithal vergilerinin arttırılması, kredi faiz hadlerinin yükseltilmesi, kamu kesiminin yeni yatırımları durdurma kararı, enerji krizi ve sabit döviz kuru politikası özel sektörün yatırım politikalarını etkilemiştir. Bu dönemde toplam sabit sermaye yatırımları içinde özel kesim sabit sermaye yatırımlarının payı azalmaya başlamıştır.

1985 yılında özel yatırımların GSMH içindeki payı % 12'ye, toplam yatırımlar içindeki payı da % 57'ye düşmüştür (Çizelge 5.5). GSMH ve toplam yatırımlar içindeki payının azalmasına karşılık 1980-1985 döneminde özel yatırımlar reel olarak % 3,3 oranında artış göstermiştir (Çizelge 5.4). Uygulanan dışa dönük

strateji politikası, konvertibiliteye geçiş, yatırım malı ithalatındaki gümrük vergilerinin aşamalı olarak indirilmesi, kamu kesiminin alt yapı yatırımlarına önem vermesi, yatırım harcamaları için gerekli finansman kaynaklarının kolay sağlanabilmesi ve devletin genişletici para ve maliye politikaları uygulamaları özel kesim yatırımlarının artmasında önemli rol oynamıştır.

Çizelge 5.5'de görüldüğü gibi 1990 döneminde özel kesim reel sabit sermaye yatırımlarının GSMH içindeki payı % 16'ya, toplam yatırımlardaki payı ise % 68'e yükselmiştir. 1985-1990 döneminde özel sabit sermaye yatırımlarında reel olarak % 11,9 oranında artış görülmüştür (Çizelge 5.4). Bu dönemde toplam talep artmış, yatırım malları ithalatındaki sınırlamaların birçoğu kaldırılmış ve imalat sanayi ithalatta haksız rekabete karşı korunmuştur. Bu gelişmeler, üretim artışına neden olmuş ve özel kesim yeni yatırımlara yönelmiştir.

1995 yılında özel kesim reel sabit sermaye yatırımlarındaki artışlar devam etmiş, 1990-1995 döneminde ortalama yıllık artış % 10 olarak gerçekleşmiştir (Çizelge 5.4). 1995 yılında özel kesim sabit sermaye yatırımlarının GSMH içindeki payı % 20, toplam yatırımlar içindeki payı da % 78 olarak gerçekleşmiştir (Çizelge 5.5). 1994 yılında yaşanan kriz özel kesim reel sabit sermaye yatırımlarının azalmasına neden olmuş, ancak 1995 yılından itibaren özel yatırımlarda tekrar artışlar görülmeye başlanmıştır. Özellikle 1996-1997 yıllarında özel kesimin dış finansman kaynaklarından sağladıkları krediler ile yatırım malı ithalatı önemli derecede artmış ve bu da özel kesim reel sabit sermaye yatırımlarına olumlu etkide bulunmuştur (Yılmaz, 2001).

Özel kesim reel sabit sermaye yatırımları 2000 yılında 1995 yılına göre reel olarak % 3,3 oranında azalmıştır (Çizelge 5.4). 2000 yılında özel yatırımların GSMH içindeki payı % 15'e, toplam yatırımlar içindeki payı da % 69'a düşmüştür (Çizelge 5.5). 1999 yılında, özellikle reel faizlerdeki artış, özel kesim reel sabit sermaye yatırımlarının azalmasına yol açmıştır. 1999 yılında yaşanan deprem felaketleri ve 2001 yılında yaşanan ekonomik kriz ülkemizde 2000 döneminde özel kesim reel sabit sermaye yatırımlarının azalmasına neden olmuştur.

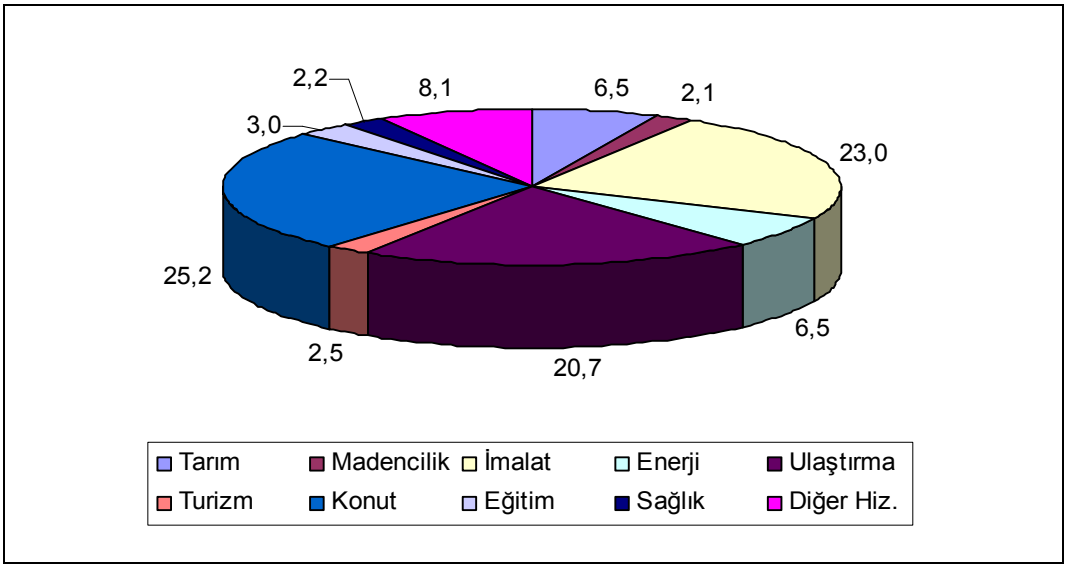
2004 yılında özel kesim reel sabit sermaye yatırımlarındaki azalmalar devam etmiştir. Çizelge 5.4'de görüldüğü gibi 2000-2004 döneminde özel yatırımlar reel

olarak % 1,6 oranında azalmıştır. Özel kesim reel sabit sermaye yatırımlarının GSMH içindeki payı % 13'e düşerken, toplam yatırımlar içindeki payı % 74'e yükselmiştir (Çizelge 5.5).

5.2.3. Sabit Sermaye Yatırımlarının Sektörlere Dağılımı

Ülke ekonomilerinde, sabit sermaye yatırımlarının sektörel dağılımı çok büyük önem taşımaktadır. Farklı sektörlerin farklı zamanlarda sabit sermaye yatırımları içindeki önemi de farklı olmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde sabit sermaye yatırımlarında altyapı yatırımlarına öncelik verilmektedir.

Türkiye'de 1963-2004 döneminde sabit sermaye yatırımlarında farklı dönemler itibariyle farklı sektörler önem kazanmıştır. 1963-2004 döneminde toplam reel sabit sermaye yatırımlarında sektörlerin payı Şekil 5.3'de görülmektedir. Şekil incelendiğinde 42 yıllık bu dönemde toplam yatırımlar içinde en büyük payı % 25,2 ile konut sektörünün aldığı görülmektedir. İkinci sırada ise % 23 payla imalat sektörü yer almaktadır. Bu dönem içinde toplam yatırımlardan ulaştırma % 20,7, diğer hizmetler % 8,1, tarım ve enerji % 6,5 pay almaktadır.

Şekil 5.3. 1963-2004 Döneminde Yatırımlar Toplamının Sektörlere Dağılımı (%)

Çizelge 5.6. Toplam Sabit Sermaye Yatırımlarının Sektörlere Dağılımı (1980 Yılı fiyatlarıyla, Milyon TL)

Yıllar	Tarım	Madencilik	İmalat	Enerji	Ulaştırma	Turizm	Konut	Eğitim	Sağlık	Diğer Hiz.	Toplam
1965	59.149	14.512	135.952	18.342	51.874	2.048	107.207	26.103	5.436	34.161	448.730
1970	79.464	16.183	259.727	37.720	95.066	4.753	192.766	28.062	7.553	53.114	768.873
1975	117.603	31.716	419.754	58.057	190.599	6.258	254.992	29.791	9.668	86.188	1.202.209
1980	106.093	45.633	352.034	108.092	198.809	7.303	294.141	21.472	11.054	86.968	1.233.117
1985	121.633	59.087	340.295	161.815	320.081	26.090	332.706	29.602	13.533	134.846	1.542.090
1990	130.126	45.916	419.436	179.783	433.896	82.452	809.812	55.575	35.547	172.750	2.373.381
1995	174.828	43.031	661.636	130.397	718.639	73.261	1.115.415	68.417	79.783	232.735	3.322.953
2000	156.744	44.393	584.189	233.445	826.390	120.058	609.358	138.167	126.630	309.569	3.156.098
2004	111.037	51.361	776.010	136.312	744.107	160.272	257.615	160.196	121.796	285.157	2.767.412
Toplam (1963-2004	4.950.269	1.605.080	17.417.131	4.910.883	15.664.985	1.931.667	19.097.214	2.306.340	1.689.618	6.121.973	75.798.483

Kaynak: DPT, 2004c

* Veriler dönemler itibariyle beşer yıllık ortalamaları içermektedir (Örneğin 1965 yılı değeri 1963-1967 yılları ortalamasıdır)

** 2004 yılı değeri, 2003 yılı değeriyle 2004 yılı program değeri ortalamasıdır

Çizelge 5.7. Sektörlere Göre Sabit Sermaye Yatırımlarında Reel Yıllık Ortalama Artışlar (%)

Yıllar	Tarım	Madencilik	İmalat	Enerji	Ulaştırma	Turizm	Konut	Eğitim	Sağlık	Diğer Hiz.	Toplam
1965	-										
1970	6,1	2,2	13,8	15,5	12,9	18,3	12,5	1,5	6,8	9,2	11,4
1975	8,2	14,4	10,1	9,0	14,9	5,7	5,8	1,2	5,1	10,2	9,4
1980	-2,0	7,5	-3,5	13,2	0,8	3,1	2,9	-6,3	2,7	0,2	0,5
1985	2,8	5,3	-0,7	8,4	10,0	29,0	2,5	6,6	4,1	9,2	4,6
1990	1,4	-4,9	4,3	2,1	6,3	25,9	19,5	13,4	21,3	5,1	9,0
1995	6,1	-1,3	9,5	-6,2	10,6	-2,3	6,6	4,2	17,5	6,1	7,0
2000	-2,2	0,6	-2,5	12,4	2,8	10,4	-11,4	15,1	9,7	5,9	-1,0
2004	-8,3	3,7	7,4	-12,6	-2,6	7,5	-19,4	3,8	-0,8	-1,6	-3,2
(1963-2004)	**2,1**	**4,1**	**4,4**	**6,3**	**6,9**	**11,7**	**2,9**	**4,7**	**9,0**	**5,2**	**4,8**

Not: Çizelge 5.6'daki değerler kullanılarak hesaplanmıştır.

Çizelge 5.8. Toplam Sabit Sermaye Yatırımları İçinde Sektörlerin Payı (%)

Yıllar	Tarım	Maden.	İmalat	Enerji	Ulaş.	Turizm	Konut	Eğitim	Sağlık	Diğer Hizm.	Toplam
1965	13	3	30	4	12	0,5	24	6	1	8	100
1970	10	2	34	5	12	1	25	4	1	7	100
1975	10	3	35	5	16	1	21	2	1	7	100
1980	9	4	29	9	16	1	24	2	1	7	100
1985	8	4	22	10	21	2	22	2	1	9	100
1990	5	2	18	8	18	3	34	2	1	7	100
1995	5	1	20	4	22	2	34	2	2	7	100
2000	5	1	19	7	26	4	19	4	4	10	100
2004	4	2	28	5	27	6	9	6	4	10	100
(1963-2004)	**6,5**	**2,1**	**23,0**	**6,5**	**20,7**	**2,5**	**25,2**	**3,0**	**2,2**	**8,1**	**100**

Not: Çizelge 5.6'daki değerler kullanılarak hesaplanmıştır.

Çizelge 5.7'ye bakıldığında 1963-2004 gibi 42 yıllık bir dönemde sektör yatırımlarındaki en yüksek yıllık ortalama reel artış % 11,7 ile turizm sektöründe yaşanmıştır. Bu dönemde toplam yatırımlardaki artış % 4,8 olurken, diğer sektörlerdeki artışlar ise sağlık % 9, ulaştırma % 6,9, enerji % 6,3, diğer hizmetler % 4,8, eğitim % 4,7, imalat % 4,4, madencilik % 4,1, konut % 2,9 olurken en az artış % 2,1 ile tarım sektöründe yaşanmıştır.

1965 yılı (1963-1967 yılları ortalaması) sabit sermaye yatırımları incelendiğinde imalat sanayi, konut ve tarım sektörü yatırımlarının toplam sabit sermaye yatırımları içinde ilk sıralarda yer aldığı görülmektedir (Çizelge 5.6 ve 5.7). Çizelge 5.8'de görüldüğü gibi toplam yatırımlar içinde imalat sanayi % 30, konut % 24, tarımda % 13 pay almaktadır. Bu dönemde tarımsal yatırımların toplam yatırımlar içindeki payının sürekli olarak arttırılması hedeflenmiştir. Bu önceliğin nedenleri ise; "Tarımın milli hasıla içerisindeki önemi ve ihracat sektörü dahil, diğer ekonomik sektörlerle olan yakın ilişkisidir. Uzun süreli perspektif içerisinde ekonomide sanayileşme yönündeki yapısal değişikliğin sağlanabilmesi için, planlı kalkınmanın ilk dönemlerinde tarım sektöründe ürün yaratılarak bunun kısmen tarıma dayalı sanayilere aktarılması, kısmen de ihracata yöneltilerek toplam sanayinin ithalat gereksiniminin sağlanması öngörülmüştür. Tarım sektörüne büyük önem verilmesinin nedenlerinden birisi de ekonomik kalkınmanın enflasyona yol açmadan gerçekleştirilmesini öngören istikrar ilkesidir. İlave besin ve sanayinin

hammadde talebine paralel olarak tespit edilen üretim hedeflerinin gerçekleştirilmesinde entansif tarıma geçişin gerekliliği belirtilmiş, tarım yatırımlarının önemli kısmının kamu sektörünce gerçekleştirilmesi öngörülmüştür" (DPT, 1962) şeklinde belirtilmiştir.

1970 yılı yatırımlarının sektörlere dağılımına bakıldığında ise imalat, konut ve ulaştırma sektörlerinin bu dönemde önem kazandığı görülmektedir. Bu dönemde tarım sektörü önceliğini ulaştırma sektörüne bırakmıştır. Bu dönemde sektörel yatırımların 1965 yılına göre hepsinde artışlar görülmesine rağmen, toplam yatırımlar içinde aldıkları paylarda da değişmeler olmuştur (Çizelge 5.7 ve 5.8). Bu dönemde tarım ve sanayi sektörlerinin dengeli büyümesi ilkesi terkedilmiş ve sanayi sektörünün ekonominin sürükleyici sektörü olması öngörülmüştür. 1968-1972 döneminde imalat sanayinin toplam yatırımlar içindeki payı % 34 olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde ulaştırma yatırımlarının önem kazanmasının nedeni de altyapı yatırımlarına ağırlık verilmesinden kaynaklanmaktadır.

1975 yılı yatırımlarında ise imalat sanayi, konut ve ulaştırma yatırımlarının payı diğer sektörlere göre daha yüksek olmuştur. Bu dönemde toplam reel sabit sermaye yatırımları içinde imalat sanayinin payı % 35, konut % 21, ulaştırma ise % 16 paya sahiptir (Çizelge 5.8). Bu dönemde tarım sektörü ise toplam yatırımlar içinde % 10 paya sahiptir. Bu dönem yatırımlarında reel olarak en yüksek artış ulaştırma sektöründe gerçekleşmiştir (Çizelge 5.7). İmalat ve konut sektörlerinde de artışlar olmuş ancak bu artışlar önceki dönemlere göre azalan oranlarda olmuştur. Bu dönemde gerçekleştirilen sabit sermaye yatırımları büyük ölçüde dış kaynaklarla finanse edilmiştir. Kısa vadeli düşük faizli borçlar sabit sermaye yatırımlarında kullanılınca, geliri ve ödeme vadelerinin birbirini tutmaması da 1978'deki döviz krizini uyaran bir etken olmuştur.

1980 yılı yatırımlarının sektörlere dağılımına baktığımızda imalat, konut ve ulaştırma sektörlerinin ilk sıralarda yer aldığı görülmektedir (Çizelge 5.8). Çizelge 5.7 incelendiğinde bu dönemdeki yatırımlarda azalmalar olduğu görülmektedir. İmalat sanayi yatırımlarının toplam yatırımlar içindeki payı bu dönemde % 29'a, tarım sektörünün payı da % 9'a düşmüştür. Madencilik, enerji ve konut sektörü yatırımlarında reel olarak artışlar olduğu görülmektedir. Diğer sektörlerde ise bir

önceki dönemle aynı oranlarda yatırım gerçekleşmiştir. Bu dönemde sabit sermaye yatırımlarında en yüksek artış enerji sektöründe gerçekleşmiştir. Bu dönemde sabit sermaye yatırımlarında görülen düşüşler iç ve dış finansman yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Bu temel sebep etrafında alınan enflasyonla mücadele tedbirlerinin yarattığı iç talep daralması ve kaynak dağılımını yeniden düzenlemeye ve ekonomiyi dışa açmaya yönelik politikaların hedef aldığı yeni önceliklere uyumda başlangıçta kaçınılmaz olan güçlükler özel yatırımları etkilemiştir. Diğer taraftan çok sayıda projeyi yürütmeye çalışan kamu sektöründe de gerek kamu finansman açıklarını azaltarak enflasyonla mücadele politikasını desteklemek gerekse yeni gelişme hedeflerine uyum sağlamak amacıyla yatırımlar yeniden değerlendirilmiş ve önceliğini kaybetmiş projeler durdurulmuş veya yavaşlatılmıştır. Süratle tamamlanabilecek projeler kaynak tahsisinde ağırlık kazanmıştır (DPT, 1985). Bu dönemde sabit sermaye yatırımlarının finansmanında iç kaynaklar ağırlık kazanmıştır. Bu dönemde imalat sanayi yatırımlarının payındaki azalmada özel sektör imalat sanayi yatırımlarının gerilemesi ve kamu yatırım programlarında enerji ve madencilik sektörlerine öncelik verilmesi etkili olmuştur. Hizmetler sektöründeki gerilemede ise kamu sektörünün bu sektöre yaptığı yatırımdaki nispi azalma rol oynamıştır.

1985 yılı sabit sermaye yatırımlarına bakıldığında ise imalat sanayi ve konut sektörlerinin % 22 ile ilk sıralarda yer aldığı görülmektedir (Çizelge 5.8). Ulaştırma sektörü ise bu dönemde % 21 paya sahiptir. İmalat, konut ve tarım sektörlerinin payı önceki dönemlere göre azalmaya devam ederken, enerji, ulaştırma ve turizm sektörlerinin payı artmış, madencilik sektörünün payı ise değişmemiştir. Sabit sermaye yatırımlarının ihracat artışına temel oluşturacak tarım, imalat sanayi gibi alt kesimlere yönelmesi gerekirken, imalat sanayindeki atıl kapasite 1980'li yılların sonunda tükenmiştir. Kamu altyapıya, özel kesim de konut yatırımlarına ağırlık verdiği için ihracatın kaynağı büyüyemiyordu. Altyapı ve konut yatırımlarının payı artarken, doğrudan üretken alanların payı giderek azalıyor. 1985 yılında turizm sektörü yatırımları 1980 yılına göre reel olarak % 29 artış gösterirken, ulaştırma sektörü yatırımları da % 10 oranında artmıştır. Tarımda ise reel olarak % 3 oranında bir artış yaşanmıştır (Çizelge 5.7).

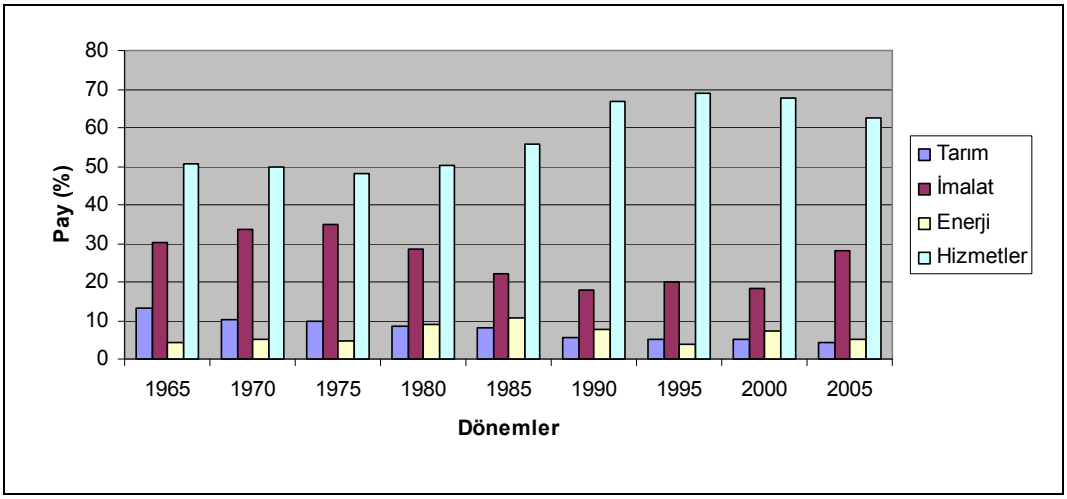
Sabit sermaye yatırımları içinde 1990 yılında konut sektörü % 34 payla ilk sırada yer almaktadır . İmalat ve ulaştırma sektörlerinin payı azalmaya devam ederek bu dönemde % 18'e düşmüştür. Bu dönemde turizm, konut ve eğitim sektörlerinin payı artarken diğer bütün sektörlerin payı azalmıştır. Tarım sektörünün payı ise % 5'e düşmüştür. Bu dönemde imalat sanayi yatırımlarında reel olarak % 4 artış (Çizelge 5.7 ve 5.8) olmasına rağmen toplam sabit sermaye yatırımlarındaki payı azalmıştır. Turizm, konut, eğitim ve sağlık hizmetleri yatırımlarında yüksek oranlarda artışlar olmuştur.

1995 yılında toplam sabit sermaye yatırımları içinde % 34 gibi bir payla konut yatırımları yine ilk sırada yer almaktadır. Ancak konut sektöründe bu dönemde 1990 yılına göre % 6,6 gibi bir artış olmuş, ancak toplam yatırımlar içindeki payı aynı kalmıştır (Çizelge 5.7 ve 5.8). İmalat ve ulaştırma sektörlerinin payı artmış, imalat sanayinin payı % 20, ulaştırma sektörünün payı ise % 22'ye yükselmiştir. Bu dönemde imalat sanayi yatırımları 1990 yılına göre reel olarak % 9,5 oranında artarken, ulaştırma sektörü yatırımları da % 10,6 oranında artmıştır. 1990-1995 döneminde sabit sermaye yatırımlarında reel olarak % 17,5'lik bir artışla en yüksek büyüme sağlık sektöründe yaşanmıştır. Tarım sektörü yatırımları reel olarak % 6,1 artarken, toplam yatırımlar içindeki payı değişmemiştir.

2000 yılında ise % 26 gibi bir oranla toplam yatırımlar içinde en büyük paya sahip olan ulaştırma sektörü olmuştur (Çizelge 5.8). Ulaştırma sektörünü % 19'la imalat sanayi ve konut sektörleri takip etmektedir. Bu dönemde imalat sanayi ve konut sektörü yatırımlarının payı önceki döneme göre azalmıştır. Tarım sektörünün payı değişmezken, eğitim sektörünün toplam yatırımlar içindeki payı % 5'e, sağlık sektörünün payı ise % 4'e yükselmiştir. 2000 yılında konut sektörü yatırımları 1995 yılına göre reel olarak % 11,4 oranında azalırken, tarım yatırımları % 2,2 ve imalat sanayi yatırımları da % 2,5 oranında azalmıştır (Çizelge 5.7). Enerji sektörü yatırımlarında reel olarak % 12,4 oranında artış olurken, turizm de % 10,4, eğitimde % 15,1 ve sağlık yatırımlarında reel olarak % 9,7 oranında artış olmuştur.

2004 yılına bakıldığında ise toplam sabit sermaye yatırımları içinde ulaştırma yatırımları % 28 payla ilk sırada yer alırken, % 27 payla ulaştırma sektörü ikinci sırada yer almaktadır (Çizelge 5.8). Bu dönemde enerji, konut ve tarım sektörü

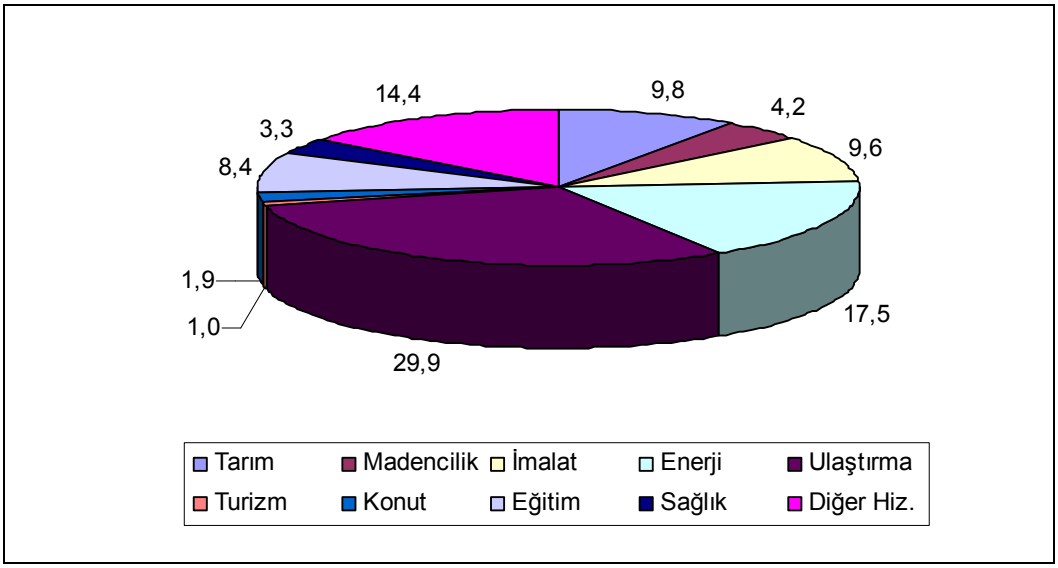
yatırımlarının toplam yatırımlar içindeki payı azalmıştır. Çizelge 5.7 incelendiğinde 2004 yılında imalat, madencilik ve turizm dışındaki sektörlerde 2000 yılına göre yatırımların azaldığı görülmektedir. % 19'la en büyük azalma konut sektörü yatırımlarında görülmüştür.

Şekil 5.4. Toplam Yatırımların Yıllara Göre Sektörel Dağılımı (%)

5.2.3.1. Kamu Sabit Sermaye Yatırımlarının Sektörlere Dağılımı

Kamu kesimi sabit sermaye yatırımlarının sektörlere dağılımı, içinde bulunulan döneme ve uygulanan ekonomik politikalara göre oldukça büyük farklılıklar göstermektedir. 1963-2004 döneminde sektörlerin kamu yatırımlarından aldıkları paylara bakılacak olursa, en yüksek payı % 29,9 ile ulaştırma sektörünün aldığı görülmektedir (Şekil 5.5). Diğer sektörlerin ise bu 42 yıllık dönemde kamu yatırımlarından aldıkları pay; enerji % 17,5, diğer hizmetler % 14,4, tarım % 9,8, imalat % 9,6, eğitim % 8,6 olarak gerçekleşmiştir. Bu 42 yıllık dönemde kamu yatırımlarında reel olarak en yüksek ortalama yıllık artış % 7,1 ile sağlıkta yaşanırken, diğer sektörlerdeki artışlar da şöyle olmuştur (Çizelge 5.10): Diğer hizmetler % 6,4, enerji % 5,3, turizm % 5,2, eğitim % 4,7, ulaştırma % 4,5, tarım % 2,6, konut % 1,5, madencilik % 1,4, imalat % 0,7'dir. 1963-2004 döneminde toplam kamu yatırımlarındaki ortalama reel yıllık artış ise % 4,4 olmuştur (Çizelge 5.10).

Şekil 5.5. 1963-2004 Döneminde Kamu Yatırımlarının Sektörlere Dağılımı (%)

1965 yılı kamu yatırımlarına bakıldığında en büyük payı ulaştırma yatırımları almaktadır (Çizelge 5.11). Ulaştırma yatırımlarının kamu yatırımları içindeki payı % 23'tür. Kamu yatırımları içinde tarım sektörü % 18 pay alırken, imalat ve eğitim sektörleri % 12, enerji yatırımları ise % 11 pay almaktadır. Bu dönemde kamu yatırımlarındaki en az pay ise % 0.7 ile turizm yatırımlarına ayrılmıştır. Kamu yatırım önceliklerine bakıldığında temel yapı yatırımlarının ön planda olduğu görülmektedir. Madencilik sektörünün bu dönemde kamu yatırımları içinde % 8 gibi bir pay alması yeni projelerin ele alınmasından kaynaklanmaktadır. İmalat sanayinde ise kalkınma planında devlet sektörünce ele alınması öngörülen şartlara uygun olarak programa alınan büyük ve önemli projelerden dolayı bu sektördeki yatırımlar kamu yatırımları içinde önemli bir yer bulmuştur. Turizm sektöründe ise daha önce başlanmış kamu yatırımlarının bir an önce tamamlanması amacıyla hedeflerin üzerine çıkılmıştır. Bu dönemde proje kredileri kullanımında yaşanan güçlükler, kamu yatırımlarının planlanan hedeflerin altında kalmasına neden olmuştur.

Çizelge 5.9. Kamu Sabit Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımı (1980 Yılı fiyatlarıyla, Milyon TL)

Yıllar	Tarım	Madencilik	İmalat	Enerji	Ulaştırma	Turizm	Konut	Eğitim	Sağlık	Diğer Hiz.	Toplam
1965	28.074	11.882	18.633	17.064	34.428	1.035	5.461	18.684	4.783	12.346	152.391
1970	32.561	11.890	52.190	35.585	53.694	3.044	9.662	21.039	6.505	17.906	244.075
1975	41.562	26.537	95.449	55.851	102.573	3.431	8.907	25.262	8.440	38.538	406.551
1980	46.085	41.290	108.071	105.311	105.572	3.145	12.008	20.977	9.508	36.303	488.270
1985	54.633	48.697	73.756	156.624	189.867	8.444	13.808	27.948	9.360	79.914	663.051
1990	74.975	27.485	38.944	164.899	256.419	10.696	18.945	52.677	19.316	100.010	764.366
1995	75.683	14.932	25.699	89.647	266.842	10.885	10.229	69.516	32.119	131.387	726.938
2000	85.497	12.404	29.521	157.855	313.188	5.548	9.481	116.175	45.655	191.442	966.765
2004	54.720	11.584	18.603	98.946	201.220	5.035	7.193	104.678	45.071	172.296	719.349
Toplam (1963-2004	**2.304.787**	**998.759**	**2.248.522**	**4.112.072**	**7.015.353**	**241.211**	**456.896**	**1.970.742**	**768.569**	**3.383.823**	**23.500.735**

Kaynak: DPT, 2004c

* Veriler dönemler itibariyle beşer yıllık ortalamaları içermektedir (Örneğin 1965 yılı değeri 1963-1967 yılları ortalamasıdır)

** 2004 yılı değeri, 2003 yılı değeriyle 2004 yılı program değeri ortalamasıdır

Çizelge 5.10. Sektörlere Göre Kamu Sabit Sermaye Yatırımlarında Yıllık Ortalama Reel Artışlar (%)

Yıllar	Tarım	Madencilik	İmalat	Enerji	Ulaştırma	Turizm	Konut	Eğitim	Sağlık	Diğer Hiz.	Toplam
1965											
1970	3,0	0,01	22,9	15,8	9,3	24,1	12,1	2,4	6,3	7,7	9,9
1975	5,0	17,4	12,8	9,4	13,8	2,4	-1,6	3,7	5,3	16,6	10,7
1980	2,1	9,2	2,5	13,5	0,6	-1,7	6,2	-3,6	2,4	-1,2	3,7
1985	3,5	3,4	-7,4	8,3	12,5	21,8	2,8	5,9	-0,3	17,1	6,3
1990	6,5	-10,8	-12,0	1,0	6,2	4,8	6,5	13,5	15,6	4,6	2,9
1995	0,2	-11,5	-8,0	-11,5	0,8	0,4	-11,6	5,7	10,7	5,6	-1,0
2000	2,5	-3,6	2,8	12,0	3,3	-12,6	-1,5	10,8	7,3	7,8	5,9
2004	-10,6	-1,7	-10,9	-11,0	-10,5	-2,4	-6,7	-2,6	-0,3	-2,6	-7,1
1963-2004	**2,6**	**1,4**	**0,7**	**5,3**	**4,5**	**5,2**	**1,5**	**4,7**	**7,1**	**6,4**	**4,4**

Not: Çizelge 5.9'daki değerler kullanılarak hesaplanmıştır.

Çizelge 5.11. Kamu Sabit Sermaye Yatırımları İçinde Sektörlerin Payı (%)

Yıllar	Tarım	Maden.	İmalat	Enerji	Ulaş.	Turizm	Konut	Eğitim	Sağlık	Diğer Hizm.	Toplam
1965	18	8	12	11	23	0,7	4	12	3	8	100
1970	13	5	21	15	22	1,2	4	9	3	7	100
1975	10	7	23	14	25	0,8	2	6	2	9	100
1980	9	8	22	22	22	0,6	2	4	2	7	100
1985	8	7	11	24	29	1,3	2	4	1	12	100
1990	10	4	5	22	34	1,4	2	7	3	13	100
1995	10	2	4	12	37	1,5	1	10	4	18	100
2000	9	1	3	16	32	0,6	1	12	5	20	100
2004	8	2	3	14	28	0,7	1	15	6	24	100
Toplam (1963-2004)	**9,8**	**4,2**	**9,6**	**17,5**	**29,9**	**1,0**	**1,9**	**8,4**	**3,3**	**14,4**	**100,0**

Not: Çizelge 5.9'daki değerler kullanılarak hesaplanmıştır.

1970 döneminde ise ulaştırma sektörü yatırımları % 22 payla yine ilk sıralarda yer alırken, tarım sektörü yerini imalat ve enerji sektörü yatırımlarına bırakmıştır (Çizelge 5.11). Kamu yatırımları içinde imalat sanayi yatırımlarının payı % 21, enerji sektörü yatırımlarının payı % 15, tarım sektörü yatırımlarının payı ise % 13 olarak gerçekleşmiştir. İmalat sanayi yatırımlarının bu dönemde önem kazanmasının nedeni, imalat sanayine ekonomik gelişmeyi sürükleyici sektör olarak öncelik tanınmasından kaynaklanmıştır. İmalat sanayi yatırımları 1965 yılına göre reel olarak % 23 oranında artmıştır (Çizelge 5.10). Kamu yatırımları içinde en çok artış ise turizm yatırımlarında görülmüştür. Turizm yatırımları 1965 yılına göre reel olarak % 24 oranında artmıştır. Enerji sektörü yatırımları ise % 15 oranında artmıştır. Kamu yatırımları içinde eğitim ve sağlık gibi sosyal hizmetler geri plana itilmiştir. Öncelik ekonomik gelişmeyi sağlayacak sürükleyici sektörlere ve altyapı yatırımlarına verilmiştir.

1975 yılında kamu yatırımları içinde en büyük payı alan yine ulaştırma sektörü olmuştur. Ulaştırma sektörü yatırımlarının payı % 25'tir (Çizelge 5.11). İmalat % 23, enerji % 14, tarım % 10 pay alarak kamu yatırımları içinde öncelik teşkil etmişlerdir. Bu dönemde mali ve maddi kaynakları hızla arttıran, geniş istihdam yaratan bir iktisadi gelişme yolu olarak sanayileşme belirlenmiş ve kaynakların aktarılacağı ağırlık merkezi olarak tespit edilmiştir. Bu nedenle ulaştırma

sektörü ile birlikte kamu yatırımları içinde en yüksek payı alan imalat sanayi yatırımları olmuştur. Madencilik sektörü yatırımlarında 1970 yılına göre reel olarak yıllık % 18 artış olurken, imalat ve ulaştırma yatırımları % 14 oranında artmıştır (Çizelge 5.10). Enerji yatırımları % 10 oranında artarken, tarımsal kamu yatırımları % 5 oranında artmıştır. Madencilik yatırımlarının yüksek oranda artmış olmasının nedeni, özellikle enerji hammaddelerinin ve stratejik madenlerin zamanında ve emniyetle sağlanması için devlet eliyle işletilmesine karar verilmiş olmasıdır.

1980 yılında ise imalat, enerji ve ulaştırma yatırımları kamu yatırımları içinde % 22 pay alarak öncelikli sektörler olmuşlardır (Çizelge 5.11). Kamu yatırımları içinde tarımsal yatırımların payı % 9 olurken, madencilik yatırımlarının payı ise % 8 olmuştur. Yarım kalmış yatırımların tamamlanmasına ve bunların bir an önce üretime geçirilmelerine öncelik verilmiştir. Ayrıca bu dönemde, kısa dönemde üretimi ve ihracatı arttıracak yatırımlar ağırlık kazanmıştır. Enerji yatırımları daha önceki dönemlerde kamu yatırımlarından gerekli payı alamamış ve gerekli seviyeye ulaşamamış olmasından dolayı 1970-1980 yılları arasında enerji krizi yaşanmıştır. Bu enerji krizinin etkisiyle 1979 yılından sonra enerji yatırımlarının kamu yatırımlarından aldığı pay yükseltilmiştir. Yaşanan enerji krizinin etkisiyle enerji yatırımlarında 1975 yılına göre reel olarak yıllık % 13 oranında artış görülmüştür (Çizelge 5.10). Bu dönemde ulaştırma yatırımlarında çok fazla artış olmamıştır. Buna karşılık madencilik % 9, tarım, imalat ve sağlık yatırımları % 2 oranında artarken, turizm % 2, eğitim yatırımları da % 4 oranında azalmıştır.

1985 yılında ise kamu yatırımları içinde ulaştırma yatırımları % 29 pay alırken, enerji yatırımları % 24 pay almıştır (Çizelge 5.11). İmalat sanayi yatırımlarının payı % 11'e düşerken, tarımın payı % 8, madenciliğin payı ise % 7 olarak gerçekleşmiştir. Ekonomide, ithal ikameci ve içe dönük yapıdan ihracata dönük ve dışa açık yapıya geçişin başladığı 1980 yılından sonra kamu yatırımlarında ekonomik ve sosyal alt yapı ihtiyaçlarının karşılanmasına öncelik tanınmasının gerekliliği benimsenmiştir. Kamunun prensip olarak sınai ve ticari alt yapı yatırımlarını yapacağı, istisnai olarak da kalkınmada öncelikli yörelerde sanayi yatırımları yapabileceği, kamu iktisadi teşebbüslerinin özel sektörün kendi gücüyle veya makul teşvik tedbirleri ile gerçekleştiremeyecekleri yatırımlara zorunlu haller

dışında girmeyecekleri belirtilmiştir (Ilgın, 2001). Bu döneme kadar özel sektörün üretmek istemediği veya özel kesim üretimine yardımcı olmak amaçlı imalat sektöründe yatırım yapan kamu sektörünün bu dönemde 1980-1985 döneminde imalat sektörü yatırımları reel olarak % 7 oranında azalmıştır (Çizelge 5.10). Kamu sektörü yatırımlarında en yüksek artışlar % 22 ile turizm sektörü yatırımlarında görülmüştür. Ulaştırma yatırımları % 12 oranında artarken, enerji yatırımları ise % 8 oranında artmıştır. Tarım ve madencilik yatırımlarında ise % 3 oranında artışlar görülmüştür.

1990 yılı kamu yatırımlarında % 37 payla ulaştırma sektörü yatırımları ilk sırada yer alırken, enerji sektörü yatırımları da % 22 pay almıştır (Çizelge 5.11). Tarım sektörü yatırımları ise kamu sektörü yatırımları içinde % 10 pay almıştır., Kamu sektörü artık üretken alanlara yatırım yapmamakta, bu sektörü özel kesime bırakarak üretim piyasasından çekileceği işaretini vermektedir. Kamu kesimi birçok alt yapı yatırımını gerçekleştirmiş, sanayiden çekilmeye başlamış ve özelleştirme uygulamaları başlamıştır. Yaşanan kamu açıkları ve finansman zorlukları sebebiyle kamu yatırımları azalmaya başlamıştır. Yatırım politikalarındaki değişiklikler nedeniyle de kamu kesiminin enerji yatırımları da azalmıştır. Yaşanan kamu açıkları ve finansman zorlukları yanında değişen yatırım politikaları nedeniyle imalat sektörü yatırımları 1985-1990 döneminde göre reel olarak % 12 azalırken, madencilik sektörü yatırımları % 11 oranında azalmıştır (Çizelge 5.10). Sağlık yatırımları % 16 oranında artarken, eğitim yatırımları da % 14 oranında artmıştır. Ancak bu iki sektöre ayrılan kaynaklar da optimal olarak kullanılmamış ve verimsiz yatırımlar gerçekleştirilmiştir. Tarım ve konut sektörü yatırımları % 7 oranında artarken, ulaştırma sektörü yatırımları da % 6 oranında artış göstermiştir. Enerji yatırımlarında ise % 1 oranında bir artış yaşanmıştır.

1995 yılında kamu yatırımları içinde % 37 pay alan ulaştırma yatırımları ilk sırada yer almıştır (Çizelge 5.11). Kamu yatırımları içinde enerji yatırımlarının payı % 12'ye düşerken, tarım ve eğitim yatırımlarının payı % 10 olmuştur. İmalat, konut ve madencilik yatırımlarının kamu yatırımları içindeki payı azalmaya devam etmiştir. 1985 döneminden itibaren artmaya başlayan diğer hizmet yatırımlarındaki artış devam etmiş ve kamu yatırımlarından aldığı pay % 18 olmuştur. Sınırlı kamu

kaynaklarıyla, çok sayıda projeden oluşan bir yatırım programının yürütülmeye çalışılması, önemli projelere bile uygun zamanda yeterli kaynak ayrılamaması, yatırımların sürelerinin uzamasına ve kamu yatırımlarının planlandığı şekilde ekonomiye zamanında kazandırılamamasına, ekonomiye maliyetlerinin artmasına sebep olmaktadır. 1990-1995 döneminde reel olarak konut yatırımları % 12, madencilik ve enerji yatırımları % 11, imalat sanayi yatırımları da % 8 oranında azalmıştır (Çizelge 5.10). Sağlık yatırımları % 11 oranında artarken, eğitim yatırımları da % 6 oranında artmıştır. 1997 yılından itibaren sekiz yıllık zorunlu eğitim amaçlı, eğitim yatırımlarına öncelik verilmiştir. Sağlık ve eğitim yatırımlarının artmasının asıl nedeni, diğer sektörlere gerekli yatırımın yapılamaması ve kaynakların bu sektörlere kaydırılmasıdır. Tarımsal kamu yatırımlarında ise önceki döneme göre çok az bir artış görülmüştür.

2000 yılında ulaştırma yatırımları kamu yatırımları içinde % 32 pay alırken, diğer hizmet yatırımları ise % 20 pay almıştır (Çizelge 5.11). Enerji yatırımlarının payı % 16, eğitim yatırımlarının payı % 12, tarımın payı ise % 9 olmuştur. Madencilik ve imalat sanayi yatırımlarının kamu yatırımları içindeki payı ise azalmaya devam etmiş, madencilik yatırımlarının payı da % 3 olmuştur. Enerji sektöründe yap-işlet-devret yöntemi uygulanmaya başlanmış, ancak özel kesim, kamu kesiminin yerini dolduramamış ve son yıllarda yine düşük seviyeli de olsa enerji krizleri ile karşılaşılmıştır. Enerji yatırımları 1995-2000 döneminde reel olarak % 12 oranında artmıştır. En yüksek artış, sekiz yıllık zorunlu eğitim çalışmalarının başlamasıyla eğitimde yaşanmıştır. Eğitim yatırımları 1995-2000 döneminde reel olarak % 11 oranında artmış, madencilik, turizm ve konut yatırımlarında azalmalar olmuştur. Sağlık yatırımları % 7 oranında artarken, tarımsal kamu yatırımları % 2, imalat sanayi yatırımları da % 3 oranında artmıştır.

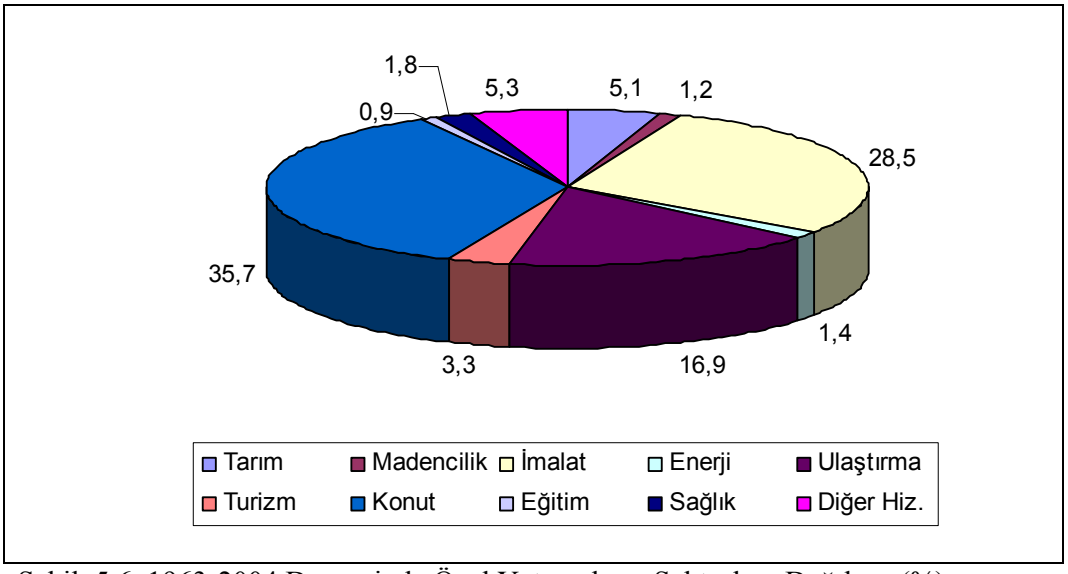
2004 yılı kamu yatırımlarında yine en büyük pay % 28'le ulaştırma yatırımlarında olmuştur (Çizelge 5.11). % 24'le bunu diğer hizmetler takip etmiştir. Eğitim yatırımlarının kamu yatırımlarından aldığı pay % 15 olurken, enerji yatırımlarının payı % 14 olmuştur. Tarım yatırımlarının payı diğer dönemlere göre azalmaya devam etmiş ve % 8 olarak gerçekleşmiştir. Sağlık yatırımlarının ise kamu yatırımları içindeki payı % 6'dır. Bu dönemde ekonomik ve sosyal alt yapıyı

geliştirecek yatırımlara ağırlık verilmiştir. Kısıtlı ödenekler, kısa sürede tamamlanabilecek acil ve öncelikli projelere tahsis edilmiştir. Devam eden projelerden dönem içinde tamamlanarak ekonomiye kazandırılabilecek projelere, uygulanmasında önemli fiziki gerçekleşme sağlanmış öncelikli projelere, dış kredisi sağlanmış projelerden önemli oranda fiziki gerçekleşme sağlanmış öncelikli projelere, diğer projelerle bağlantılı veya eş zamanlı yürütülmesi ve tamamlanması gereken projelere, afetlerin önlenmesi ve afet hasarlarının telafisine yönelik projelere ve e-Dönüşüm Türkiye Projesi Kısa Dönem Eylem Planı ile uyumlu bilgi ve iletişim teknolojisi projelerine ağırlık verilmiştir (DPT, 2004a). 2000-2004 dönemi itibariyle bütün sektörlerde kamu yatırımlarında azalma görülmektedir (Çizelge 5.10). Tarım, imalat, enerji yatırımları % 11, ulaştırma yatırımları % 10, konut % 7, eğitim ve diğer hizmetler % 3, madencilik ve turizm yatırımları da % 2 oranında azalmıştır.

5.2.3.2. Özel Sabit Sermaye Yatırımlarının Sektörlere Dağılımı

Özel kesim yatırımlarında karlılığı amaçlamakta ve bu yönde getirisi yüksek yatırımlara yönelmektedir. Bu amaçla kaynakları daha optimal kullanabilen bu kesim, verimli yatırımlar gerçekleştirebilmekte ve iktisadi büyüme daha sağlıklı olabilmektedir.

1963-2004 döneminde özel kesim sabit sermaye yatırımları imalat ve konut sektöründe yoğunlaşmaktadır. 1963-2004 döneminde özel yatırımlar toplamında sektörlerin payına bakılacak olursa (Şekil 5.6) en yüksek payı % 35,7 ile konut sektörü almaktadır. Diğer sektörlerin payı ise imalat % 28,5, ulaştırma % 16,9, tarım % 5,1'dir. 1963-2004 arası dönemde yatırımlardaki yıllık ortalama reel artış ise özel yatırımlar toplamında % 5 olarak gerçekleşmiştir (Çizelge 5.13). Bu 42 yıllık dönemde özel yatırımlardaki en yüksek reel artış ise % 13,6 ile turizm sektöründe gerçekleşmiştir. İncelenen dönemde diğer sektörlerdeki reel artışlar ise % 13,1 sağlık, % 11 ulaştırma, % 9 eğitim, % 7,4 madencilik, % 6,1 enerji, % 4,9 diğer hizmetler, % 3,8 imalat, % 3 konut ve en az da % 1,7 ile tarımda gerçekleşmiştir.

Şekil. 5.6. 1963-2004 Döneminde Özel Yatırımların Sektörlere Dağılımı (%)

1965 ve 1970 yıllarında tarım sektörü, imalat ve konut sektörlerinden sonra üçüncü sırada özel kesim sabit sermaye yatırımlarından pay almaktadır (Çizelge 5.14). 1975 yılından itibaren ulaştırma sektörü üçüncü sıraya yükselmiş, 1980 yılından itibaren de imalat ve konut sektörü gibi özel kesim sabit sermaye yatırımlarının yoğunlaştığı diğer bir sektör olmuştur.

Özel kesim sabit sermaye yatırımları imalat sanayi üzerinde yoğunlaşmasına rağmen bu sektörün özel kesim sabit sermaye yatırımlarından aldığı pay 1965 yılında % 39 iken, 1970 yılından sonra azalmaya başlamış, 1995 yılından sonra tekrar artmıştır (Çizelge 5.14). 1995 yılına kadar yaşanan azalmalarda en önemli etken, belirli dönemlerde yaşanan ekonomik krizler ve değişken ekonomik yapı olmaktadır. Ekonomik beklentilerle ortaya çıkan veriler arasında büyük farklılıklar olması, özel kesimin yatırımların bir kısmını diğer sektörlere aktarmasına neden olmuştur. Özellikle yatırımın kredi maliyetlerinin yüksek seviyede olması ve ihracat kredilerinin yeterli düzeyde olmaması özel kesimi yatırımın finansmanında otofinansmana veya dış kredi kaynaklarına yöneltmiştir (Yılmaz, 2001). Bütün bu olumsuzluklara rağmen özel sektör dış piyasalarda rekabet avantajını korumak amacıyla imalat sektöründeki yatırım seviyesini üst seviyelerde tutmaya çalışmaktadır.

Çizelge 5.12. Özel Kesim Sabit Sermaye Yatırımlarının Sektörlere Dağılımı (1980 fiyatlarıyla, Milyon TL)

Yıllar	Tarım	Madencilik	İmalat	Enerji	Ulaştırma	Turizm	Konut	Eğitim	Sağlık	Diğer Hiz.	Toplam
1965	31.075	2.630	117.319	1.278	17.446	1.013	101.746	1.364	653	21.815	296.339
1970	46.903	4.293	207.537	2.135	41.372	1.710	184.334	2.099	1.048	35.208	526.639
1975	76.040	5.179	324.305	2.206	88.026	2.827	246.085	2.112	1.229	47.649	795.658
1980	60.008	4.343	243.963	2.781	93.238	4.158	282.133	2.012	1.547	50.664	744.847
1985	67.190	10.389	266.549	5.178	130.070	17.647	318.922	4.053	4.172	54.927	879.098
1990	54.802	18.127	380.430	15.004	177.564	71.736	790.654	11.701	16.237	72.761	1.609.015
1995	99.816	28.123	635.867	41.267	452.089	61.712	1.105.922	23.143	46.700	101.334	2.595.972
2000	70.325	32.021	554.445	74.482	512.897	114.114	600.079	33.785	80.583	117.256	2.189.988
2004	56.513	43.241	621.499	14.228	629.809	173.921	247.930	37.084	94.015	136.141	2.054.381
Toplam 1963-2004	**2.643.822**	**612.006**	**14.895.071**	**750.117**	**8.823.122**	**1.722.424**	**18.645.235**	**475.516**	**948.873**	**2.780.355**	**52.296.541**

Kaynak: DPT, 2004c

* Veriler dönemler itibariyle beşer yıllık ortalamaları içermektedir (Örneğin 1965 yılı değeri 1963-1967 yılları ortalamasıdır)

** 2004 yılı değeri, 2003 yılı değeriyle 2004 yılı program değeri ortalamasıdır

Çizelge 5.13. Sektörlere Göre Özel Kesim Sabit Sermaye Yatırımlarında Ortalama Yıllık Reel Artışlar (%)

Yıllar	Tarım	Madencilik	İmalat	Enerji	Ulaştırma	Turizm	Konut	Eğitim	Sağlık	Diğer Hiz.	Toplam
1965											
1970	9	10	12	11	19	11	13	9	10	10	12
1975	10	4	9	1	16	11	6	0,1	3	6	9
1980	-5	-3	-6	5	1	8	3	-1	5	1	-1
1985	2	19	2	13	7	34	2	15	22	2	3
1990	-4	12	7	24	6	32	20	24	31	6	13
1995	13	9	11	22	21	-3	7	15	24	7	10
2000	-7	3	-3	13	3	13	-12	8	12	3	-3
2004	-5	8	3	-34	5	11	-20	2	4	4	-2
1963-2004	**1,7**	**7,4**	**3,8**	**6,1**	**11,0**	**13,6**	**3,0**	**9,0**	**13,2**	**4,9**	**5,0**

Not: Çizelge 5.12.'deki değerler kullanılarak hesaplanmıştır.

Çizelge 5.14. Özel Kesim Sabit Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımı (%)

Yıllar	Tarım	Maden.	İmalat	Enerji	Ulaş.	Turizm	Konut	Eğitim	Sağlık	Diğer Hiz.	Toplam
1965	10	0,9	40	0,4	6	0,3	34	0,5	0,2	7,4	100
1970	9	0,8	39	0,4	8	0,3	35	0,4	0,2	6,7	100
1975	10	0,7	41	0,3	11	0,4	31	0,3	0,2	6,0	100
1980	8	0,6	33	0,4	13	0,6	38	0,3	0,2	6,8	100
1985	8	1,2	30	0,6	15	2,0	36	0,5	0,5	6,2	100
1990	3	1,1	24	0,9	11	4,5	49	0,7	1,0	4,5	100
1995	4	1,1	24	1,6	17	2,4	43	0,9	1,8	3,9	100
2000	3	1,5	25	3,4	23	5,2	27	1,5	3,7	5,4	100
2004	3	2,1	30	0,7	31	8,5	12	1,8	4,6	6,6	100
Toplam (1963-2004)	**5,1**	**1,2**	**28,5**	**1,4**	**16,9**	**3,3**	**35,7**	**0,9**	**1,8**	**5,3**	**100,0**

Not: Çizelge 5.12'deki değerler kullanılarak hesaplanmıştır.

Özel kesim yatırımları içinde en çok payı alan konut sektörü olmuştur. Ancak konut sektörü yatırımları da 1990 yılına kadar özel kesim sabit sermaye yatırımları içinde en yüksek payı almasına karşılık, 2000 yılından sonra payında azalmalar olmuştur (Çizelge 5.14). 2000 yılından itibaren konut sektöründe yapılan yatırımlarda yüksek oranlarda azalmalar olmuştur. Bu dönemden sonra konut yatırımlarının azalma nedeni nüfus artış hızının yavaşlaması ve özel sektörün yatırımlarını farklı alanlarda yoğunlaştırmasından kaynaklanmaktadır.

Turizm sektöründeki artan talebi karşılamak ve bu sektördeki yüksek gelirleri elde etmek amacı ile özel kesim sabit sermaye yatırımları içinde 1985 yılından sonra turizm yatırımlarının payı artan oranlarda yükselmiştir.

Tarım yatırımları ise 1965 ve 1970 yıllarında özel kesim sabit sermaye yatırımlarında üçüncü sırada yer alırken, daha sonra yerini daha karlı sektörlere bırakmış, 1990 yılından sonra ise özel kesim sabit sermaye yatırımları içinde tarım sektörü yatırımlarının payı değişmemiş, aynı düzeyde kalmıştır. Önceki dönemlere göre baktığımızda ise tarımsal yatırımların sürekli azaldığı görülmektedir.

Ulaştırma sektörü yatırımlarının ise özel kesim sabit sermaye yatırımları içindeki payı düzenli olarak artmıştır. 1965 yılında ulaştırma yatırımlarının, özel kesim sabit sermaye yatırımları içindeki payı % 6 iken, 2004 yılında % 16'ya yükselmiştir.

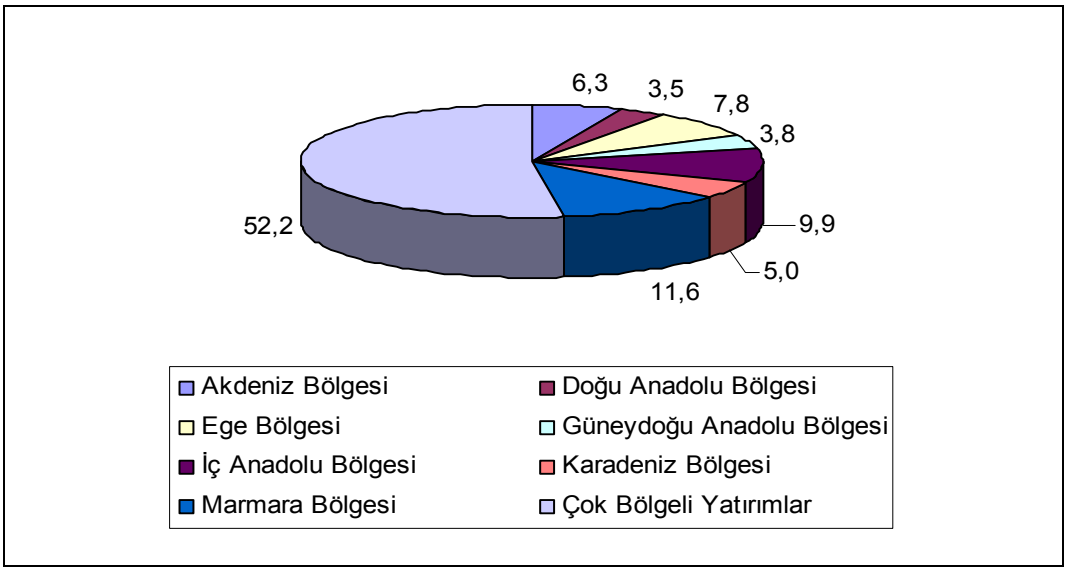
Özel kesimin eğitim ve sağlık yatırımlarında ise son dönemlerde artışlar gözlenmektedir. Bu da çeşitli eğitim ve sağlık kuruluşlarında özel kesimin de faaliyet gösterebilmesinin sağlanmasından kaynaklanmaktadır. Özel okullar ve özel hastaneler karlı yatırım alanları haline gelmiştir.

5.2.4. Kamu Sabit Sermaye Yatırımlarının Bölgesel Dağılımı

Türkiye ekonomisi yapısal dönüşüm ve uluslararası piyasalara entegre olma bakımından büyük ilerlemeler kaydetmiş olmasına rağmen, bölgeler arası gelişmişlik farklılıkları devam etmektedir. Türkiye'de uzun dönem ekonomik büyüme performansı, bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarının giderilmesinde beklenen olumlu etkiyi yaratamamıştır. Türkiye'de, gelirin yanı sıra nüfus yapısı, fiziki ve sosyal altyapı, girişimcilik, insan kaynakları, eğitim düzeyi, sağlık hizmetlerine erişim, çevre kalitesi, istihdam, kadının rolü gibi konularda bölgeler arasında dengesizlikler mevcuttur. Süreç içerisinde, bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarının giderilmesi amacına yönelik bazı politikalar oluşturulup, bir takım araçlar kullanılsa da istenilen hedeflere ulaşılamamış, bölgeler arası dengesizlikler varlığını sürdürmüştür (DPT, 2003b). Bazı yatırımların tek bir il ya da bölge düzeyinde olmaması ve bölgelere ayrıştırılamaması nedeniyle bu tür yatırımlar çok bölgeli yatırımlar kapsamında gösterilmektedir.

1963-2004 döneminde bölgelerin kamu yatırımlarından aldıkları paya bakılacak olursa en yüksek payı % 52,2 ile çok bölgeli yatırımlar almaktadır (Şekil 5.7). İkinci sırada ise % 11,6 ile Marmara Bölgesi yer alırken, daha sonra % 9,9 İç Anadolu Bölgesi, % 7,8 Ege Bölgesi, % 6,3 Akdeniz Bölgesi, % 5,0 Karadeniz Bölgesi, % 3,8 Güneydoğu Anadolu Bölgesi, % 3,5 Doğu Anadolu Bölgesi kamu yatırımlarından pay almaktadır. İncelenen bu 42 yıllık dönemde kamu yatırımlarındaki reel artış % 4,4 olurken, en yüksek ortalama yıllık reel artış % 5,5 ile Çok Bölgeli yatırımlarda olmuştur (Çizelge 5.16). Çizelge 5.17 incelendiğinde 1963-2004 döneminde bölgelerdeki yıllık ortalama reel artışlar şu şekilde gerçekleşmiştir; % 5,5 çok bölgeli bölgeli yatırımlar, % 5,4 Akdeniz Bölgesi, % 4,7 Güneydoğu

Anadolu Bölgesi, % 3,8 Marmara Bölgesi, % 3,2 Ege Bölgesi, % 2,6 İç Anadolu, % 2,2 Doğu Anadolu Bölgesi, % 1,9 Karadeniz Bölgesi.

Şekil 5.7. 1963-2004 Döneminde Bölgelerin Kamu Yatırımlarından Aldığı Pay (%)

Kamu sabit sermaye yatırımlarının bölgesel dağılımına bakıldığında en yüksek payın çok bölgeli yatırımlarda olduğu görülmektedir (Çizelge 17). Çok bölgeli yatırımların kamu yatırımları içindeki payı 1965 yılında %33 iken, 2004 yılında % 61'e yükselmiştir.

Marmara Bölgesi kamu sabit sermaye yatırımları içinde 1965 yılında ikinci sırayı alırken, daha sonraki dönemlerde payında azalma olmasına karşılık yine de ilk sıralarda yer aldığı görülmektedir. Marmara Bölgesi yatırımlarına dönemler itibariyle baktığımızda ise çok düzenli bir şekilde artmadığı, bazı dönemlerde azalırken, bazı dönemlerde çok yüksek artışlar olması dolayısıyla dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir.

Çizelge 5.15. Kamu Sabit Sermaye Yatırımlarının Bölgesel Dağılımı (1980 Yılı fiyatlarıyla, Milyon TL.)

Yıllar	Akdeniz Bölgesi	Doğu Anadolu Bölgesi	Ege Bölgesi	Güneydoğu Anadolu Bölgesi	İç Anadolu Bölgesi	Karadeniz Bölgesi	Marmara Bölgesi	Çok Bölgeli Yatırımlar	Toplam
1965	6.978	13.908	13.276	6.612	19.619	19.352	22.453	50.194	152.391
1970	22.586	19.889	24.981	9.320	32.214	22.742	36.325	75.314	243.371
1975	49.168	19.909	43.824	15.682	48.502	30.718	57.198	141.549	406.551
1980	41.768	14.261	43.939	13.800	51.354	29.051	35.974	258.122	488.270
1985	42.344	21.095	74.649	41.380	70.590	37.785	72.827	302.387	663.058
1990	18.449	14.934	40.919	27.213	56.053	23.875	74.750	508.172	764.366
1995	33.903	23.494	51.682	24.863	86.076	21.290	101.170	384.805	727.284
2000	63.847	28.246	57.283	28.756	82.983	33.020	114.897	557.300	966.332
2004	39.258	19.652	36.430	22.680	49.798	42.944	72.703	435.884	719.349
Toplam 1963-2004	**1.473.737**	**817.981**	**1.825.628**	**883.489**	**2.336.551**	**1.175.058**	**2.723.386**	**12.260.984**	**23.496.813**

Kaynak: DPT, 1982b, 1991a, 1991b, 1993, 1994a, 1995a, 1996b, 1997c, 1998a,1999b, 2000, 2001, 2002b, 2003d, 2004d
* Veriler dönemler itibariyle beşer yıllık ortalamaları içermektedir (Örneğin 1965 yılı değeri 1963-1967 yılları ortalamasıdır)
** 2004 yılı değeri 2003 yılı değeriyle 2004 yılı program değeri ortalamasıdır

Çizelge 5.16. Bölgeler İtibariyle Kamu Sabit Sermaye Yatırımlarındaki Yıllık Ortalama Reel Artışlar (%)

Yıllar	Akdeniz Bölgesi	Doğu Anadolu Bölgesi	Ege Bölgesi	Güneydoğu Anadolu Bölgesi	İç Anadolu Bölgesi	Karadeniz Bölgesi	Marmara Bölgesi	Çok Bölgeli Yatırımlar	Toplam
1965	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1970	26,5	7,4	13,5	7,1	10,4	3,3	10,1	8,5	9,8
1975	16,8	0,02	11,9	11,0	8,5	6,2	9,5	13,5	10,8
1980	-3,2	-6,5	0,05	-2,5	1,1	-1,1	-8,9	12,8	3,7
1985	0,3	8,1	11,2	24,6	6,6	5,4	15,1	3,2	6,3
1990	-15,3	-6,7	-11,3	-8,0	-4,5	-8,8	0,5	10,9	2,9
1995	12,9	9,5	4,8	-1,8	9,0	-2,3	6,2	-5,4	-1,0
2000	13,5	3,8	2,1	3,0	-0,7	9,2	2,6	7,7	5,8
2004	-11,4	-8,7	-10,7	-5,8	-12,0	6,8	-10,8	-6,0	-7,1
1963-2004	**5,4**	**2,2**	**3,2**	**4,7**	**2,6**	**1,9**	**3,8**	**5,5**	**4,4**

Not: Çizelge 5.15'deki değerler kullanılarak hesaplanmıştır.

Çizelge 5.17. Bölgelerin Kamu Sabit Sermaye Yatırımlarındaki Payı (%)

Yıllar	Akdeniz Bölgesi	Doğu Anadolu Bölgesi	Ege Bölgesi	Güneydoğu Anadolu Bölgesi	İç Anadolu Bölgesi	Karadeniz Bölgesi	Marmara Bölgesi	Çok Bölgeli Yatırımlar	Toplam
1965	5	9	9	4	13	13	15	33	100
1970	9	8	10	4	13	9	15	31	100
1975	12	5	11	4	12	8	14	35	100
1980	9	3	9	3	11	6	7	53	100
1985	6	3	11	6	11	6	11	46	100
1990	2	2	5	4	7	3	10	66	100
1995	5	3	7	3	12	3	14	53	100
2000	7	3	6	3	9	3	12	58	100
2004	5	3	5	3	7	6	10	61	100
Toplam (1963-2004)	**6,3**	**3,5**	**7,8**	**3,8**	**9,9**	**5,0**	**11,6**	**52,2**	**100,0**

Not: Çizelge 5.15'deki değerler kullanılarak hesaplanmıştır.

Kamu sabit sermaye yatırımlarında ikinci sırayı alan İç Anadolu Bölgesi yatırımlarının ise dönemler itibariyle sürekli azalan bir seyir izlediği görülmektedir. İç Anadolu Bölgesi kamu sabit sermaye yatırımlarında 1965 yılında % 13 paya sahipken, 2004 yılında % 7 paya sahiptir (Çizelge 5.17). İç Anadolu Bölgesi yatırımlarında, 1963-2004 dönemi içinde artışlar olmasına rağmen bu artışlar azalan oranlarda olmuştur (Çizelge 5.16). Ancak 2004 yılında kamu yatırımlarında 2000 yılına göre reel olarak % 12 azalma görülmüştür.

Kamu sabit sermaye yatırımlarında üçüncü sırada yer alan Ege Bölgesi'nde de dönemler itibariyle yatırımların payının farklılıklar gösterdiği görülmektedir (Çizelge 5.17). Diğer bölgelerimizde de dönemler itibariyle bu farklılıklar görülmektedir. Bu farklılıkların sebebi de, uygulanan devlet politikaları ve bölge ve desteklenecek, yatırım yapılacak sektör önceliklerinin değişmesinden kaynaklanmaktadır.

Özellikle Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve Karadeniz Bölgesi yatırımlarının kamu sabit sermaye yatırımları içindeki payının çok fazla değişmediği, dönemler itibariyle hemen hemen aynı düzeyde olduğu Çizelge 5.17'de görülmektedir.

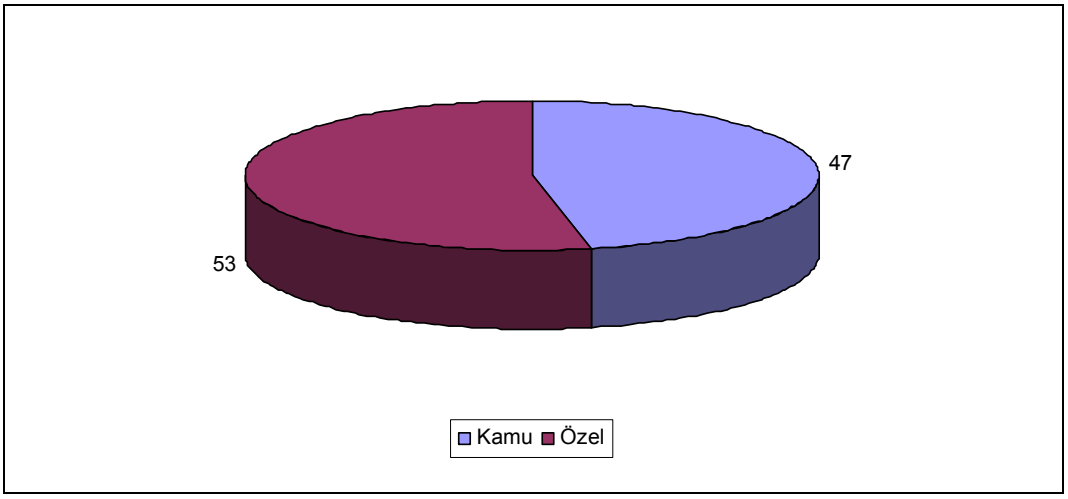
5.2.5. Tarımsal Yatırımların Gelişimi

Tarımsal yatırımların tarımsal GSH üzerine yapmış oldukları etki, yatırımların ekonomik gelişmede yaptığı etkiye benzemektedir. Tarımsal yatırımlar tarımsal gelişmenin amaçlarının yerine getirilmesinde önemli öğelerden birisi durumundadır. Bu yatırımlar, hızlı teknik değişme yolu ile tarımsal çıktıyı ve tarımsal geliri birlikte arttırarak tarımsal gelişmeyi gerçekleştirmektedir. Bu teknik değişimi sağlayan tarımsal yatırımların önemli bir bölümü kamu yatırım olanakları ve toplumsal fayda/maliyet esasına göre gerçekleşmektedir. Bu nedenle tarımsal gelişmede kamu yatırımları büyük bir yer tutmaktadır.

Tarımsal yatırımlar; üretim birimlerini korumak, varlıklarını ve üretim koşullarını iyileştirmek amacıyla yapılan yatırımlardır. Tarımsal yatırımlar, su ve toprak kaynaklarının geliştirilmesi, traktör, makine ve ekipmanlar, araştırma, yayım

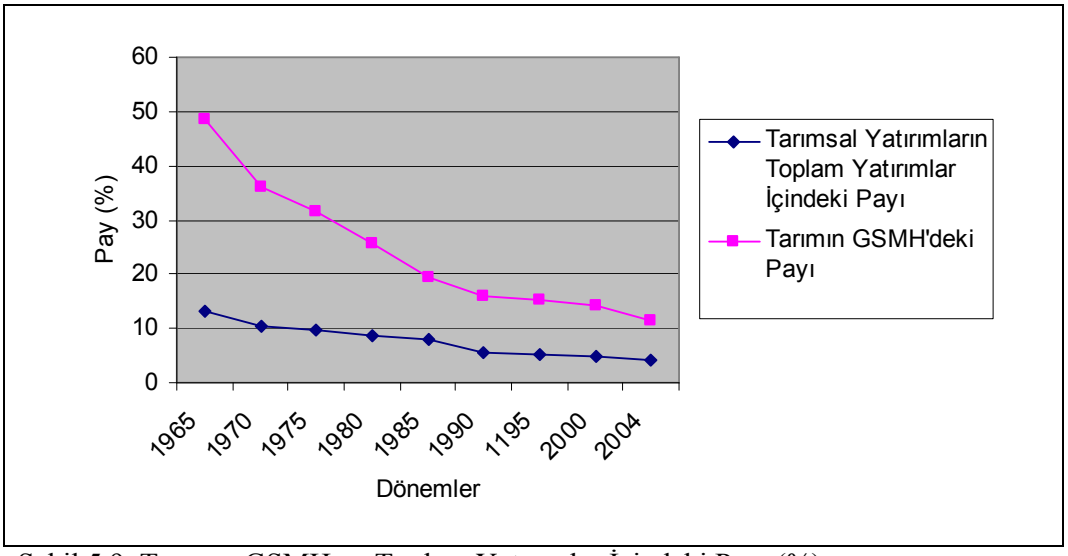
ve diğer kamu hizmetleri, tarımsal binalar ve pazarlama tesisleri, tohum, meyvelik, damızlık, ormancılık ve su ürünleri gibi alanlarda yapılmaktadır. Toprak ve su kaynaklarının geliştirilmesi amacıyla yapılan yatırımlar genellikle altyapı yatırımları içerisinde yer almaktadır. Bu tür altyapı yatırımları büyük sermaye gerektirdiğinden bireysel olarak yapılmaları çok zordur.

1963-2004 döneminde yapılan tarımsal yatırımların tarımsal GSH içindeki payına baktığımızda ortalama % 7,3 gibi bir paya sahip olduğu görülmektedir (Çizelge. 5.19). Bu 42 yıllık dönemde kamu yatırımlarının tarımsal GSH'daki payı % 3,4, özel yatırımların payı ise % 3,9'dur. Kamu yatırımlarının tarımsal yatırımlar içindeki payı ise % 47 olurken, özel yatırımların tarımsal yatırımlar içindeki payı ise % 53 olmuştur (Şekil 5.8).

Şekil 5.8. 1963-2004 Döneminde Tarıma Yapılan Toplam Yatırımların Kesimlere Göre Dağılımı (%)

Şekil 5.9'a bakıldığında tarımın GSMH içindeki payı 1965 yılında % 49 iken, 2004 yılında % 12'ye düşmüştür. Tarımsal yatırımların toplam yatırımlar içindeki payı ise 1965'de % 13 iken, 2004'de % 4'e düşmüştür. İncelenen dönemde tarımın GSMH'daki payı çok daha fazla oranda azalırken, tarımsal yatırımların toplam yatırımlar içindeki payı daha az bir oranda azalmıştır.

Şekil 5.9. Tarımın GSMH ve Toplam Yatırımlar İçindeki Payı (%)

Çizelge 5.18. Yıllara Göre Tarım Sektörüne Yapılan Yatırımlar
(1980 yılı fiyatlarıyla, Milyon TL.)

Yıllar	Tarımsal GSH	Tarımsal Yatırımlar	Kamu Yatırımları	Özel Yatırımlar
1965	1.332.157	59.149	28.074	31.075
1970	1.327.401	79.464	32.561	46.903
1975	1.582.611	117.603	41.562	76.040
1980	1.489.466	106.093	46.085	60.008
1985	1.395.908	121.633	54.633	67.190
1990	1.620.518	130.126	74.975	54.802
1995	2.021.381	174.828	75.683	99.816
2000	2.095.165	156.744	85.497	70.325
2004**	1.773.637	111.037	54.720	56.513
Toplam (1963-2004)	**67.407.509**	**4.950.269**	**2.304.787**	**2.643.822**

Kaynak: DPT, 2004c
* Veriler dönemler itibariyle beşer yıllık ortalamaları içermektedir (Örneğin 1965 yılı değeri 1963-1967 yılları ortalamasıdır)
** 2004 yılı değeri 2003 yılı değeriyle 2004 yılı program değeri ortalamasıdır

Çizelge 5.19. Tarımsal Yatırımların Tarımsal GSH ve Kamu ve Özel Yatırımların Tarımsal Yatırımlar İçindeki Payı (%)

Yıllar	Tarımsal Yatırımların Tarımsal GSH'daki Payı	Kamu Yatırımlarının Tarımsal GSH'daki Payı	Özel Yatırımların Tarımsal GSH'deki Payı	Kamu Yatırımlarının Tarımsal Yatırımlar İçindeki Payı	Özel Yatırımların Tarımsal Yatırımlar İçindeki Payı
1965	4,4	2,1	2,3	47	53
1970	6,0	2,5	3,5	41	59
1975	7,4	2,6	4,8	35	65
1980	7,1	3,1	4,0	43	57
1985	8,7	3,9	4,8	45	55
1990	8,0	4,6	3,4	58	42
1995	8,6	3,7	4,9	43	57
2000	7,5	4,1	3,4	55	45
2004	6,3	3,1	3,2	49	51
1963-2004	**7,3**	**3,4**	**3,9**	**47**	**53**

Not: Çizelge 5.18'deki değerler kullanılarak hesaplanmıştır.

Çizelge 5.18 de görüldüğü gibi 1965 yılında tarımsal yatırımların tarımsal GSH içindeki payı % 4,4'dür. Bu dönemde tarımsal kamu yatırımlarının tarımsal GSH içindeki payı % 2,1 ve özel yatırımların payı da % 2,3'tür. Bu dönemde tarım sürükleyici sektör olarak görülmesine ve tarıma yatırımlardan büyük pay ayrılmasına rağmen istenilen hedeflere ulaşılamamıştır. Tarımsal yatırımların yüksek tutulmasında, o güne kadar tarımın ihmal edilmiş olması, gizli işsizlik gibi çözülmesi güç sorunların bu sektörde yer alması ve sanayileşmenin başarılı olması için tarımda bir ürün fazlası beklenmesi gibi sebepler göz önüne alınmıştır. Bu dönemde tarımdaki gelişmeler de büyük ölçüde hava şartlarının iyi olması ve tarımsal girdi kullanımının önemli ölçüde artması, ayrıca çeşitli alanların sulamaya açılması etkili olmuştur. Kamu yatırımlarının tarımsal yatırımlar içindeki payı % 47, özel yatırımların payı ise % 53'dir. Bu dönemde özel yatırımların payının fazla olmasının nedeni tarımsal üretimdeki fazlalardan kaynaklanmaktadır. Sulamanın tarımdaki önemi göz önüne alınarak yatırımların yaklaşık yarısı, mevcut sulama şebekelerinin iyileştirilmesine ve yeni yapılacak sulama tesislerine ayrılmıştır. Yatırımlarda ikinci derecede önemli yeri olan traktör ve onarım yatırımlarıdır. Tarımsal üretimde gelişmeyi sağlamak ve teknik tarımın gerektirdiği donatım ihtiyacını karşılamak

amaçlanmıştır. Gelişen hayvancılığın artan yem ihtiyacını karşılamak için meraların iyileştirilmesi ve erozyona engel olmak için tarımsal yatırımlar yapılmıştır. Bunun dışında yeni kurulacak bağ, meyve, fındık ve zeytinlikler için gerekli teras ve tesisler yapılması ve ayrıca ıslak ve bataklık alanların kurutulması için de çeşitli yatırımlar yapılmıştır.

1970 yılında ise tarımsal yatırımların tarımsal GSH'daki payı % 6'ya düşmüştür. Bu dönemde kamu yatırımlarının tarımsal GSH'daki payı % 2,5, özel yatırımların payı ise % 3,5 olarak gerçekleşmiştir (Çizelge 5.19). Kamu yatırımlarının tarımsal yatırımlar içindeki payı % 41, özel yatırımların payı ise % 59 olmuştur. Büyük su işleri yatırımlarında başlamış projelerin bitirilmesi, küçük su işleri içinde, yeraltı sularının kullanılması bu dönemde ağırlık kazanmıştır. Toprak ve su kaynaklarının geliştirilmesi için yapılacak yatırımlarda rüzgar erozyonunu önleyici tesisler ve taşkınlarla ilişkili yan dere havzalarının ıslahı çalışmaları yapılmıştır. Tarımsal yatırımlar içinde önemli bir yer tutan diğer bir yatırım konusu da tarım makineleri ve donatımıdır. Tarımda teknolojik gelişme açısından gerekli olan bu yatırımlar genellikle çiftçiler tarafından yapılmıştır. Tarımsal araştırma ve yayım, hayvancılıkla ilgili yatırımlar, arazi ıslahı, tarımsal binalar kamu yatırımları içinde yer almaktadır. Kamu yatırımlarında, hayvancılığı geliştirme, taze meyve ve sebze ihracatı ve tohumluk projelerine ağırlık verilmiştir (DPT, 1970).

1975 yılında tarımsal yatırımların tarımsal GSH'daki payı % 7,4 olarak gerçekleşmiştir (Çizelge 5.19). Kamu yatırımlarının GSH'daki payı % 2,6, özel yatırımların payı ise % 4,8 olmuştur. Bu dönemde kamu yatırımlarının tarımsal yatırımlar içindeki payı % 35, özel yatırımların payı ise % 65 olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde daha önceki dönemlerde başlatılan tarla içi geliştirme hizmetlerinin devam etmesi, başlamış olan büyük su projelerinin önemli bir bölümünün tamamlanması, yeraltı sularının kullanılması yönündeki uygulamaların sürdürülmesi konusunda çalışmalar yapılmıştır. Kamu yatırımlarının büyük bir kısmı toprak ve su kaynaklarının geliştirilmesine ayrılmıştır. Özel yatırımların ise büyük bir kısmını tarımsal makine ve ekipmanlar oluşturmuştur. Toprak koruma ve taşkın önleme projeleri, yerleşim yerleri ile baraj ve sulama sistemi gibi kamu yapılarını koruma amacına yöneltilmiş, bu sorunun çözümünde daha çok ormancılık ve mera projeleri

ile uygun toprak işleme ve yayım çalışmalarına ağırlık verilmiştir. Uzun dönemde tarla içi geliştirme hizmetlerinin tamamen çiftçiler tarafından yapılması için gerekli çalışmalar hızlandırılmış, özellikle kredi olanakları buna göre düzenlenerek eğitim ve demonstrasyon çalışmalarına ağırlık verilmiştir. Bu dönemde ele alınan en önemli proje Aşağı Fırat Projesi'dir. Sulamayla birlikte bu bölgeye girecek yeni ürünlerin yetiştirme ve değerlendirme şartlarıyla sulu tarım teknikleri konusunda sulama uygulamasına kadar bölgedeki çiftçinin eğitilmesi çalışmalarına başlanmıştır.

1980 yılında tarımsal yatırımların tarımsal GSH'daki payı % 7,1 olarak gerçekleşmiştir (Çizelge 5.19). Bu dönemde hem tarımsal GSH'da hem de tarımsal yatırımlarda azalmalar olmuştur. Kamu yatırımlarının GSH'daki payı % 3, özel yatırımların payı da % 4'tür. Bu dönemde tarımsal kamu yatırımları artmasına karşılık, özel yatırımlar azalmıştır. Tarıma ayrılan kamu yatırımlarının büyük bir kısmını toprak ve su kaynaklarının geliştirilmesi oluşturmaktadır. Ayrıca şebekelerde sulama oranını arttırmaya yönelik tarla içi geliştirme hizmetleri ile küçük su kaynaklarının gelişmekte olan ve kurak bölgeler gözetilerek düzenlenmesi yatırımların dağılımında etkili olmuştur. Hayvancılıkta ise kamu yatırımları; yapay ve doğal tohumlama yolu ile ıslah çalışmaları, hastalıklarla mücadele, koruyucu aşılama ve ilaçlama hizmetlerinin genişletilerek uygulanması çalışmaları yapılmıştır. Bitkisel ürünlerde de yayım, araştırma, hastalıklarla mücadele hizmetlerinin geliştirilmesi, gübre kullanımının düzenlenmesi, üreticilere tohum, fidan, fide gibi girdilerin sağlanması, hububat depolama kapasitesinin arttırılması ve seracılığın geliştirilmesine çalışılmıştır. Özel sektör; meyve tesisleri, fidan yetiştiriciliği, sera tesisleri, yem bitkileri ve tohum üretimi, pazarlama tesisleri, hayvan yetiştiriciliği, besicilik, süt hayvancılığı, tavukçuluk, arıcılık gibi hayvancılık faaliyetleri ile su ürünleri üretimi, pazarlaması ve açık deniz balıkçılığı amaçlı gemi yatırımlarına yönlendirilmiş ve bu alanlarda desteklenmiştir.

Çizelge 5.19'da görüldüğü gibi 1985 yılında tarımsal GSH azalmasına karşılık tarımsal yatırımlar artmış ve tarımsal GSH içinde tarımsal yatırımların payı % 8,7 olmuştur. Kamu yatırımlarının tarımsal GSH'daki payı % 3,9 olurken, özel yatırımların payı da % 4,8 olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde kamu yatırımlarının tarımsal yatırımlar içindeki payı % 45, özel yatırımların payı da % 55'tir. Sulama

yapıları inşaatlarındaki teknolojik gelişmeler ve kazanılan tecrübeler büyük proje inşaatlarının yurt içi imkanlarla kolayca uygulanabilir olmasını sağlamıştır. Ancak kaynakların üzerinde çok fazla sayıda projeye başlanması ve yetişmiş teknik personel istihdamında süreklilik sağlanamaması, inşaatların zamanında bitirilmesini engellemiştir. Sulama yatırımlarından azami faydayı sağlamak, tarla içi geliştirme hizmetlerinin tamamlanması, suyun uygun yöntemlerle bitkiye verilmesi ve sulama şebekelerinin bakım ve onarımının yeterince yapılabilmesi ile mümkün olmaktadır. Sulama şebekelerinin bakım ve onarım giderlerinin faydalananlar tarafından karşılanması öngörülmüş ancak masrafların tahsilinde ortaya çıkan aksaklıklar giderilememiştir. Sulama şebekeleri bulunan sahalarda yapılan tarla içi geliştirme hizmetleri, drenaj ve toprak ıslahı gibi yatırımlar geri ödeme kapsamında değildir. Tarım arazilerinin, özellikle sulama şebekesi götürülmüş alanların gerek iskan gerekse sanayi alanları olarak kullanılması, bu alanlara yapılan sulama yatırımlarının amacına ulaşmasını engellemektedir.

1990 yılında tarımsal GSH'da da tarımsal yatırımlarda da artışlar görülmüştür. Ancak tarımsal yatırımların tarımsal GSH'daki payı % 8'e düşmüştür (Çizelge 5.19). Kamu yatırımlarının tarımsal GSH'daki payı % 4,6 olurken, özel yatırımların payı da % 3,4 olmuştur. Bu dönemde kamu yatırımlarının tarımsal yatırımlar içindeki payı % 58, özel yatırımların payı da % 42 olarak gerçekleşmiştir. Kamu yatırımlarının tarımsal yatırımlar içindeki payı artarken, özel yatırımların payı azalmıştır. Geçmiş dönemlerde olduğu gibi bu dönemde de toprak ve su kaynakları yatırımları kamu yatırımlarının büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Çok sayıda projenin birlikte yürütülmeye çalışılması finansman zorlukları yaşanmasına neden olmaktadır. Ancak kaynakların belirli sayıda projelere dağıtılması yoluna gidilerek birçok proje bitirilmiş ve sulama hedeflerinin büyük ölçüde gerçekleştirilmesi sağlanmıştır. Hayvancılıktaki kamu yatırımları, ıslah çalışmaları, hastalık ve zararlılarla mücadele, koruyucu aşılama, ilaçlama sun'i tohumlama hizmetlerinin genişletilerek uygulanmalarına ağırlık verilmiştir. Ayrıca özel kesimin de bu sektörde yatırım yapması teşvik edilmektedir.

1995 yılında tarımsal GSH ve tarımsal yatırımlarda artışların yaşandığı bir dönem olmuştur. Tarımsal yatırımların tarımsal GSH'daki payı % 8,6'ya

yükselmiştir (Çizelge 5.19). Bu dönemde tarımsal kamu yatırımlarının tarımsal GSH'daki payı % 3,7 olurken, özel yatırımların payı % 4,9 olmuştur. Tarımsal kamu yatırımlarının toplam tarımsal yatırımlar içindeki payı % 43'e düşmüş, özel yatırımların payı ise % 57'ye yükselmiştir. Bu dönemde kamu yatırımlarında çok az bir artış olurken, özel yatırımlarda yüksek oranda bir artış görülmüştür. Bu dönemde de yine sulama yatırımları kamu yatırımları içinde en yüksek payı almaktadır. Yeni alanlar sulamaya açılmış, sulu tarımdan azami faydanın sağlanması için tarla içi geliştirme ve drenaj çalışmalarına devam edilmiştir. Yüksek verimin alınacağı sulama metodunun seçimi, uygun bitki deseninin belirlenmesi ve çiftçi eğitim programlarının yaygınlaştırılması çalışmalarına devam edilmiştir. Hayvancılıkta damızlık sığır ithalatına önem verilmiş ve ithalatı yapılarak üreticilere dağıtılmıştır. Hayvancılıkta birim hayvan başına verim arttırıcı uygulamalara, sun'i ve tabi tohumlama, hayvan hastalık ve zararlıları ile mücadeleye, meraların ıslahına, yem bitkileri ekim alanlarının genel tarım alanları içinde arttırılması çalışmalarına ağırlık verilmiştir.

Çizelge 5.18'de görüldüğü gibi 2000 yılında tarımsal GSH artmasına rağmen tarımsal yatırımlar azalmıştır. Tarımsal kamu yatırımları artarken özel yatırımlar azalmıştır. Bu dönemde tarımsal yatırımların tarımsal GSH'daki payı azalmış ve % 7,5 olarak gerçekleşmiştir (Çizelge 5.19). Kamu yatırımlarının tarımsal GSH'daki payı % 4,1, özel yatırımların payı'da % 3,4'tür. Kamu yatırımlarının tarımsal yatırımlar içindeki payı artarak % 55 olmuş, özel yatırımların payı da % 45'e gerilemiştir. Tarımsal alt yapının oluşturulmasında sulama ve arazi geliştirme yatırımları, tarım sektörü yatırımları içindeki ağırlığını korumuştur. Sulamanın yanı sıra verim artışı sağlamaya yönelik arazi toplulaştırma ve tarla içi geliştirme hizmetleri de devam etmiştir. Sulama sektörü yatırım politikalarının oluşturulmasında, yatırımdan faydalanacakların katılımlarının sağlanamaması, yatırımların kamu imkanlarıyla yürütülmesine ve tamamlanan tesislerin kullanıcılar tarafından benimsenmemesine ve etkin kullanılmamasına neden olmaktadır. Hayvancılık sektöründe istenen verim artışlarının sağlanmasında mevcut genetik kapasite, sun'i ve tabi tohumlama uygulamaları arttırılırken, bu konuda bakım,

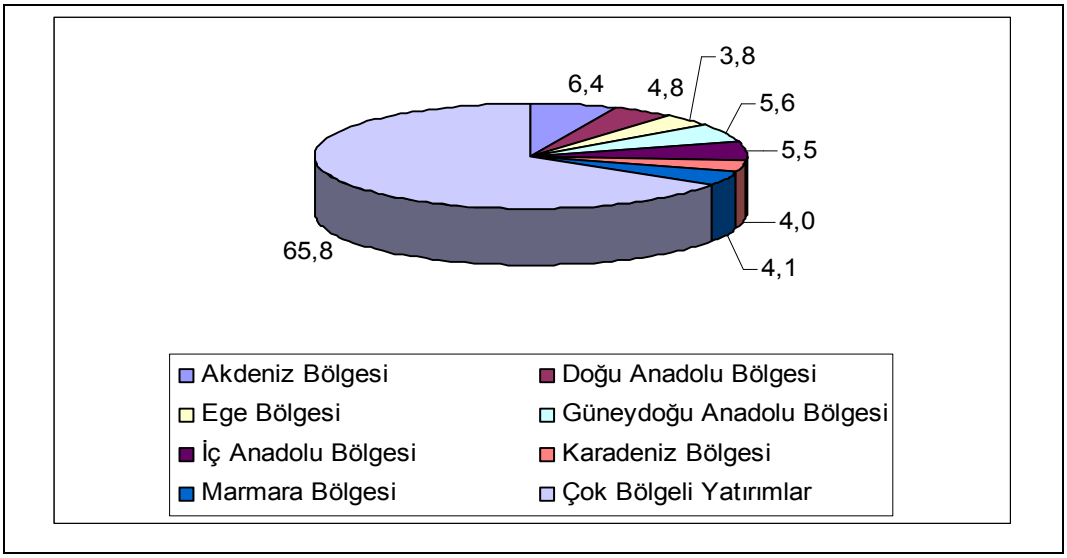
besleme şartlarının iyileştirilmesi ve çeşitli girdi fiyatları ile ürün fiyatları arasındaki dengenin korunması konuları önemini sürdürmektedir.

2004 yılında tarımsal GSH ve tarımsal yatırımlarda azalmalar olmuştur (Çizelge 5.18). Bu azalmalardaki en büyük etken 2001 yılında yaşanan krizin etkilerinin gecikmeli olarak yansımasından kaynaklanmıştır. Bu dönemde tarımsal yatırımların tarımsal GSH'daki payı artarak % 6,5 olmuştur (Çizelge 5.19). Kamu yatırımlarının tarımsal GSH'daki payı %3,1 olurken, özel yatırımların payı da % 3.2'dir. Kamu yatırımlarının tarımsal yatırımlar içindeki payı % 49, özel yatırımların payı da % 51 olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde de tarımsal alt yapının oluşturulmasında sulama ve arazi developmanı yatırımları, tarım sektörü yatırımları içindeki ağırlığını korumaktadır. Sulama ile ilgili kamu kurumlarının proje amaçları doğrultusunda güçlendirilmesine yönelik olarak makine, teçhizat ve ekipman alımlarında % 85 oranında gerçekleşme sağlanmıştır. Su kullanıcı örgütlerinin devir aldığı sulamaların rehabilitasyonuna yönelik olarak etüt çalışmaları tamamlanan projeler arasındadır. Katılımcı sulama yatırımı politikalarına gidecek süreci başlatmak ve tarımda verimliliği arttırmak amacıyla "Pilot Damla ve Yağmurlama Sulama Sistemi" oluşturmaya yönelik olarak, 4 adet sulama kooperatifi ile pilot yağmurlama proje uygulaması gerçekleştirilmiştir. Hayvancılıktaki temel amaç ise; toplumumuzun hayvansal protein bakımından dengeli ve yeterli beslenebilmesi için üretim artışını sağlamaktır. Bu amaçla hayvan ıslahına devam edilerek, kaliteli kesif yem ve yem bitkileri üretimi arttırılarak, hayvan hastalık ve zararlılarıyla mücadele ve yayım hizmetleri geliştirilmeye çalışılmaktadır (DPT, 2004a).

5.2.6. Tarımsal Kamu Sabit Sermaye Yatırımlarının Bölgesel Dağılımı

1963-2004 dönemi tarımsal kamu yatırımlarının bölgelere dağılımına bakıldığında, bölgelerin kamu sabit sermaye yatırımlarındaki önceliklerinin dönemler itibariyle çok fazla değişmediği görülmektedir (Çizelge 5.22). Tarıma yapılan kamu yatırımları genellikle büyük çaplı sulama ve altyapı yatırımları olduğu için bunlar genellikle çok bölgeli yatırımlar kapsamında olmakta ve çok bölgeli yatırımların tarımsal kamu yatırımlarındaki payının 1963-2004 döneminde %

65,8'ini oluşturduğu Şekil 5.10'da görülmektedir. % 6,4 pay alarak Akdeniz Bölgesi 1963-2004 döneminde kamu yatırımları içinde ikinci sırayı almaktadır. Diğer bölgelerin ise kamu yatırımlarından aldıkları pay şu şekildedir: % 5,6 Güneydoğu Anadolu Bölgesi, % 5,5 İç Anadolu Bölgesi, % 4,8 Doğu Anadolu Bölgesi, % 4,1 Marmara Bölgesi, % 4 Karadeniz Bölgesi, % 3,8 Ege Bölgesi.

Şekil 5.10. 1963-2004 Döneminde Bölgelerin Kamu Yatırımlarından Aldıkları Pay (%)

1965 yılında tarımsal kamu sabit sermaye yatırımları içinde İç Anadolu Bölgesi % 13 pay alırken, 1970 yılında payı artarak % 16'ya çıkmış, ancak bundan sonraki yıllarda kamu yatırımlarından aldığı pay düşerek 2004 yılında % 7 olmuştur. (Çizelge 5.22).

Diğer bölgelerin paylarının ise birbirine çok yakın olduğu ve dönemler itibariyle paylarının çok fazla değişmediği görülmektedir. Diğer bölgelerde dönemler itibariyle çok fazla değişiklik olmazken, Akdeniz Bölgesi'ne yapılan yatırımların payının yıllar itibariyle 1980 yılına kadar arttığı, daha sonraki yıllarda ise dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. 2000-2004 döneminde Güneydoğu Anadolu Bölgesi yatırımlarında reel olarak ortalama yıllık artış % 84 olmuştur. Tarımsal kamu yatırımları içindeki payı da % 32'ye çıkmıştır (Çizelge 5.21 ve 5.22).

Çizelge 5.20. Tarımsal Kamu Sabit Sermaye Yatırımlarının Bölgesel Dağılımı (1980 Yılı fiyatlarıyla, Milyon TL.)

Yıllar	Akdeniz Bölgesi	Doğu Anadolu Bölgesi	Ege Bölgesi	Güneydoğu Anadolu Bölgesi	İç Anadolu Bölgesi	Karadeniz Bölgesi	Marmara Bölgesi	Çok Bölgeli Yatırımlar	Toplam
1965	1.927	1.036	1.744	253	2.536	1.505	1.452	9.143	19.597
1970	3.291	2.038	2.683	673	4.145	1.960	1.603	9.804	26.197
1975	4.330	2.303	2.811	937	4.228	2.820	2.113	10.011	29.552
1980	3.527	2.213	2.501	1.114	3.913	1.913	2.901	13.744	31.827
1985	3.401	1.843	2.777	1.140	3.577	1.883	2.539	16.039	33.198
1990	5.442	2.052	2.516	1.118	3.734	2.030	3.122	19.550	39.565
1995	4.233	1.579	2.148	961	2.501	1.416	2.374	21.135	36.346
2000	6.954	1.646	2.163	776	2.060	1.568	1.737	17.371	34.274
2004**	5.149	1.396	2.083	8.902	1.925	2.157	1.247	5.095	27.955
Toplam (1963-2004)	146.425	111.282	87.321	129.409	125.723	92.044	95.582	1.517.001	2.304.787

Kaynak: DPT, 1982b, 1991a, 1991b, 1993, 1994a, 1995a, 1996b, 1997c, 1998a,1999b, 2000, 2001, 2002b, 2003d, 2004d

* Veriler dönemler itibariyle beşer yıllık ortalamaları içermektedir (Örneğin 1965 yılı değeri 1963-1967 yılları ortalamasıdır)

** 2004 yılı değeri 2003 yılı değeriyle 2004 yılı program değeri ortalamasıdır

Çizelge 5.21. Bölgelere Göre Kamu Sabit Sermaye Yatırımlarında Ortalama Yıllık Reel Artışlar (%)

Yıllar	Akdeniz Bölgesi	Doğu Anadolu Bölgesi	Ege Bölgesi	Güneydoğu Anadolu Bölgesi	İç Anadolu Bölgesi	Karadeniz Bölgesi	Marmara Bölgesi	Çok Bölgeli Yatırımlar	Toplam
1965									
1970	11	14	9	22	10	5	2	1	6
1975	6	2	1	7	0.4	8	6	0.4	2
1980	-4	-1	-2	4	-2	-7	7	7	1
1985	-1	-4	2	0.5	-2	-0.3	-3	3	1
1990	10	2	-2	-0.4	1	2	4	4	4
1995	-5	-5	-3	-3	-8	-7	-5	2	-2
2000	10	1	0.1	-4	-4	2	-6	-4	-1
2004**	-7	-4	-1	84	-2	8	-8	-26	-5
1963-2004	**-0,3**	**1,5**	**-0,5**	**8,4**	**0,5**	**0,3**	**0,7**	**3,5**	**2,6**

Not: Çizelge 5.20'deki değerler kullanılarak hesaplanmıştır.

Tarıma yapılan yatırımların amacı, gelir yaratacak faaliyetlerin desteklenmesi, tarımsal arazilerin daha etkin kullanılması için kapasitenin geliştirilmesi, modern tarımsal tekniklerin kullanılması yoluyla kırsal kesimdeki nüfusun yaşam kalitesinin iyileştirilmesi ve kırsal kalkınmanın gerçekleştirilmesidir.

Çizelge 5.22.Bölgelerin Tarımsal Kamu Sabit Sermaye Yatırımları İçindeki Payı (%)

Yıllar	Akdeniz Bölgesi	Doğu Anadolu Bölgesi	Ege Bölgesi	Güneydoğu Anadolu Bölgesi	İç Anadolu Bölgesi	Karadeniz Bölgesi	Marmara Bölgesi	Çok Bölgeli Yatırımlar	Toplam
1965	10	5	9	1	13	8	7	47	100
1970	13	8	10	3	16	7	6	37	100
1975	15	8	10	3	14	10	7	34	100
1980	11	7	8	3	12	6	9	43	100
1985	10	6	8	3	11	6	8	48	100
1990	14	5	6	3	9	5	8	49	100
1995	12	4	6	3	7	4	7	58	100
2000	20	5	6	2	6	5	5	51	100
2004**	18	5	7	32	7	8	4	18	100
Toplam (1963-2004)	**6,4**	**4,8**	**3,8**	**5,6**	**5,5**	**4,0**	**4,1**	**65,8**	**100**

Not: Çizelge 5.20'deki değerler kullanılarak hesaplanmıştır.

5.2.7. Tarımsal Nüfus Başına Yatırım Miktarı

1963-2004 dönemi tarımsal nüfus başına düşen yatırım miktarlarına bakıldığında düzenli bir şekilde artışlar olduğu görülmektedir. Tarımsal nüfus 1995 dönemine kadar mutlak olarak artmış bundan sonra azalmaya başlamıştır. Tarımsal yatırımlar da 1995 dönemine kadar mutlak olarak artmış bundan sonra azalmıştır. 1995 dönemine kadar tarımsal yatırımlar tarımsal nüfustan daha fazla arttığı için tarımsal nüfus başına yatırımlarda da artış olmuştur. Ancak 1995 döneminden itibaren tarımsal nüfustaki azalmalara karşılık tarımsal yatırımlarda da mutlak olarak azalmalar görülmektedir. Buna rağmen tarımsal nüfus başına yatırımlar artmıştır

(Çizelge 5.23). Bu artışın sebebi de tarımsal nüfusun tarımsal yatırımlardan daha fazla oranda azalmasından kaynaklanmaktadır.

Tarımsal nüfus başına tarımsal kamu yatırımlarına bakıldığında ise dönemler itibariyle düzenli bir şekilde artış görülmektedir. Bu artışlar da yine yatırımların nüfusa göre daha fazla artmasından kaynaklanmaktadır.

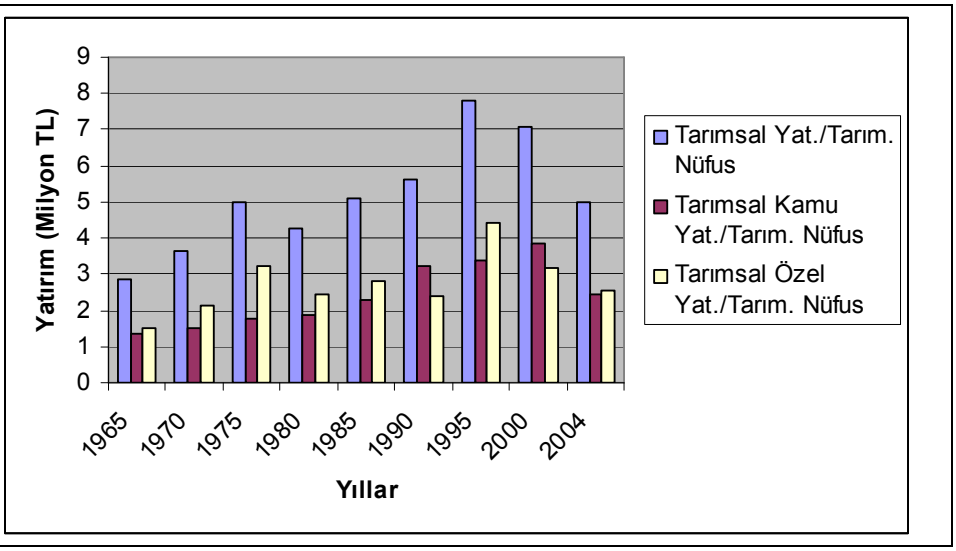
Çizelge 5.23. Tarımsal Nüfus Başına Yatırım Miktarı (1980 Yılı Fiyatlarıyla, Milyon TL)

Yıllar	Tarımsal Nüfus	Tarımsal Yatırımlar	Tarımsal Kamu Yatırımları	Tarımsal Özel Yatırım.	Tarımsal Yat./Tar. Nüfus	Tarımsal Kamu Yat./Tar. Nüfus	Tarımsal Özel Yat./Tar. Nüfus
1965	20.586	59.149	28.074	31.075	3	1,4	1,5
1970	21.914	79.464	32.561	46.903	4	1,5	2,1
1975	23.479	117.603	41.562	76.040	5	1,8	3,2
1980	24.790	106.093	46.085	60.008	4	1,9	2,4
1985	23.839	121.633	54.633	67.190	5	2,3	2,8
1990	23.127	130.126	74.975	54.802	6	3,2	2,4
1995	22.477	174.828	75.683	99.816	8	3,4	4,4
2000	22.194	156.744	85.497	70.325	7	3,9	3,2
2004**	22.154	115.441	54.720	56.513	5	2,5	2,6

Kaynak: DİE, Çeşitli Yıllar
* Veriler dönemler itibariyle beşer yıllık ortalamaları içermektedir (Örneğin 1965 yılı değeri 1963-1967 yılları ortalamasıdır)
** 2004 yılı değeri 2003 yılı değeriyle 2004 yılı tahmin değeri ortalamasıdır

1965 yılında tarımsal nüfus başına, 1980 yılı fiyatlarıyla 3 milyon TL. tarımsal yatırım düşerken, 2004 yılında bu değer 5 milyon TL'ye ulaşmıştır. İncelenen dönemde tarımsal nüfus başına en yüksek yatırım miktarı 8 milyon TL. ile 1995 yılında gerçekleşmiştir.

Tarımsal nüfus başına özel yatırımlara baktığımızda ise dalgalı bir seyir izlediğini söylemek mümkündür. Bazı dönemler artarken, bazı dönemler azalmıştır. Bu da tarıma yapılan özel yatırımlardaki dalgalanmalardan kaynaklanmaktadır.

Şekil 5.11. Tarımsal Nüfus Başına Yatırım Miktarı (1980 Yılı Fiyatlarıyla, Milyon TL)

5.2.8. Hektara Düşen Tarımsal Yatırımlar

1965-2004 döneminde tarımsal alan başına düşen tarımsal yatırımlar incelendiğinde; 1965 döneminde 2 milyon civarında olduğu ve daha sonraki dönemlerde çok hızlı olmasa da düzenli bir şekilde arttığı görülmektedir. 1960'lı yıllarda tarım alanlarının sonuna gelindiği için daha sonraki dönemlerde tarım alanlarında çok fazla değişme olmamış, hektara düşen yatırım miktarındaki değişmeler tarımsal yatırımlardaki artış ve azalışlardan kaynaklanmıştır.

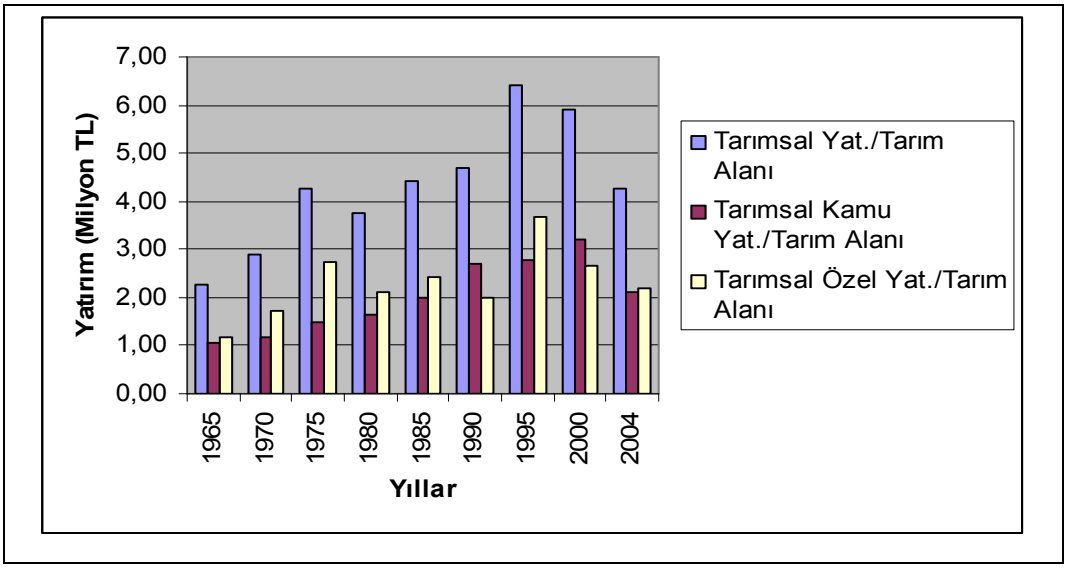
Dönemler itibariyle tarımsal alan başına düşen kamu yatırımlarının çok hızlı olmasa da düzenli bir şekilde arttığı görülmektedir. Bu artışlar da yine tarımsal kamu yatırımlarındaki artışlardan kaynaklanmaktadır.

Tarımsal alan başına düşen özel yatırımlara bakıldığında ise dönemler itibariyle dalgalı bir seyir izlediği, bunun da özel yatırımlardaki değişmelerden kaynaklandığı görülmektedir (Çizelge 5.24).

Çizelge 5.24. Hektara Düşen Tarımsal Yatırımlar (1980 Yılı Fiyatlarıyla, Milyon TL.)

Yıllar	Tarım Alanı (Ha)	Tarımsal Yatırımlar	Tarımsal Kamu Yatırımları	Tarımsal Özel Yatırımlar	Tarımsal Yat./Tarım Alanı	Tarımsal Kamu Yat./Tarım Alanı	Tarımsal Özel Yat./Tarım Alanı
1965	26.215	59.149	28.074	31.075	2,26	1,07	1,19
1970	27.338	79.464	32.561	46.903	2,91	1,19	1,72
1975	27.662	117.603	41.562	76.040	4,25	1,50	2,75
1980	28.175	106.093	46.085	60.008	3,77	1,64	2,13
1985	27.506	121.633	54.633	67.190	4,42	1,99	2,44
1990	27.695	130.126	74.975	54.802	4,70	2,71	1,98
1995	27.179	174.828	75.683	99.816	6,43	2,78	3,67
2000	26.616	156.744	85.497	70.325	5,89	3,21	2,64
2004**	26.027	115.441	54.720	56.513	4,27	2,10	2,17

Kaynak: DİE, Çeşitli Yıllar; DPT, 2004c
* Veriler dönemler itibariyle beşer yıllık ortalamaları içermektedir (Örneğin 1965 yılı değeri 1963-1967 yılları ortalamasıdır)
** 2004 yılı değeri 2003 yılı değeriyle 2004 yılı tahmin değeri ortalamasıdır

Şekil 5.12. Hektara Düşen Yatırım Miktarı (1980 Yılı Fiyatlarıyla, Milyon TL)

5.2.9. Tarımsal Yatırımların Yapıldığı Alanlar

Tarıma yapılan yatırımların büyük bir bölümünü toprak ve su kaynaklarına yapılan yatırımlar oluşturmaktadır. Tarımsal kamu yatırımları içinde en yüksek paya

sahip olan sulama yatırımlarıdır. Sulama yatırımlarından istenen verimliliğin sağlanabilmesi için de tarla içi geliştirme ve toprak muhafaza hizmetlerinin de sulama yatırımları ile birlikte yürütülmesi gerekmektedir. Bunun yanında sulama götürülen bölgelerde bitki deseni ve bu bitkilerin yetişme teknikleri konusunda çiftçilere eğitim ve yayım hizmetleri de götürülmelidir.

1990-2004 döneminde tarımsal yatırımların yapıldığı alanlar incelendiğinde (Çizelge 5.25), sulama yatırımlarının en yüksek değere sahip olduğu görülmektedir. 2000 yılına kadar sürekli artmış 2004 yılında ise reel olarak azalmıştır. Sulama yatırımlarında en yüksek değer 48.277 milyon TL ile 2000 yılında gerçekleşmiştir. Sulama dışındaki diğer alanlara bakıldığında ise bunların değer olarak düzenli bir şekilde azaldığı görülmektedir.

Çizelge 5.25. Tarımsal Yatırımların Alanlara Dağılımı (1980 Yılı Fiyatlarıyla, Milyon TL)

Yıllar	Sulama		Ormancılık		Diğer		Toplam	
	Değer	Endeks	Değer	Endeks	Değer	Endeks	Değer	Endeks
1991	30.986	100	7.694	100	12.721	100	51.401	100
1993	34.285	111	4.511	58	4.824	38	43.620	85
2000	48.277	156	4.850	63	6.583	51	59.710	116
2003**	37.145	120	4.365	57	5.605	44	47.115	92

Kaynak: DPT, 1994b, 1995b, 1996a, 1997e, 1998b, 1999a, 2002c
* Yatırım işçilik tutarları hariçtir. Veriler dönemler itibariyle 3'er yıllık ortalamaları içermektedir (Örneğin 1991 yılı değeri 1990-1993 yılları ortalamasıdır)
** 2003 yılı değeri 2002 ve 2003 yılları değeri ile 2004 yılı program değeri ortalamasıdır

Çizelge 5.26. Alanların Toplam Tarımsal Yatırımlar İçindeki Payı (%)

Yıllar	Sulama	Ormancılık	Diğer	Toplam
1991	60	15	25	100
1993	79	10	11	100
2000	81	8	11	100
2003**	79	9	12	100

Not: Çizelge 5.25'deki değerler kullanılarak hesaplanmıştır.

Çizelge 5.26 incelendiğinde ise sulama yatırımlarının tarımsal yatırımlardan aldığı pay 1990 yılında % 60 iken, 2000 yılında % 81 olmuş, 2003 yılında ise % 79'a düşmüştür. Ormancılık ve diğer alanların payı da incelenen dönem içinde düzenli olarak azalmıştır.

Çizelge 5.27. Alanlara Yapılan Tarımsal Yatırımlarda Yıllık Ortalama Reel Artışlar (%)

Yıllar	Sulama	Ormancılık	Diğer	Toplam
1991	-	-	-	-
1993	3	-13	-22	-4,0
2000	7	2	6	6,5
2003**	-1	-0,4	-0,6	-0,9

Not: Çizelge 5.25'deki değerler kullanılarak hesaplanmıştır

5.3. Tarımsal Yatırımlarla Tarımsal Büyüme İlişkileri

Bu bölümde, tarım sektörüne yapılan toplam yatırımlar ve kamu yatırımları ile tarımsal büyümenin bir göstergesi olarak alınan tarımsal gayri safi hasıla arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Tarımsal yatırımlar bir yandan cari dönem tarımsal gayri safi hasılanın bir unsuru olması bakımından, diğer yandan da üretim kapasitesini ve tarımsal verimliliği artırmak yoluyla gelecek dönemlerin tarımsal gayri safi hasılasını etkilemesi bakımından tarımsal büyüme ile yakından ilgilidir. Bu ekonomik beklentiyle, 1980 sabit fiyatlarıyla reel tarımsal GSH, toplam tarımsal yatırımlar ve tarım sektörüne yapılan kamu yatırımları 1963-2004 dönemini kapsayacak şekilde doğrusal korelasyon analizi çerçevesinde incelenmiş korelasyon analizi sonuçları Çizelge 5.30'da sunulmuştur.

Çizelge 5.28 Tarımsal GSH Yatırımlar İlişkisi Korelasyon Katsayıları Matrisi

Değişkenler	Tarımsal GSH	Top. tar. yatırımlar	Top. tar. kamu yat.
Tarımsal GSH	1,000		
Top. tarımsal yatırımlar	0,833**	1,000	
Tarımsal kamu yatırımları	0,729**	0,835**	1,000

** 0,01 düzeyinde anlamlı

Korelasyon analiziyle teorik beklentiyi destekler gözlem sonuçları elde edilmiştir. Reel tarımsal GSH ile tarım sektörüne yapılan reel toplam yatırımlar arasında doğru yönlü yüksek sayılabilecek doğrusal bir ilişki bulunmuştur. Tarım

sektörüne yapılan kamu yatırımları ile tarımsal GSH arasındaki ilişki de doğru yönlü ve güçlü sayılabilecek bir ilişkidir ancak bu ilişki toplam yatırımların tarımsal GSH ile olan ilişkisi kadar güçlü değildir. Hesaplanan korelasyon katsayılarının tümü % 1 önem düzeyinde bile istatistiksel olarak anlamlıdır.

Korelasyon analiziyle, tarımsal yatırımlar ile tarımsal GSH arasında anlamlı amprik ilişkilerin varlığı saptandıktan sonra, toplam ve kamu tarımsal yatırımlarının, tarımsal GSH üzerindeki etkileri Materyal ve Yöntem bölümünde 3,3 numaralı denklemle verilen genel model çerçevesinde, hem reel toplam tarımsal yatırımlar hem de tarımsal kamu yatırımları için regresyon analiziyle ortaya konmuştur. Sözü edilen genel model, daha yüksek uyum gösterdiği ve değişkenlerin parametrelerinin doğrudan esneklikleri vererek hesaplama kolaylığı sağladığı için çift logaritmik biçimde tahmin edilmiş, sonuçlar toplam tarımsal yatırımlar için Çizelge 5.31.'de, tarımsal kamu yatırımları için de Çizelge 5.31.'de verilmiştir.

Çizelge.5.29. Tarımsal GSH ve Toplam Tarımsal Yatırımlar İlişkisi Regresyon Sonuçları (1963-2004)

Bağımlı değişken: Ln tarımsal GSH (1980 yılı fiyatlarıyla milyon TL)

Değişken	Katsayı	St. Hata	t	Önem Düzeyi
Sabit terim	3,3433	1,0504	3,1829	0,00
Ln Toplam tarımsal reel yatırımlar (milyon TL)	0,1944	0,0573	3,3933	0,00
Ln Tarımsal reel GSH_{t-1} (milyon TL)	0,6078	0,1010	6,0187	0,00
R^2	0,8180			
Düzeltilmiş R^2	0,8085			
F	85,4114			0,00
dw	1,9998			
dh	0,0420			

Kısa dönem tarımsal GSH-yatırım esnekliği : 0,19

Uzun dönem tarımsal GSH-yatırım esnekliği: 0,49

Uyarlama Katsayısı : 0,39

Tarımsal GSH, toplam tarımsal yatırımlar modeli bir bütün olarak istatistiksel bakımdan oldukça anlamlıdır. Modelin düzeltilmiş belirleme katsayısı 0,81 olarak hesaplanmıştır. Değişkenlere ait katsayıların tümü 0,01 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve işaretleri bakımından teorik beklentiye uygundur. Modelde ardışık bağımlılık sorunun varlığı, modelde bağımlı değişkenin bir gecikmeli değerinin açıklayıcı olarak yer alması nedeniyle durbin-h istatistiği ile sınanmıştır. Durbin-h

istatistiği, sıfır ortalama, birim varyansla standart normal dağılım gösterir. Eğer durbin-h istatistiği -1,96 ile +1,96 arasında bir değer almışsa, 0,05 önem düzeyinde ardışık bağlanım yoktur şeklindeki H_0 hipotezi red edilemez. Modelin tahmin sonuçlarına göre 0,0420 olarak hesaplanan durbin-h değeri, modelde ardışık bağlanımın olmadığını göstermektedir.

Modelin tahmin sonuçlarına göre, tarımsal GSH toplam yatırım kısa dönem esnekliği 0,19'dur. Buna göre tarımsal yatırımlarda % 10'luk reel artış (azalış), cari yılın reel tarımsal GSH'sında % 1, 9 oranında artışa (azalışa) neden olmaktadır. Yatırımların gelir üzerindeki etkilerinin gecikmeli olarak ortaya çıkması yüzünden uzun dönem esnekliği, kısa dönemden daha büyüktür. Modelde tarımsal GSH, tarımsal yatırımlar uzun dönem esnekliği 0,49 olarak tahmin edilmiştir. Modelin uyarlama katsayısı 0,39 olarak bulunmuştur. Buna göre uzun dönem, denge ya da istenen tarımsal GSH miktarıyla, cari ya da gözlenen tarımsal GSH arasındaki farkın her yıl % 39'u kapanmaktadır.

Çizelge.5.30. Tarımsal GSH ve Tarımsal Kamu Yatırımları İlişkisi Regresyon Sonuçları (1963-2004)

Bağımlı değişken: Ln tarımsal GSH (1980 yılı fiyatlarıyla milyon TL)

Değişken	Katsayı	St. Hata	t	Önem Düzeyi
Sabit terim	2,9992	1,2475	2,4042	0,02
Ln reel tarımsal kamu yatırımları (milyon TL)	0,0873	0,0551	1,5834	0,12
Ln tarımsal reel GSH_{t-1} (milyon TL)	0,7240	0,1145	6,3207	0,00
R^2	0,7776			
Düzeltilmiş R^2	0,7659			
F	66,4179			0,00
dw	2,0766			
dh	-0,3605			

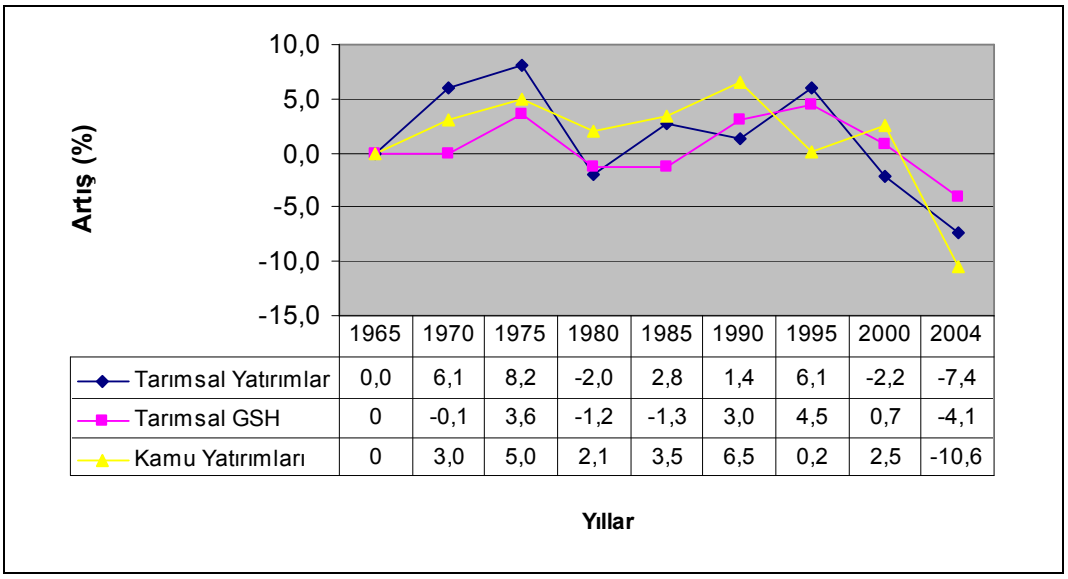
Kısa dön. tar. GSH-kamu yatırımları esnekliği : 0,09

Uzun dön. tar. GSH-kamu yatırımları esnekliği: 0,32

Uyarlama katsayısı : 0, 28

1980 sabit fiyatlarıyla, tarımsal GSH ve tarımsal kamu yatırımları modeli bir bütün olarak istatistiksel bakımdan çok duyarlı önem düzeylerinde bile anlamlı bulunmuştur. Modelin düzeltilmiş belirleme katsayısı 0,77'dir. Modelde % 5 önem düzeyinde ardışık bağlanım sorunun olmadığı görülmüştür. Modelin tahmin edilen parametrelerinden, sabit terim ve bir yıl gecikmeli reel tarımsal GSH katsayısı

istatistiksel olarak anlamlı iken, reel tarımsal kamu yatırımları katsayısı 0,1 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur. Dolayısıyla buna dayalı olarak hesaplanan kısa ve uzun dönem tarımsal GSH, kamu yatırımları esnekliklerin istatistiksel güvenirlilikleri kuşkuyla karşılanmalıdır. Bu sonuç kamu yatırımlarında yıllara göre kararlı bir seyrin olmayışına, kamu yatırımlarının büyük oranda sulama, drenaj ve toprak ıslahı gibi etkilerinin yıllar sonra ortaya çıktığı tarımsal alt yapı yatırımlarına ayrılması ve tarımsal kamu yatırımların zamanında tamamlanmaması nedeniyle beklenen etkinin gerçekleşmemesine bağlanabilir.

	1965	1970	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2004
Tarımsal Yatırımlar	0,0	6,1	8,2	-2,0	2,8	1,4	6,1	-2,2	-7,4
Tarımsal GSH	0	-0,1	3,6	-1,2	-1,3	3,0	4,5	0,7	-4,1
Kamu Yatırımları	0	3,0	5,0	2,1	3,5	6,5	0,2	2,5	-10,6

Şekil 5.13. Tarımsal GSMH ve Tarımsal Yatırımlardaki Yıllık Ortalama Artış (%)

Çizelge 5.31. Tarımın Toplam Yatırımlar ve GSMH İçindeki Payı (%)

Yıllar	Tarımın Toplam Yatırımlar İçindeki Payı (%)	Endeks (1963=100)	Tarımın GSMH İçindeki Payı (%)	Endeks (1963=100)	Tarımın Yatırımlardaki Payı/GSMH'da Payı	Endeks (1963=100)
1963	12	100	49	100	0,25	100
1964	14	115	46	94	0,30	122
1965	14	114	45	91	0,31	125
1966	12	99	44	89	0,28	111
1967	14	110	42	86	0,32	129
1968	13	107	40	81	0,33	132
1969	11	93	39	79	0,29	117
1970	9	77	37	75	0,26	103
1971	9	74	35	70	0,26	105
1972	9	76	32	64	0,29	118
1973	9	75	31	63	0,30	119
1974	9	70	33	67	0,26	104
1975	9	75	33	67	0,28	112
1976	11	88	31	63	0,35	140
1977	10	84	30	61	0,34	138
1978	8	66	31	62	0,26	106
1979	6	51	27	55	0,23	93
1980	8	62	26	52	0,29	118
1981	11	86	24	48	0,44	177
1982	11	88	22	45	0,49	197
1983	11	87	21	42	0,51	206
1984	10	81	21	43	0,47	189
1985	7	60	20	40	0,38	151
1986	6	50	19	40	0,32	128
1987	7	56	18	36	0,39	156
1988	6	49	17	35	0,35	139
1989	5	45	16	33	0,33	134
1990	5	44	17	35	0,31	126
1991	6	47	15	31	0,38	151
1992	5	40	15	30	0,33	133
1993	5	41	15	31	0,33	132
1994	4	33	15	31	0,27	107
1995	5	44	16	31	0,35	140
1996	6	47	17	34	0,35	139
1997	6	47	14	29	0,41	164
1998	6	46	17	35	0,33	134
1999	5	37	15	31	0,30	122
2000	5	40	14	28	0,35	141
2001	5	39	12	25	0,39	158
2002	5	37	12	24	0,39	157
2003	4	32	12	24	0,33	133
2004	4	34	11	23	0,36	145

Kaynak: Ek-1'deki verilerden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Çizelge 5.32. Tarımın Kamu Yatırımları ve GSMH İçindeki Payı (%)

Yıllar	Tarımın Kamu Yatırımları İçindeki Payı (%)	Endeks (1963=100)	Tarımın GSMH İçindeki Payı %	Endeks (1963=100)	Tarımın Kamu Yatırımları Payı/GSMH İçindeki Payı	Endeks (1963=100)
1963	16	100	49	100	0,33	100
1964	19	119	46	94	0,41	126
1965	21	128	45	91	0,46	141
1966	18	113	44	89	0,42	127
1967	18	110	42	86	0,42	128
1968	18	110	40	81	0,44	135
1969	15	94	39	79	0,39	119
1970	14	84	37	75	0,37	112
1971	11	71	35	70	0,33	100
1972	9	59	32	64	0,30	92
1973	9	57	31	63	0,30	91
1974	10	61	33	67	0,30	90
1975	9	57	33	67	0,28	85
1976	10	64	31	63	0,34	103
1977	11	71	30	61	0,38	116
1978	11	66	31	62	0,35	106
1979	8	50	27	55	0,30	91
1980	8	49	26	52	0,31	93
1981	10	63	24	48	0,43	130
1982	10	64	22	45	0,47	142
1983	10	61	21	42	0,47	144
1984	10	59	21	43	0,46	139
1985	7	43	20	40	0,36	109
1986	7	42	19	40	0,35	107
1987	9	54	18	36	0,49	150
1988	9	57	17	35	0,53	161
1989	10	64	16	33	0,63	192
1990	10	59	17	35	0,56	169
1991	11	69	15	31	0,74	224
1992	9	55	15	30	0,60	183
1993	10	59	15	31	0,63	191
1994	10	63	15	31	0,66	202
1995	12	73	16	31	0,76	231
1996	10	63	17	34	0,61	187
1997	11	67	14	29	0,76	232
1998	8	50	17	35	0,48	145
1999	8	52	15	31	0,55	169
2000	9	54	14	28	0,62	190
2001	10	62	12	25	0,82	250
2002	9	57	12	24	0,78	239
2003	7	46	12	24	0,63	191
2004	8	48	11	23	0,68	208

Kaynak: Ek 1 ve Ek 2'deki değerler kullanılarak hesaplanmıştır.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde tarımın ülke ekonomisine olan katkıları zaman içinde giderek azalsa da ülkenin gıda güvenliğini sağlaması ve istihdam yaratması dolayısıyla önemini korumaya devam edecektir. Türkiye'de ekonomik istikrar sağlamak amacıyla farklı dönemlerde çeşitli istikrar politikaları uygulanmış ve bu politikalar çerçevesinde farklı sektörlere öncelikler ve teşvikler sağlanmıştır. Ancak ekonomik istikrarda süreklilik sağlanamamıştır. Yatırımlar, ekonomik istikrarı sağlamada ve sermaye stoku oluşturulmasında itici güç olarak görülmesine karşılık 1963-2004 döneminde yeterli gelişmenin sağlanmasında etkili olamamıştır. Çünkü sabit sermaye yatırımları bu dönemde yeterince artış göstermemiştir. Bunun en önemli nedeni de kaynakların verimli alanlara aktarılamaması ve finansman yetersizlikleridir. Özellikle kamu kesiminde tasarruf açığının büyük olması, yapılması gerekli altyapı yatırımlarının çokluğu ve kamu kesiminin de altyapı yatırımlarını gerçekleştirmede yetersiz kalması, özel kesim yatırımlarını olumsuz yönde etkilemektedir. Çünkü özel kesim altyapısı tamamlanmış alanlarda yatırım yapmayı tercih etmektedir.

Tarım sektörüne yapılan toplam yatırımlar, incelenen 1963-2004 döneminde reel fiyatlarla (1980 yılı sabit fiyatlarıyla) yılda ortalama %2,1'lik bir artış hızı ile büyümüştür. Aynı dönem için tarımsal kamu yatırımlarındaki ortalama yıllık artış hızı %2,6'dır. İncelenen bu 42 yıllık dönemde tarımsal yatırımlarda kabaca 1994'e kadar pozitif bir artış hızı, 1994'ten günümüze olan dönemde de negatif bir artış hızı hakim olmuştur.

Tarımsal gelişmenin sağlanabilmesi için tarımsal yatırımlar önemli bir etkendir. Bu yatırımlar, üretim kapasitesi ve verimlilik artışları yolu ile tarımsal gelişmenin sürükleyici dinamiği olmaktadır. Tarım sektörüne yapılan toplam yatırımların yetersiz olduğu söylenebilir. İncelenen 1963-2004 döneminde tarım sektörüne yapılan yatırımlar aynı dönemde tarım sektöründe yaratılan toplam gayri safi hasılanın ancak % 7,3'ü kadardır. Bu oranın % 20'lere ulaşması hedeflenmelidir.

Kamu yatırımları içinde tarım sektörünün payı giderek azalmaktadır. I. Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde tarım sektörüne yapılan kamu yatırımlarının,

toplam kamu yatırımları içindeki payı % 20'lere ulaşmışken 2004 yılında bu oran %8'lere kadar gerilemiştir. Tarıma yapılan kamu yatırımlarının yaklaşık % 70'ini sulama yatırımları oluşturmaktadır. Sulama yatırımları altyapı yatırımı niteliğinde olmasından dolayı tamamlanarak üretken bir hale gelmeleri zaman almaktadır. Daha önce başlanmış olan yatırımlar tamamlanmadan yeni yatırımlara başlanması finansman zorlukları yaşanmasına neden olmakta ve yapılan yatırımların tamamlanma süreleri uzarken maliyetleri artmakta ve verimli hale gelmeleri de gecikmektedir. Ülkemizde yaklaşık 8,5 milyon ha ekonomik olarak sulanabilir alan bulunmasına karşılık henüz sadece bunun yarısı sulanabilmektedir. Tarımda verimlilik artışı sağlanabilmesi için sulanan alanların daha hızlı bir şekilde arttırılması gerekmektedir. Bunun için de kamunun tarım sektörüne daha fazla kaynak ayırarak, başlanmış projelerin tamamlanması ve bir an önce yeni projelere başlanması yönünde çalışmaların arttırılması gerekmektedir. Yatırımlardan faydalanacakların katılımlarının sağlanmasına çalışılmakta ancak bunda olumlu gelişmeler sağlanamamaktadır. Katılım sağlanamadığı için de tamamlanan tesisler kullanıcılar tarafından benimsenmemekte ve etkin kullanılmamaktadır. Bunun yanında tarla içi geliştirme, toprak muhafaza, eğitim-yayım ve Ar-Ge çalışmalarına hız kazandırılmalıdır.

İncelenen 42 yıllık dönemde tarımsal yatırımların yaklaşık % 53'ü özel kesim tarafından yapılmaktadır. Ancak etkin bir tarım politikasının olmayışı ve farklı dönemlerde uygulanan politikalar tarıma yapılan özel yatırımların azalmasına neden olmaktadır. Özellikle 1980'den itibaren tarıma yapılan desteklerin yüksek enflasyonun nedenlerinden birisi olarak görülmesi dolayısıyla desteklerin azaltılması ve son yıllarda tamamen kaldırılması tarımda verimliliğin azalmasındaki en büyük etkenlerden birisidir. Son yıllarda uygulanan Doğrudan Gelir Desteği ise sadece gelir istikrarı sağlama amaçlıdır. Tarımda verimliliği ve sektörün rekabet gücünü arttırıcı bir etkisi bulunamamaktadır. Tarımda verimliliği ve piyasalarda rekabet gücünü arttırıcı bir takım çalışmalar yapılarak özel kesimin tarıma olan yatırımlarını özendirici ve teşvik edici uygulamaların yapılması gerekmektedir. Tarıma verilen düşük faizli kredilerin de istikrar politikaları çerçevesinde kaldırılması ve çiftçinin yüksek faizli kredi kullanmak zorunda kalması tarıma yapılan özel yatırımların

azalmasındaki etkenlerden bir diğeridir. Tarım sektörüne daha düşük faizli krediler sağlanarak çiftçinin desteklenmesi gerekmektedir. Özel kesim tarımda daha çok tarımsal alet ve makinelere yatırım yapmaktadır. Bu da teknolojik gelişmelerin tarımda sağlanması açısından önem taşımaktadır. Gelir düzeyi zaten düşük olan tarım kesimine verilen kredi faizlerinin yüksek tutulması çiftçinin de teknolojisi yüksek ve verimlilik artışı sağlayıcı tarım alet ve makinelerini almasını zorlaştırmaktadır.

Türkiye'nin sabit sermaye yatırımlarının sektörel dağılımında önceliği altyapı yatırımlarına vermesi, gelişmekte olan bir ülke olduğunun en belirgin özelliğidir. Ülke ekonomilerinde sektörlerin, farklı dönemlerde sabit sermaye yatırımları içindeki önemi de değişmektedir. İncelenen dönemde toplam sabit sermaye yatırımları içinde en yüksek payı imalat sanayi alırken, konut sektörü ikinci sırada yer almıştır. Toplam sabit sermaye yatırımları içinde tarımın payı ise dönemler itibariyle azalmıştır. Kamu kesimi sabit sermaye yatırımlarının sektörlere dağılımı, içinde bulunulan döneme ve uygulanan ekonomik politikalara göre oldukça büyük farklılıklar göstermektedir. Ancak kamu sabit sermaye yatırımlarında altyapı yatırımları daima önceliği almaktadır. Özel kesim ise karlılığı yüksek yatırımlara yöneldiğinden kaynaklarını daha verimli bir şekilde kullanmaktadır. Özel kesim yatırımları içinde imalat sanayi ve konut sektörü öncelikli payı almaktadır.

Türkiye ekonomisi, yapısal dönüşüm ve uluslar arası piyasalara entegre olma bakımından büyük ilerlemeler kaydetmiş olmasına rağmen, bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının giderilmesinde çok başarılı olamamıştır. Bu amaca yönelik bazı politikalar oluşturulup uygulamaya konsa da bölgeler arasındaki dengesizlikler devam etmektedir. Kamu sabit sermaye yatırımları içinde Çok Bölgeli Yatırımlar ilk sırayı alırken, Marmara Bölgesi yatırımları ikinci sırada yer almaktadır. Dönemler itibariyle kamu sabit sermaye yatırımları içinde Çok Bölgeli yatırımların payı artarken, Marmara Bölgesi'nin payı azalmıştır.

Tarımsal gelişmenin sağlanabilmesi için tarımsal yatırımlar önemli bir etkendir. Bu yatırımlar, hızlı teknik değişme yolu ile tarımsal gelişmeyi gerçekleştirmektedir. Bu teknik değişmeyi sağlayan tarımsal yatırımlar içinde de kamu yatırımları önemli bir yer tutmaktadır. 1965 yılında tarımın GSMH içindeki payı % 49, toplam yatırımlar içindeki payı % 13 iken, 2004 yılında tarımın GSMH

içindeki payı % 12'ye, toplam yatırımlar içindeki payı ise % 4'e düşmüştür. İncelenen dönemde tarıma yapılan yatırımların tarımsal GSH içindeki payı incelendiğinde 1990-1995 dönemine kadar arttığı, bundan sonraki dönemlerde ise azaldığı görülmüştür. Bu azalmalardaki en büyük etken ise ortaya çıkan ekonomik krizler nedeniyle yaşanan finansman zorluklarıdır. Tarımda kamu yatırımlarının büyük bir kısmını toprak ve su kaynaklarının geliştirilmesi oluşturmaktadır. Toprak ve su kaynaklarının geliştirilmesi amacıyla yapılan yatırımlar genellikle altyapı yatırımları içerisinde yer almaktadır. Bu tür yatırımların tamamlanma sürelerinin uzun olması yanında bir de finansman zorlukları yaşanması, yatırımların tamamlanma sürelerinin daha da uzamasına, maliyetlerinin artmasına ve bu yatırımların planlanan dönemde üretken hale gelmesine engel olmaktadır.

İncelenen dönemde, reel tarımsal gayri safi hasıla (GSH) ile reel yatırımlar arasında doğru yönde güçlü ilişkilerin varlığı amprik olarak da ortaya konmuştur. Tarımsal reel gayri safi hasıla ile tarıma yapılan toplam reel yatırımlar arasındaki korelasyon katsayısı 0,83, tarımsal GSH ile tarımsal kamu yatırımları arasındaki korelasyon katsayısı 0,73 olarak bulunmuştur. Katsayılar 0,01 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır.

Reel tarımsal GSH'nin tarımsal reel yatırımlar esnekliği kısa dönem için 0,19, uzun dönem için 0,49 olarak bulunmuştur. Hesaplanan tarımsal GSH ile tarımsal reel kamu yatırımları esneklikleri istatistiksel olarak 0,10 düzeyinde anlamlı bulunmamıştır. Bu sonuç kamu yatırımlarında yıllara göre kararlı bir seyrin olmayışına, kamu yatırımlarının büyük oranda sulama, drenaj ve toprak ıslahı gibi etkilerinin yıllar sonra ortaya çıktığı tarımsal alt yapı yatırımlarına ayrılması ve tarımsal kamu yatırımların zamanında tamamlanmaması nedeniyle beklenen etkinin gerçekleşmemesine bağlanabilir.

Tarımsal büyümenin sağlanabilmesi ancak tarımda verimliliği arttırıcı kamu ve özel yatırımlardaki artışlarla sağlanabilir. Bunun için de tarımda verimlilik artışı sağlayacak yatırımları özendiren yeni politikaların en kısa sürede oluşturularak uygulamaya konulması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

AĞIR, H., KAR, M., 2002. Türkiye'de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Nedensellik Testi (Neo-Klasik Büyüme Teorisi), http://www.bilgiyonetimi.org/cm/pages/mkl_gos.php?nt=234

AKALIN, U.S., 2002. Kamu Yatırımları ve Etkileri (3), www.evrensel.net/02/07/13/kose.html#14.

AKÇORAOĞLU, A.; Kamu Harcamaları, Kamu Gelirleri ve Keynesci Politikalar: Bir Nedensellik Analizi, http://dergi.iibf.gazi.edu.tr/pdf/1204.pdf

AKSOY, A., 1977. Türkiye'de İmalat Sanayinde Göreli Ücret Yapısı, ODTÜ Gelişme Dergisi.

ATIŞ, E., 1994. Türkiye'de Planlı Dönemdeki Tarımsal Yatırımların ve Özellikle Ege Bölgesi Toprak ve Su Kaynaklarını Geliştirme Yatırımlarının Ekonomik Açıdan Değerlendirilmesi, Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı Doktora Tezi, İzmir.

AYANOĞLU, K. ve Diğerleri, 2001. Kamu Yatırım Projelerinin Değerlendirilmesi ve Analizi, DPT, İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Proje, Yatırımları Değerlendirme ve Analiz Dairesi

BAŞKAYA, F., 2004. Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım Dönemi, Özgür Üniversite Kitaplığı: 46, Maki Basın Yayın, 2.Baskı, Ankara-2004.

BERBER, M., SİVRİ,U., ARTAN, S., Türkiye'de Yatırım Harcamaları – Ekonomik Büyüme İlişkisi, AK Modeli Testi: 1968-1998, http://www.iibf.ktu.edu.tr/metinberber/AK%20Model.zip.

BIÇAK, Z., 1996. Kamu Yatırımlarının Kuşaklararası Refah Etkisi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Adana-1996.

BİNGÖL, N., 1996. V. Ve VI. Beş Yıllık Kalkınma Planları Döneminde ve 1995 Geçiş Yılında Kamu Yatırımları, DPT, İktisadi Sektörler Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Proje, Yatırımları Değerlendirme ve Analiz Dairesi, 1996.

BORATAV, K., 1990. Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985), Gerçek Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul.

ÇELEBİ, E., Yatırım Analizlerinin Ülke Yatırımlarına Etkinliği ve 1999 Türkiye Ekonomisi Görünümü, Doğuş Üniversitesi İşletme Bölümü, http://www1.dogus.edu.tr/dogustru /journal/sayi_1/m00005m.pdf.

DEMİR, O. 2002. İçsel Büyüme Kapsamında Devletin Değişen Rolü, http://www.bilgiyonetimi.org/cm/pages/mkl_gos.php?nt=181.

DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı, Çeşitli Yıllar.

DPT, http://www.ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/göstergeler/tr/.

DPT, 1962. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967), Ankara.

DPT, 1963. 1964 Yılı Programı, Kalkınma Planı Birinci Beş Yıl (1963-1967), Ankara.

DPT, 1966. 1967 Yılı Programı, Birinci Beş Yıl (1963-1967).

DPT, 1967. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972), Ankara.

DPT, 1969. 1969 Yılı Programı, İkinci Beş Yıl (1968-1972), Ankara.

DPT, 1970. 1970 Yılı Programı, İkinci Beş Yıl (1968-1972), Ankara.

DPT, 1972. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977), Ankara.

DPT, 1982a. 1982 Yılı Programı, Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983), Ankara.

DPT, 1982b. Kamu Yatırımlarının Kalkınmada Öncelikli Yöreler ve İller İtibariyle Dağılımı (1963-1981 Dönemi), Cemil Kutbay, Kalkınmada Öncelikli Yöreler Başkanlığı Uygulama Dairesi.

DPT, 1985. V. Beş Yıllık Plan Destek Çalışmaları, V. Beş Yıllık Kalkınma Planı Öncesinde Gelişmeler (1972-1983), Ekonomik ve Sosyal Gelişmeler.

DPT, 1991a. İller İtibariyle Kamu Yatırımları (1983-1991), Cilt I, II, III, Koordinasyon Genel Müdürlüğü Tetkik ve Tahlil Dairesi.

DPT, 1991b. 1991 Yılı Yatırım Programı, Yatırımların İllere Göre Dağılımı, İktisadi Planlama Başkanlığı.

DPT, 1993. 1993 Yılı Yatırım Programı, Yatırımların İllere Göre Dağılımı, İktisadi Planlama Başkanlığı.

DPT, 1994a. 1994 Yılı Yatırım Programı, Yatırımların İllere Göre Dağılımı, İktisadi Planlama Başkanlığı.

DPT, 1994b. Genel Ekonomik Hedefler ve Yatırımlar, 1995.

DPT, 1995a. 1995 Yılı Yatırım Programı, Yatırımların İllere Göre Dağılımı, İktisadi Planlama Başkanlığı.

DPT, 1995b. Genel Ekonomik Hedefler ve Yatırımlar, 1996.

DPT, 1996a. Genel Ekonomik Hedefler ve Yatırımlar, 1997.

DPT, 1996b. 1996 Yılı Yatırım Programı, Yatırımların İllere Göre Dağılımı, İktisadi Planlama Başkanlığı.

DPT, 1997a. Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000), 1997 Yılı Programı Destek Çalışmaları.

DPT, 1997b. Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-1997).

DPT, 1997c. 1997 Yılı Yatırım Programı, Yatırımların İllere Göre Dağılımı, İktisadi Planlama Başkanlığı.

DPT, 1997d. Yatırımlar.

DPT, 1997e. DPT; Genel Ekonomik Hedefler ve Yatırımlar, 1998.

.

DPT, 1998a. 1998 Yılı Yatırım Programı, Yatırımların İllere Göre Dağılımı, İktisadi Planlama Başkanlığı.

DPT, 1998b. Genel Ekonomik Hedefler ve Yatırımlar, 1999.

DPT, 1999a. Genel Ekonomik Hedefler ve Yatırımlar, 2000

DPT, 1999b. 1999 Yılı Yatırım Programı, Yatırımların İllere Göre Dağılımı, İktisadi Planlama Başkanlığı.

DPT, 2000. 2000 Yılı Yatırım Programı, Yatırımların İllere Göre Dağılımı, İktisadi Planlama Başkanlığı.

DPT, 2001. 2001 Yılı Yatırım Programı, Yatırımların İllere Göre Dağılımı, İktisadi Planlama Başkanlığı.

DPT, 2002a. Sayılarla Türkiye Ekonomisi, Gelişmeler (1980-2001), Tahminler (2002-2005).

DPT, 2002b. 2002 Yılı Yatırım Programı, Yatırımların İllere Göre Dağılımı, İktisadi Planlama Başkanlığı.

DPT, 2002c. Genel Ekonomik Hedefler ve Yatırımlar, 2003.

DPT, 2003a. 2004 Yılı Programı, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005).

DPT, 2003b. Ön Ulusal Kalkınma Planı (2004-2006), Ankara.

DPT, 2003c. Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005), 2003 Yılı Programı Destek Çalışmaları.

DPT, 2003d. 2003 Yılı Yatırım Programı, Yatırımların İllere Göre Dağılımı, İktisadi Planlama Başkanlığı.

DPT, 2004a. 2005 Yılı Programı, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005).

DPT, 2004b 2005 Yılı Yatırım Programı, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005).

DPT, 2004c. Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2003).

DPT, 2004d. 2004 Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005).

DPT, 2004e. 2004 Yılı Yatırım Programı, Yatırımların İllere Göre Dağılımı, İktisadi Planlama Başkanlığı.

DİNLER, Z., 1996. Tarım Ekonomisi; Ekin Kitabevi Yayınları, 4. Basım, Bursa.

DİNLER, Z., 2000. İktisada Giriş, Ekin Kitabevi, 6. Baskı, Bursa.

ERKAN, V., 1999. Dış Proje Kredisi Kullanan Kamu Yatırımlarının Gelişimi ve Değerlendirilmesi (1988-1997), T.C. Başbakanlık, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü Proje, Yatırımları Değerlendirme ve Analiz Dairesi, Uzmanlık Tezi, Ankara.

ERTÜRK, E., 1999. Makro İktisat, Küresel Ekonomide Makro Ekonomik Analize Giriş, Alfa Yayınları, 1. Baskı.

***FÜSUNOĞLU, M. VE Diğerleri, 1996.** İktisadın İlkeleri, Alkım Yayınevi, Ankara.

HİÇ, M., 1998. Büyüme ve Gelişme Ekonomisi, Menteş Kitabevi, İstanbul.

ILGIN, Y., 2001. VIII. Beş Yıllık Plan Öncesi ve VIII. Beş Yıllık Plan Döneminde Yatırımlar, DPT, İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü.

JONES, I.C., (Çevirenler: Sanlı Ateş, İsmail Tuncer), 2001, İktisadi Büyümeye Giriş, Literatür Yayınları, Birinci Basım, İstanbul.

GUJARATİ D.N., 1988. Basic Econmetrics, 2 nd ed. McGraw-Hill Co. New York.

GÜNGÖR, K., 2002. İktisadın Tarihine Kısa Bir Bakış ve Merkantilizmden Günümüze İktisadi Düşünceler, www.canaktan.org/ekonomi/iktisat-okulları/okullar-web-kaynaklar/güngör-iktisat-tarihi.zip.

KAZGAN, G., 1984. İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi, Remzi Kitabevi, Üçüncü Basım, İstanbul.

KAZGAN, G., 1999. Tanzimattan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, Bilimsel Sorunlar Dizisi, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul.

KAZGAN, G., 2002. Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

KAZGAN, G., 2003. Tarım ve Gelişme, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Bilgi İletişim Grubu Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul.

KESSIDES, C., 1993. The Contributions of Intrastructure to Economic Development, A Review of Experience and Policy İmplications, WB Discussion Papers No: 213, Washington.

KHLAFALLAH, F., 1993.; Türkiye'de Yatırımlar Üzerine Ekonometrik Bir Çalışma, Planlı Dönem (1963-1990), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ekonometri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

KİBRİTÇİOĞLU, A., 1998. İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt 53, No: 1-4.

KÜÇÜKKALE, Y., 1997. Türkiye'de Kamu Harcamaları Ekonomik Büyüme İlişkisi, İktisat, İşletme ve Finans, Yıl: 12, Sayı: 131. http://www.yakupkucukkale.com/studies/nyamak.pdf.

MALİYE BAKANLIĞI; Yıllık Ekonomik Rapor, (1990-2003).

NERLOVE, M., ADDISON, W., 1958. Statistical Estimation of Long-run Elasticities of Supply and Demand. Journal of Farm Economics, Vol: XL(4):861-880.

ÖCAL, T., ÇOLAK, Ö.F., TOGAY, B., ESER, K., 1997. Para, Banka, Teori ve Politika, Gazi Kitabevi, Ankara.

ÖZBİLEN, Ş., 1999. Maliye Politikası, Atila Kitabevi, Ankara.

ÖZBİLEN, Ş., 1998. Türkiye'de Kamu İç Borçlanması ve Ekonomik Etkileri, Atilla Kitabevi, Muğla.

ÖZGÜVEN, A., 1997. İktisat Bilimine Giriş, Filiz Kitabevi, İstanbul.

PARASIZ, İ., 2000. İktisada Giriş, Prensipler ve Politika, Ezgi Kitabevi, 6. Baskı, Bursa.

PEKİN, T., 1996. Makro Ekonomi, Bilgehan Basımevi, İzmir.

RODOPLU, G., 1993. Türkiye'de Sermaye Piyasası İşlemleri, M.Ü.Nihad Sayar Eğitim Vakfı Yayınları No: 459-692, İstanbul.

SAVAŞ, V., 1986. Kalkınma Ekonomisi, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., 4. Baskı, İstanbul.

SAVAŞ, V., 1998. Para Teorisi ve Para Politikası, Filiz Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul.

SERİN, V., 1998. İktisat Politikası, Alfa Basım Yayım Dağıtım, 1. Baskı, İstanbul.

SÖNMEZ, S., 1992. Türkiye'de Planlı Dönemde Kamu Kesiminin Sermaye Birikimine Dolaysız Katkısı ve Gelişimi (1963-1991), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

ŞAHİN, H., 1995. Türkiye Ekonomisi, Ezgi Yayınları, Bursa.

ŞAHİNÖZ, A. Ve ark., 2001. Türkiye Ekonomisi Sektörel Analiz, Türkiye Ekonomi Kurumu, İmaj Yayınevi, Ankara.

MALİYE VE GÜMRÜK BAKANLIĞI, 1993. Yatırım Hizmetleri (1980-1993), Gider-Gelir-Kadrolar, Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, Sayı: 1993/6, Ankara.

TAŞKIN, T., 1990. Türkiye'de Yatırımların Seyri ve Yatırımlarla İlgili Ekonometrik Model Uygulamaları, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ekonometri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

TMMOBB Ziraat Mühendisleri Odası, 1993. Türkiye Tarımı 1993, Yapı, Gelişim, Sorunlar, Çözümler, Rapor.

TÜRKİYE ZİRAAT ODALARI BİRLİĞİ, 1998. Zirai ve İktisadi Rapor (1986-1987), Ankara.

USLU, M.Y., 1998. Yatırım Projelerini Değerlendirme Yöntemleri, Nobel Kitabevi, Adana.

YILMAZ, S., 1992. Türkiye'de Sabit Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımı ve Sektörlerdeki Büyüme Oranları ile İlişkilendirilmesi, Ekonometrik Bir Yaklaşım, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ekonometri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

YILMAZ, S., 2001. Türkiye'de Sabit Sermaye Yatırımları ile Enflasyon İlişkisinin Analizi (1963-2000 Dönemi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul.

YÜLEK, M.A., 1997. İçsel Büyüme Teorileri, Gelişmekte Olan Ülkeler ve Kamu Politikaları Üzerine, Hazine Dergisi, Sayı 6.

ÖZGEÇMİŞ

1973 yılında Bolu'da doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini Bolu'da tamamladı. 1995/96 yılında girdiği üniversite sınavında Çukurova Üniversitesi Ceyhan Meslek Yüksekokulu Pazarlama Programında okumaya hak kazandı. 1998 yılında önlisans eğitimini tamamladı. 1999 yılında Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü'ne dikey geçiş yapmaya hak kazandı. 2002 yılında lisans eğitimini tamamladı. 2002 yılının Eylül ayında Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Anabilim Dalında Yüksek Lisansa başladı.

EKLER

EK 1. Yıllar İtibariyle GSMH ve Tarımdaki Gelişmeler (1980 Yılı Fiyatlarıyla, Milyon TL)

YILLAR	GSMH	Tarım GSMH	TEFE(1980=100)
1963	2.483.354	1.223.039	3,91904
1964	2.619.630	1.217.527	3,96607
1965	2.607.300	1.168.894	4,28732
1966	2.964.299	1.294.281	4,49311
1967	3.058.132	1.294.247	4,83459
1968	3.284.888	1.312.791	4,98929
1969	3.428.165	1.338.800	5,34852
1970	3.641.484	1.345.027	5,70687
1971	3.947.114	1.369.918	6,61427
1972	4.024.937	1.270.469	7,80483
1973	4.243.445	1.313.879	9,40482
1974	4.401.109	1.461.299	12,21687
1975	5.136.515	1.695.152	13,45077
1976	5.582.743	1.721.927	15,54909
1977	5.743.401	1.720.796	19,29642
1978	5.589.722	1.708.498	29,44634
1979	5.960.156	1.606.349	48,26255
1980	5.303.010	1.367.585	100,00000
1981	5.864.580	1.395.509	136,80000
1982	6.195.852	1.369.390	171,27360
1983	6.219.375	1.298.225	224,02587
1984	6.108.129	1.285.037	362,92191
1985	6.957.482	1.360.087	508,09067
1986	7.951.020	1.548.256	643,75088
1987	8.383.799	1.487.938	894,81372
1988	8.466.849	1.461.849	1525,65740
1989	9.207.144	1.506.905	2502,07813
1990	10.422.788	1.802.626	3810,66499
1991	10.719.784	1.623.439	5917,96273
1992	11.504.252	1.707.770	9593,01759
1993	13.144.310	2.010.649	15195,33987
1994	11.593.182	1.783.656	33536,11508
1995	12.592.567	1.952.923	62377,17406
1996	13.650.993	2.269.177	109721,44916
1997	14.735.415	2.090.503	199473,59458
1998	15.616.870	2.659.343	342695,63549
1999	14.920.505	2.258.776	524667,01793
2000	15.811.265	2.208.186	794345,86515
2001	13.774.036	1.679.652	1281279,88049
2002	14.219.167	1.669.865	1923201,10061
2003	14.766.094	1.743.968	2415540,58237
2004	15.804.093	1.803.306	2683665,58701

Kaynak: DPT, 2004c, DİE, Çeşitli Yıllar

EK 2. Yıllar İtibariyle Yatırımlardaki Gelişmeler (1980 Yılı Fiyatlarıyla, Milyon TL)

YILLAR	Toplam Yatırımlar	Kamu	Özel	Tarımsal Yatırımlar	Kamu	Özel
1963	402.515	121.331	281.184	49.386	19.597	307.899
1964	388.675	136.861	251.814	54.774	26.197	255.448
1965	414.113	142.700	271.413	57.876	29.552	239.272
1966	485.947	174.823	311.124	58.853	31.827	225.925
1967	552.402	186.241	366.161	74.855	33.198	275.480
1968	639.878	223.599	416.279	84.200	39.565	260.009
1969	715.529	238.627	476.902	81.781	36.346	274.900
1970	792.696	253.063	539.633	75.089	34.274	267.664
1971	796.183	244.971	551.213	72.533	27.955	317.001
1972	903.130	256.597	643.479	83.715	24.664	414.685
1973	941.197	266.650	674.546	86.594	24.753	427.405
1974	916.256	286.808	629.447	78.676	28.256	340.184
1975	1.158.885	408.686	750.199	106.859	37.740	345.938
1976	1.434.755	497.530	937.225	154.860	51.745	365.643
1977	1.559.954	573.079	986.875	161.023	65.317	301.193
1978	1.375.168	470.233	904.936	111.360	49.863	272.856
1979	1.285.619	472.767	812.852	80.384	38.070	257.974
1980	1.155.932	462.156	693.776	87.907	36.530	294.008
1981	1.161.277	528.868	632.409	122.175	53.722	277.855
1982	1.187.588	507.325	680.263	128.640	52.240	300.854
1983	1.249.468	541.609	707.859	133.665	53.247	306.691
1984	1.180.408	489.675	690.733	116.827	46.878	304.476
1985	1.400.433	636.894	763.535	103.038	44.383	283.634
1986	1.813.006	811.183	1.001.859	112.311	55.559	246.974
1987	2.067.134	835.928	1.231.206	142.325	73.097	237.884
1988	2.217.264	750.562	1.463.238	132.828	68.541	236.768
1989	2.063.165	693.264	1.369.901	112.694	71.470	192.645
1990	2.358.958	726.487	1.632.471	127.998	69.764	224.158
1991	2.537.292	804.077	1.733.215	144.979	89.589	197.713
1992	2.693.688	847.439	1.846.249	132.132	75.512	213.784
1993	3.458.337	947.508	2.510.829	173.778	90.931	233.490
1994	2.839.691	572.672	2.267.019	116.286	58.363	243.429
1995	3.016.583	526.758	2.490.732	162.944	61.631	323.017
1996	3.425.852	695.781	2.729.084	197.272	70.970	339.607
1997	3.872.697	893.702	2.980.682	223.858	96.520	283.360
1998	3.799.935	980.297	2.819.638	216.596	79.404	333.266
1999	3.309.432	985.926	2.316.900	151.930	82.818	224.131
2000	3.604.354	1.082.917	2.514.244	176.261	94.214	228.573
2001	2.617.487	881.934	1.730.328	125.389	88.193	173.702
2002	2.470.775	900.586	1.567.720	113.542	82.854	167.427
2003	2.607.479	694.428	1.913.050	101.692	51.388	241.774
2004	2.927.345	744.269	2.191.885	120.382	58.053	253.350

Kaynak: DPT, 2003a, 2004c

EK 3. Toplam Sabit Sermaye Yatırımlarının Sektörlere Dağılımı (1980 Yılı Fiyatlarıyla, milyon TL)

Yıllar	Tarım	Madencilik	İmalat	Enerji	Ulaştırma	Turizm	Konut	Eğitim	Sağlık	Diğer Hizmetler	Toplam
1963	49.386	10.370	154.922	11.939	42.119	1.530	79.672	22.580	3.442	32.430	402.515
1964	54.774	11.281	122.317	16.494	41.615	1.678	84.491	27.122	4.972	29.621	388.675
1965	57.876	16.221	108.627	17.302	45.687	1.994	111.224	24.557	5.612	30.758	414.113
1966	58.853	19.570	131.459	21.376	62.803	2.577	124.313	26.622	6.442	37.614	485.947
1967	74.855	15.118	162.435	24.601	67.143	2.463	136.336	29.633	6.713	40.384	552.402
1968	84.200	13.477	195.033	32.623	77.324	4.585	150.880	35.058	7.564	46.721	639.878
1969	81.781	14.126	222.203	38.264	87.703	4.524	181.928	30.782	8.001	52.990	715.529
1970	75.089	17.254	259.584	45.772	93.871	4.885	212.622	26.948	7.502	53.287	792.696
1971	72.533	17.605	280.898	36.412	100.612	5.175	196.388	26.620	7.224	56.375	796.183
1972	83.715	18.453	340.917	35.531	115.818	4.598	222.015	20.904	7.474	56.195	903.130
1973	86.594	21.165	329.630	37.382	133.026	5.737	237.423	22.332	6.448	62.587	941.197
1974	78.676	22.849	336.358	40.777	149.972	4.712	186.053	27.838	7.653	66.801	916.256
1975	106.859	28.832	435.848	52.400	184.244	5.231	225.971	33.981	9.744	81.040	1.158.885
1976	154.860	41.166	489.397	75.013	228.308	6.690	294.828	37.164	12.755	98.022	1.434.755
1977	161.023	44.568	507.537	84.714	257.446	8.922	330.685	27.638	11.741	122.488	1.559.954
1978	111.360	43.733	427.241	83.473	209.697	8.508	353.880	21.540	12.133	99.338	1.375.168
1979	80.384	43.441	347.437	108.003	200.990	7.704	383.798	12.974	9.919	84.292	1.285.619
1980	87.907	38.418	329.531	100.834	163.694	6.633	321.464	20.692	9.537	77.223	1.155.932
1981	122.175	55.080	331.586	119.814	201.109	6.949	203.326	26.244	12.175	85.043	1.161.277
1982	128.640	47.493	324.376	128.337	218.558	6.724	208.235	25.910	11.508	88.943	1.187.588
1983	133.665	55.517	318.752	140.521	247.044	7.828	216.152	22.311	10.409	93.159	1.249.468
1984	116.827	51.975	295.536	120.713	240.861	11.815	220.081	19.689	9.088	93.361	1.180.408
1985	103.038	72.081	323.908	142.894	308.336	19.521	263.745	32.937	11.468	124.938	1.400.433
1986	112.311	65.911	398.537	205.166	376.219	39.640	387.576	35.323	16.040	175.714	1.813.006
1987	142.325	49.953	364.741	199.779	427.946	51.646	575.978	37.749	20.661	187.058	2.067.134
1988	132.828	53.131	357.008	215.559	356.762	69.425	793.227	41.655	20.161	169.226	2.217.264
1989	112.694	38.855	305.219	222.026	328.634	80.693	757.115	46.659	24.331	141.652	2.063.165
1990	127.998	42.812	460.753	171.073	422.554	89.882	788.547	54.363	35.681	157.945	2.358.958

EK 3. Toplam Sabit Sermaye Yatırımlarının Sektörlere Dağılımı (1980 Yılı Fiyatlarıyla, milyon TL) (devamı)

Yıllar	Tarım	Madencilik	İmalat	Enerji	Ulaştırma	Turizm	Konut	Eğitim	Sağlık	Diğer Hizmetler	Toplam
1991	144.979	47.947	479.620	156.007	481.172	93.652	833.988	60.293	44.508	183.976	2.537.292
1992	132.132	46.837	494.580	134.248	580.360	78.608	876.181	74.906	53.055	210.953	2.693.688
1993	173.778	46.838	622.002	125.152	875.978	75.660	1.134.262	66.192	69.464	228.416	3.458.337
1994	116.286	42.304	556.716	79.715	480.241	62.969	1.184.124	44.261	62.199	194.956	2.839.691
1995	162.944	39.325	682.219	80.729	568.080	72.667	1.086.296	46.840	55.265	208.830	3.016.583
1996	197.272	39.796	741.397	139.215	715.797	72.365	1.095.313	72.081	80.260	248.645	3.425.852
1997	223.858	46.890	705.845	227.174	953.098	82.646	1.077.079	112.711	131.729	282.830	3.872.697
1998	216.596	53.199	683.988	258.396	915.784	110.198	968.983	115.443	148.197	315.395	3.799.935
1999	151.930	52.845	577.995	217.987	829.009	132.113	789.375	140.263	112.296	290.649	3.309.432
2000	176.261	39.569	697.849	226.621	1.082.745	129.498	604.323	149.488	143.886	327.342	3.604.354
2001	125.389	41.796	464.983	227.267	647.841	114.940	410.125	140.467	120.164	310.859	2.617.487
2002	113.542	34.556	496.130	236.957	656.569	113.542	273.982	145.174	108.605	303.602	2.470.775
2003	101.692	46.935	591.898	119.944	795.281	159.056	245.103	163.743	117.337	297.253	2.607.479
2004*	120.382	55.787	960.122	152.680	692.932	161.488	270.126	156.650	126.255	273.062	2.927.345

Kaynak: DPT, 2004c, 2004d

* Program

EK 4. Kamu Sabit Sermaye Yatırımlarının Sektörlere Dağılımı (1980 Yılı Fiyatlarıyla, milyon TL)

Yıllar	Tarım	Madencilik	İmalat	Enerji	Ulaştırma	Turizm	Konut	Eğitim	Sağlık	Diğer Hizmetler	Toplam
1963	19.597	7.987	12.375	10.844	34.013	612	4.057	15.591	2.832	13.422	121.331
1964	26.197	8.926	16.288	15.355	29.601	807	4.841	20.222	4.412	10.212	136.861
1965	29.552	13.808	15.511	16.117	29.016	1.026	4.338	17.540	5.015	10.776	142.700
1966	31.827	16.692	22.101	19.919	38.058	1.469	6.521	19.385	5.720	13.131	174.823
1967	33.198	11.997	26.890	23.084	41.451	1.262	7.550	20.684	5.936	14.189	186.241
1968	39.565	10.021	35.035	30.926	47.081	3.227	8.077	25.635	6.674	17.357	223.599
1969	36.346	10.096	44.199	36.365	49.098	2.973	10.078	21.969	7.011	20.492	238.627
1970	34.274	12.722	50.203	43.597	53.514	3.189	11.460	20.537	6.396	17.172	253.063
1971	27.955	12.760	55.547	34.108	57.316	3.356	9.132	20.652	6.063	18.082	244.971
1972	24.664	13.850	75.966	32.928	61.462	2.473	9.565	16.400	6.381	16.426	260.115
1973	24.753	16.811	63.393	34.982	70.336	3.679	4.306	19.256	5.359	23.775	266.650
1974	28.256	18.262	62.627	38.791	76.386	2.652	4.518	20.529	6.606	28.182	286.808
1975	37.740	23.843	111.192	50.303	101.053	2.610	10.739	26.671	8.577	35.958	408.686
1976	51.745	35.696	116.014	72.807	120.255	3.356	10.937	31.510	11.438	43.773	497.530
1977	65.317	38.074	124.018	82.374	144.835	4.860	14.036	28.342	10.220	61.002	573.079
1978	49.863	37.272	93.192	80.982	116.969	4.531	14.119	23.398	10.568	39.338	470.233
1979	38.070	39.035	113.924	105.080	102.101	3.679	14.597	17.209	8.186	30.886	472.767
1980	36.530	35.127	121.661	98.295	96.323	2.444	11.099	19.110	8.172	33.395	462.156
1981	53.722	51.509	115.723	116.926	104.381	2.787	12.919	22.264	10.678	37.958	528.868
1982	52.240	43.508	95.857	125.272	108.085	2.285	7.305	22.901	9.933	39.940	507.325
1983	53.247	47.823	85.822	137.322	127.224	3.372	9.712	24.536	8.836	43.713	541.609
1984	46.878	44.535	68.513	117.418	122.392	4.354	12.684	18.346	7.536	47.020	489.675
1985	44.383	62.675	80.469	139.880	178.507	5.656	16.824	26.768	7.639	74.097	636.898
1986	55.559	54.445	79.841	196.752	238.038	14.948	16.590	30.331	9.845	114.798	811.147
1987	73.097	34.007	54.136	191.749	283.173	13.889	13.231	39.758	12.946	119.943	835.928
1988	68.541	33.455	44.407	201.874	223.046	11.561	13.405	41.854	13.312	99.106	750.562
1989	71.470	22.000	31.529	206.921	208.361	7.568	12.784	42.759	14.898	74.972	693.264

EK 4. Kamu Sabit Sermaye Yatırımlarının Sektörlere Dağılımı (1980 Yılı Fiyatlarıyla, milyon TL) (devamı)

Yıllar	Tarım	Madencilik	İmalat	Enerji	Ulaştırma	Turizm	Konut	Eğitim	Sağlık	Diğer Hizmetler	Toplam
1990	69.764	24.870	32.851	157.646	247.261	8.505	28.764	50.063	20.212	86.551	726.487
1991	89.589	28.113	40.422	135.014	293.973	12.179	17.686	57.255	20.708	109.139	804.077
1992	75.512	28.988	45.512	123.040	309.453	13.665	22.082	71.456	27.451	130.281	847.439
1993	90.931	23.882	30.093	113.347	403.197	16.401	10.982	86.984	35.980	135.710	947.508
1994	58.363	14.703	17.946	66.374	219.717	10.815	9.542	42.292	27.560	105.360	572.672
1995	61.631	10.987	29.841	67.842	158.850	12.800	8.069	43.474	25.628	106.405	525.527
1996	70.970	10.380	28.206	89.853	241.436	9.045	11.828	64.012	28.527	140.548	694.804
1997	96.520	14.708	22.411	110.819	311.008	5.362	10.724	110.819	42.898	168.910	894.179
1998	79.404	14.704	26.468	164.690	334.281	4.901	10.783	105.872	44.113	196.059	981.277
1999	82.818	14.789	25.634	151.833	363.807	4.930	12.817	116.339	37.465	176.481	986.912
2000	94.214	12.995	31.405	164.603	381.187	5.415	8.663	128.867	48.731	207.920	1.083.999
2001	88.193	13.229	35.277	120.825	239.004	5.292	7.937	120.825	52.034	198.435	881.052
2002	82.854	6.304	28.819	187.322	247.661	7.205	7.205	108.971	45.930	178.316	900.586
2003	51.388	9.028	20.833	104.859	189.579	4.861	6.944	100.692	40.277	165.968	694.428
2004*	58.053	14.141	16.374	93.034	212.861	5.210	7.443	108.663	49.866	178.624	744.269

Kaynak: DPT, 2004c, 2004d

* Program

EK 5. Özel Sabit Sermaye Yatırımlarının Sektörlere Dağılımı (1980 Yılı Fiyatlarıyla, milyon TL)

Yıllar	Tarım	Madencilik	İmalat	Enerji	Ulaştırma	Turizm	Konut	Eğitim	Sağlık	Diğer Hizmetler	Toplam
1963	29.790	2.383	142.547	1.094	8.106	917	75.615	1.114	610	19.008	281.184
1964	28.577	2.355	106.029	1.138	12.014	871	79.650	1.211	559	19.409	251.814
1965	28.324	2.413	93.116	1.185	16.671	967	106.885	1.273	597	19.982	271.413
1966	27.027	2.878	109.358	1.457	24.745	1.108	117.792	1.554	722	24.483	311.124
1967	41.657	3.121	135.545	1.517	25.691	1.201	128.787	1.670	777	26.195	366.161
1968	44.635	3.456	159.998	1.697	30.243	1.358	142.802	1.837	889	29.364	416.279
1969	45.435	4.030	178.004	1.899	38.606	1.551	171.850	2.040	989	32.499	476.902
1970	40.815	4.532	209.381	2.175	40.356	1.696	201.162	2.294	1.107	36.115	539.633
1971	44.578	4.845	225.351	2.304	43.297	1.818	187.256	2.310	1.161	38.293	551.213
1972	59.051	4.603	264.951	2.603	54.356	2.126	218.601	2.013	1.093	39.769	649.166
1973	61.841	4.354	266.237	2.400	62.690	2.058	233.116	1.949	1.089	38.812	674.546
1974	50.420	4.587	273.731	1.986	73.586	2.060	181.535	1.876	1.048	38.619	629.447
1975	69.120	4.989	324.656	2.098	83.191	2.621	215.232	2.044	1.167	45.082	750.199
1976	103.115	5.471	373.383	2.207	108.053	3.334	283.892	2.204	1.317	54.249	937.225
1977	95.706	6.493	383.519	2.340	112.611	4.062	316.649	2.488	1.521	61.485	986.875
1978	61.497	6.461	334.049	2.491	92.728	3.977	339.761	2.409	1.565	59.999	904.936
1979	42.315	4.406	233.513	2.923	98.888	4.025	369.201	2.442	1.733	53.406	812.852
1980	51.377	3.291	207.869	2.539	67.371	4.189	310.365	1.582	1.365	43.828	693.776
1981	68.454	3.571	215.863	2.888	96.728	4.162	190.407	1.755	1.497	47.085	632.409
1982	76.400	3.985	228.519	3.064	110.473	4.439	200.931	1.873	1.574	49.004	680.263
1983	80.417	7.693	232.929	3.199	119.820	4.456	206.440	1.885	1.573	49.447	707.859
1984	69.949	7.440	227.024	3.296	118.469	7.462	207.398	1.804	1.552	46.342	690.733
1985	58.654	9.406	243.438	3.014	129.829	13.865	246.921	3.737	3.829	50.842	763.535
1986	56.752	11.466	318.696	8.414	138.182	24.692	370.986	5.560	6.195	60.916	1.001.859
1987	70.179	15.939	310.656	7.969	144.051	37.761	562.866	7.278	7.713	67.091	1.231.503
1988	62.331	18.100	312.731	13.465	133.541	57.884	780.258	8.041	6.838	70.049	1.463.238
1989	41.432	16.910	273.250	15.925	120.880	73.004	742.834	9.344	9.474	66.850	1.369.901

EK 5. Özel Sabit Sermaye Yatırımlarının Sektörlere Dağılımı (1980 Yılı Fiyatlarıyla, milyon TL) (devamı)

1990	58.234	17.942	427.902	13.427	175.293	81.377	759.781	11.651	15.470	71.395	1.632.471
1991	55.391	19.834	439.197	20.994	187.200	81.472	816.301	14.189	23.800	74.837	1.733.215
1992	56.620	17.849	449.068	11.208	270.908	64.943	854.097	15.278	25.605	80.673	1.846.249
1993	82.847	22.956	591.909	11.804	472.780	59.259	1.123.281	19.804	33.484	92.705	2.510.829
1994	57.923	27.602	538.771	13.340	260.524	52.154	1.174.583	17.887	34.638	89.596	2.267.019
1995	102.441	28.324	652.687	12.701	409.023	59.866	1.078.487	16.640	29.582	102.637	2.492.387
1996	128.141	29.412	713.394	49.260	474.290	62.569	1.086.176	29.972	49.412	108.375	2.730.999
1997	127.727	32.322	682.576	119.227	643.827	74.710	1.067.084	31.413	86.385	113.355	2.978.626
1998	135.343	39.475	659.795	93.048	583.665	104.327	958.677	25.377	101.507	118.425	2.819.638
1999	67.190	37.070	551.422	64.873	463.380	127.429	776.161	39.387	76.458	113.528	2.316.900
2000	82.970	27.657	666.275	60.342	701.474	123.198	595.876	47.771	93.027	118.169	2.516.758
2001	36.337	27.685	429.121	105.550	408.357	109.011	403.166	32.876	69.213	110.741	1.732.058
2002	29.787	28.219	465.613	48.599	407.607	106.605	266.512	23.516	62.709	125.418	1.564.585
2003	51.652	38.261	570.089	15.304	606.437	154.957	237.218	32.522	78.435	132.000	1.916.877
2004*	61.373	48.221	672.909	13.151	653.182	192.886	258.642	41.646	109.594	140.281	2.191.885

Kaynak: DPT, 2004c, 2004d

* Program

EK 6. Toplam Kamu Sabit Sermaye Yatırımlarının Bölgesel Dağılımı (1980 Yılı Fiyatlarıyla, milyon TL)

Yıllar	Akdeniz Bölgesi	Doğu Anadolu Bölgesi	Ege Bölgesi	Güneydoğu Anadolu Bölgesi	İç Anadolu Bölgesi	Karadeniz Bölgesi	Marmara Bölgesi	Çok Bölgeli Yatırımlar	Toplam
1963	4.361	7.491	8.493	2.933	15.905	16.088	15.013	51.046	121.331
1964	7.848	11.263	14.417	6.776	18.481	18.870	20.334	38.873	136.861
1965	9.003	14.281	12.921	9.855	19.241	21.265	24.771	31.362	142.700
1966	6.739	17.590	13.129	5.624	23.479	21.145	25.487	61.630	174.823
1967	6.940	18.912	17.421	7.870	20.988	19.392	26.660	68.057	186.241
1968	13.613	20.424	20.474	9.753	29.778	24.255	31.486	73.814	223.599
1969	12.062	20.624	21.674	8.410	27.511	25.239	33.612	89.496	238.627
1970	15.932	19.515	29.281	6.497	33.574	23.890	39.453	84.920	253.063
1971	28.774	18.625	28.192	16.508	33.292	19.399	35.403	64.777	244.971
1972	42.549	20.256	25.286	5.431	36.913	20.928	41.671	63.563	256.597
1973	39.628	16.318	19.691	3.976	29.182	20.541	40.668	96.647	266.650
1974	36.244	16.175	30.936	9.076	37.212	24.855	47.720	84.590	286.808
1975	34.362	20.217	35.600	15.307	43.658	29.326	52.877	177.340	408.686
1976	59.483	17.895	52.656	20.598	51.897	33.122	65.958	195.920	497.530
1977	76.122	28.940	80.235	29.453	80.561	45.749	78.769	153.250	573.079
1978	64.246	22.595	55.946	23.242	72.740	48.016	57.693	125.755	470.233
1979	56.246	16.690	56.297	16.472	70.567	30.979	40.224	185.293	472.767
1980	34.870	14.621	36.141	13.495	49.035	26.924	30.684	256.385	462.156
1981	53.480	17.402	71.308	15.790	64.429	39.336	51.270	215.853	528.868
1983	56.613	19.365	75.848	29.415	74.776	37.246	55.201	193.144	541.609
1984	45.969	17.134	91.810	28.815	59.377	30.761	48.765	167.045	489.675
1985	41.356	19.491	83.545	43.458	64.810	38.298	87.981	257.957	636.894
1986	32.584	25.078	63.576	60.182	85.328	42.955	87.181	414.298	811.183
1987	35.200	24.404	58.468	45.030	68.662	39.666	85.009	479.490	835.928
1988	22.138	20.760	46.334	33.125	63.708	34.077	107.218	423.201	750.562
1989	26.091	20.523	50.813	43.192	62.359	32.015	89.670	368.601	693.264

EK 6. Toplam Kamu Sabit Sermaye Yatırımlarının Bölgesel Dağılımı (1980 Yılı Fiyatlarıyla, milyon TL) (devamı)

Yıllar	Akdeniz Bölgesi	Doğu Anadolu Bölgesi	Ege Bölgesi	Güneydoğu Anadolu Bölgesi	İç Anadolu Bölgesi	Karadeniz Bölgesi	Marmara Bölgesi	Çok Bölgeli Yatırımlar	Toplam
1990	26.692	19.152	58.930	40.721	87.363	33.188	87.075	373.367	726.487
1991	17.326	14.236	48.517	19.029	66.833	20.095	89.788	528.253	804.077
1993	34.978	28.055	55.661	30.265	75.998	19.779	106.687	596.084	947.508
1994	31.362	22.523	39.700	20.204	90.401	21.934	79.749	266.799	572.672
1995	27.343	19.314	43.988	18.224	81.472	20.338	99.179	216.900	526.758
1996	30.003	21.675	58.778	24.343	78.367	18.102	105.730	358.783	695.781
1997	45.826	25.904	60.282	31.282	104.143	26.298	114.508	485.460	893.702
1998	60.248	39.631	77.535	40.172	108.455	36.056	130.137	488.063	980.297
1999	61.220	25.499	64.175	28.360	92.489	30.650	130.293	553.240	985.926
2000	68.588	24.934	49.265	36.755	83.985	31.684	117.416	670.289	1.082.917
2001	57.288	25.957	45.135	15.610	56.571	32.900	96.571	551.903	881.934
2002	71.892	25.206	50.306	22.883	73.417	33.810	100.069	523.003	900.586
2003	39.445	20.402	40.975	25.073	52.559	49.972	72.209	393.793	694.428
2004*	39.070	18.901	31.885	20.286	47.037	35.916	73.198	477.975	744.269

Kaynak: DPT, 1982b, 1991a, 1991b, 1993, 1994a, 1995a, 1996b, 1997c, 1998a, 1999b, 2000, 2001, 2002b, 2003d, 2004e

*Program

** 1982 ve 1992 yılı verilerine ulaşılamamıştır

EK 7. Tarımsal Kamu Yatırımlarının Bölgesel Dağılımı (1980 Yılı Fiyatlarıyla, milyon TL)

Yıllar	Akdeniz Bölgesi	Doğu Anadolu Bölgesi	Ege Bölgesi	Güneydoğu Anadolu Bölgesi	İç Anadolu Bölgesi	Karadeniz Bölgesi	Marmara Bölgesi	Çok Bölgeli Yatırımlar	Toplam
1963	1.927	1.036	1.744	253	2.536	1.505	1.452	9.143	19.597
1964	3.291	2.038	2.683	673	4.145	1.960	1.603	9.804	26.197
1965	4.330	2.303	2.811	937	4.228	2.820	2.113	10.011	29.552
1966	3.527	2.213	2.501	1.114	3.913	1.913	2.901	13.744	31.827
1967	3.401	1.843	2.777	1.140	3.577	1.883	2.539	16.039	33.198
1968	5.442	2.052	2.516	1.118	3.734	2.030	3.122	19.550	39.565
1969	4.233	1.579	2.148	961	2.501	1.416	2.374	21.135	36.346
1970	6.954	1.646	2.163	776	2.060	1.568	1.737	17.371	34.274
1971	5.149	1.396	2.083	8.902	1.925	2.157	1.247	5.095	27.955
1972	4.347	1.241	1.821	265	1.073	1.357	837	13.723	24.664
1973	4.894	996	1.342	303	1.665	1.365	990	13.196	24.753
1974	4.544	937	1.144	919	1.308	1.441	1.019	16.943	28.256
1975	3.863	1.075	1.445	2.059	2.317	2.315	1.906	22.758	37.740
1976	6.117	1.345	1.488	1.989	3.777	2.602	3.270	31.158	51.745
1977	6.096	2.995	3.911	2.375	3.992	3.807	3.172	38.968	65.317
1978	6.807	2.471	4.025	1.968	3.935	6.074	4.487	20.095	49.863
1979	4.260	1.739	3.399	886	3.379	4.014	3.471	16.920	38.070
1980	3.255	1.259	1.721	658	1.868	6.211	1.596	19.961	36.530
1981	6.992	2.659	3.644	2.364	4.549	2.975	2.603	27.934	53.722
1983	6.047	3.057	2.772	1.516	5.194	3.685	3.199	27.778	53.247
1984	3.526	3.547	2.571	3.343	4.734	2.205	2.236	24.716	46.878
1985	2.987	4.193	2.286	1.101	5.258	1.771	1.590	25.197	44.383
1986	3.410	5.149	2.570	1.903	5.302	1.850	2.627	32.748	55.559
1987	3.279	6.437	2.537	3.869	4.531	1.698	2.899	47.848	73.097
1988	2.413	5.347	2.308	5.014	3.852	1.974	2.270	45.364	68.541
1989	3.081	7.252	2.311	7.134	3.399	2.035	3.037	43.221	71.470

EK 7. Tarımsal Kamu Yatırımlarının Bölgesel Dağılımı (1980 Yılı Fiyatlarıyla, milyon TL) (devamı)

Yıllar	Akdeniz Bölgesi	Doğu Anadolu Bölgesi	Ege Bölgesi	Güneydoğu Anadolu Bölgesi	İç Anadolu Bölgesi	Karadeniz Bölgesi	Marmara Bölgesi	Çok Bölgeli Yatırımlar	Toplam
1990	2.866	5.918	1.965	6.694	3.488	2.083	3.477	43.274	69.764
1991	1.444	2.578	854	5.053	1.666	1.074	1.194	75.725	89.589
1993	2.005	3.116	1.863	7.276	2.208	1.112	2.979	70.372	90.931
1994	1.751	2.700	1.670	3.269	1.985	1.010	2.537	43.441	58.363
1995	2.023	2.629	1.376	3.015	1.776	901	1.539	48.373	61.631
1996	2.139	3.445	1.824	3.473	2.099	1.761	2.772	53.456	70.970
1997	4.425	3.967	3.145	6.650	3.636	3.283	3.482	67.932	96.520
1998	4.501	4.660	2.774	7.528	4.364	3.770	4.494	47.313	79.404
1999	2.262	2.905	1.667	4.294	2.390	2.980	2.523	63.796	82.818
2000	2.409	3.015	1.573	4.834	2.777	2.679	2.691	74.235	94.214
2001	1.561	2.151	1.306	3.451	2.023	1.827	1.963	73.911	88.193
2002	1.715	2.235	1.362	4.258	1.934	1.893	1.984	67.473	82.854
2003	1.420	2.194	1.793	8.713	3.500	1.331	1.734	30.702	51.388
2004*	1.729	1.964	1.431	7.360	3.122	1.708	1.916	38.825	58.053

Kaynak: DPT, 1982b, 1991a, 1991b, 1993, 1994a, 1995a, 1996b, 1997c, 1998a, 1999b, 2000, 2001, 2002b, 2003d, 2004e

*Program

** 1982 ve 1992 yılı verilerine ulaşılamamıştır